

Qorannoo Walta'iinsa Inistiitiyuutii Leenjii fi Qorannoo Seeraa Oromiyaa fi Biiroo Lafaa Oromiyaa Waliin Hojjetame

Sakkata'a Hoojiirra Oolmaa Seerotaa Liizii: Haala Qabatama Naannoo Oromiyaa

Qorattootni: Jifaaraa Bitimaa (BLO)

Guutamaa Cawwaqa (BLO)

Azzanee Indaalammaa (ILQSO)

Daagim Oljiraa (ILQSO)

Gulaaltonni: Kumasaara Araarsaa

Tashoomaa Shifarrraa

Kabbabawu Birhaanuu

Caamsaa, 2014

Adaamaa, ILQSO

Baafata

Boqonnaa Tokko	5
Gumee Qorannoo	5
1.1. Dug-duubee Qorannichaa	5
1.2. Hima Rakkoo	7
1.3. Gaaffilee Qorannoo.....	9
1.4. Kaayyoo Qorannoo	9
1.5. Daangaa Qorannoo.....	10
1.6. Faayidaa Qorannoo	10
1.7. Mala Qorannoo	11
1.7.1. Tooftaalee daataan Qorannoo ittiin sassaabame	11
1.7.2. Maddoota Daataa	11
1.7.3.Qaamolee fi bakka daataan irraa sassaabamu	12
1.7.4.Karooraa fi Raawwii Baay’ina Daataa Funaanamee.....	12
1.7.5.Mala Iddattoo	13
1.8.Sakatta’ a Hoog-barruu	13
Boqonnaa Lama	16
Yaadrimee Waliigalaa Bulchiinsa Lafa Magaalaa fi Caaya Seera Lafa Magaalaa Rippabilika Dimokiraatawaa Federaalawaa Itoophiyaa fi Mootummaa Naannoo Oromiyaa	16
2.1. Bulchiinsa Lafa Magaalaa.....	16
2.2. Qajeeltoowwan Bulchiinsa Lafaa	17
2.3. Maalummaa fi Gosoota Qabiyyee Lafa Magaalaa.....	19
2.4. Maalummaa fi Gosoota Liizii	20
2.5. Barbaachisummaa fi Yaad-rimee Haala dhufaatii sirna Liizii	21
2.6. Heera Mootummaa RDFI fi Lafa Magaalaa	25
2.7. Imaammata Misoomaa Fi Manaajimantii Lafa Magaalaa.....	26
2.8. Seerota Liizii Lafa Magaalaa Naannoo Oromiyaa Bulchuuf Bahan.....	27
2.8.1. Kaayyoo Labsii Liizii.....	27
2.8.2. Arganna Lafa Magaalaa	28
2.8.3. Lafa Magaalaa Caalbaasiin Kennuu.....	29
2.8.4. Ramaddiin Lafa Magaalaa Kennuu.....	30

2.8.5.	Bulchiinsa Lafa Magaalaa Liiziin Qabamee fi Waliigaltee Liizii.....	32
2.8.6.	Sadarkaalee Ijaarsaa, Ijaarsa Jalqabuu, Xumuruu fi Itti Fayyadama Lafaa Magaalaa Liiziin Qabamee	33
2.8.7.	Mirga Liizii Dabarsuu	36
2.8.8.	Qabiyyee Mirga Liizii Wabummaan Qabsiisuu.....	37
2.8.9.	Gatii Liizii Lafa Magaalaa	38
2.8.10.	Raawwii Kaffaltii Lafa Magaalaa	39
2.8.11.	Waliigaltee Liizii Addaan Kutuu	40
2.8.12.	Qabiyyee Al-idilee yookiin ijaarsa seeraan alaa	40
2.8.13.	Lafa Magaalaa Gadilakkisiisuu.....	46
2.9.	Lakka'iinsaa fi Gurmaa'insa Ragaa Lafa Magaalaa	51
2.9.1.	Maalummaa fi Kaayyoo Lakkaa'insaa fi Gurmaa'insa Lafa Magaalaa.....	51
2.9.2.	Adeemsa Lakkaa'insaa fi Gurmeessa Ragaa Qabiyyee Lafa Magaalaa	53
	BOQONNAA SADI	54
3.	XIINXALA DAATAA HOJIIRRA OOLMAA SEEROTA LIIZII	54
3.1.	SIRNA DABARSA LAFA MAGAALAA	54
3.1.1.	Dabarsa Lafa Magaalaa Tajaajila Mana Jirenyaa.....	54
3.1.1.1.	Dabarsa Lafa Magaalaa Tajaajila Mana Jirenyaa: Sirna Caalbaasii.....	55
3.1.1.2.	Dabarsa Lafa Magaalaa Tajaajila Mana Jirenyaa: Sirna Ramaddii.....	67
3.2.	Bu'a-qabeessummaa Dabarsa Lafa Magaalaa	83
3.3.	Sirna Liizii Jala Galuu Dhabuu Magaalotaa	85
3.3.1.	Magaalonni sababa liizii jala galuu dhabaniif faayidaa dhabame.....	89
3.4.	Haaromsa bara liizii	90
3.5.	3.5. Xinxala Dabarsa Lafaa Mirga Liizii	91
3.5.1.	Mirga Liizii Lafa Ijaarsi Irratti hin Jalqabamne Dabarsuu.....	91
3.5.2	Xinxala Mirga Liizii Lafa Ijaarsi Walakkaa Gadii Irra Qubate Dabarsuu	94
3.5.3.	Xinxala Mirga Liizii Wabummaan Qabsiisuu	97
3.6.	Xinxala Bulchiinsa Qabiyyee Durii	100
3.7.	Ijaarsa Seeraan Alaa fi Ijaarsa Seeran Alaa Sirna Qabsiisuu	107
3.7.1	Qabiyyee Ijaarsa Seeraan Alaa fi Madda Rakkoo Ijaarsa Seeraan Alaa	107
3.7.1.1	Sadarkaa babal'inaa Qabiyyee Ijaarsa Seeraan Alaa	107
3.7.1.2	Madda Rakkoo Ijaarsa Seeraan Alaa	108

3.7.2 Ijaarsa Seeraan Alaa Sirna Qabsiisuu fi Waraqaan Ragaa Abbaa Qabiyyummaa Kennuu	113
3.8. Faayidaa Uummataaf Lafa Magaalaa Gadilakkisiisuu	116
3.9. Sirna Dhiyeessii Komii Seerota Liizii	120
3.10. Sirna Waliigaltee Liizii Lafa Magaalaa	123
3.10.1. Hanqinootaa Waliigaltee Liiziin Walqabataan	124
3.10.2. Rakoo Raaawwii Mirga fi Dirqama Qaama W/galtee liizii fudhateen jidduu jirun walqabatu	126
3.11. Adeemsa Keessummeessa Jijiirraa tajaajila Lafaa ykn Jijiirraa Projeektotaa	132
3.11.1. Adeemsa Heyyama Jijiirraa tajaajilaa.....	132
3.12. Haalota Walii galteen Liizii itti adda Citu	135
10.12.1. Tarkaanfilee Waliigaltee adda kutuu fi Qindoominaan walqabatee	135
BOQONNAA AFUR	136
4. YAADA GUDUUNFAA FI FURMAATAA	136
4.1. Yaada Guduunfaa.....	136
4.2.Yaada Furmaataa	138
Reference	170
Tarree Afgaaffii	170

Boqonnaa Tokko

Gumee Qorannoo

1.1.Dug-duubee Qorannichaa

Guddina dinagdee fi jirenya hawaasaa biyya tokkoof, keessumaa biyyoota guddataa jiran keessatti lafti qabeenya baay'ee murteessaa dha. Qabeenya lafaa qaban sirnaan hojiirra oolchuu fi gahee inni guddina biyyaaf taphatu galma akka gahuuf biyyoonni garagaraa imaammataa fi seerota lafaa qabatama dinagdee fi hawaasummaa biyya isaanii giddu-galeessa godhate baasuun hojiirra oolchuun waanuma baratame dha. Walakkeessa jaarraa 20^{ffaa} irraa eegalee Itoophiyaan sirna bulchiinsa lafaa adda addaa hordofaa dhufte. Bulchiinsi qabiyyee lafaa baroota kana keessa ture yeroodhaa gara yerootti jijiiramaa kan dhufe dha. Sirna bulchiinsa Hayilesillaasee bara 1967 dura ture keessa, sirni qabiyyee lafaa walfakkaataan jiraachuu baatus, akka walii galaatti lafti qabeenya moototaa ta'ee, namoonni dhuunfaa, abbootiin lafaa fi dhaabbileen amantaa lafa kennaadhaan mootii biyyattii irraa ni argatu ture. Bara bulchiinsa mootummaa Hayilesillaasee kana keessa lafti baadiyyas tahe kan magaalaa, harka namoota muraasaa kan jiru ta'us akka qabeenya dhuunfaatti ilaalamaa ture.

Bara 1967 mootummaan Dargii gara aangootti yammuu dhufe labsii lakk 47/1967 baasuun qabiyyeen lafaa hunduu harka namoota dhuunfaa irraa gara qabeenya mootummaatti akka jijiiramuu fi manni namoota mana lamaa fi isaa ol magaalaa keessaa qaban akka dhaalamu taasise. Labsiin kun garaa garummaa sadarkaa jirenyaa jiraattoota magaalaa gidduutti uumame hambisuuf ykn hir'isuuf qabiyyee lafa magaalaa harka mootummaa galchuu fi manneen irraa hafaa namoonni qaban dhaaluun barbaachisaa akka ta'e akeeka. Mootummaan Dargii falaasama siyaasaa fi dinagdee “*sooshaalizimi*” leellisuun beekamu, qabiyyee lafa magaalaa harka mootummaa galchuu fi mootummaadhaan to'achuun bulchiinsa lafa magaalaa bu'a qabeessa taasisuu fi mirgi itti fayyadamaa wal-qixa ta'e akka jiraatu taasisa jechuun amana.¹ Kanarraa ka'uun jijiirama imaammata lafaa fi manneen magaalaa irratti taasisuun, mirgi qabeenyummaa fi mirgi itti-fayyadama lafaa gargar baasuun mootummaan abbummaa qabiyyee lafa magaalaa qabatee akka turuu fi lammileen mirga itti-fayyadama lafaa qofa akka qabaatan taasise.

¹ The preamble of the Government Ownership of Urban Land and Extra Houses, Proclamation No. 47/1975. *Negarit Gazeta*. Year 34, No. 41.

Mootummaan Dargii namoota qabiyee lafaa fi manneen magaalaa lamaa fi isaa ol qaban irraa lafaa fi manneen magaalaa kan dhaale beenyaa malee ture.

Sirna mootummaa Rippaablika Dimokraatawaa Federaalawaa Itoophiyaa keessatti immoo, lafti qabeenya waloo uummataa fi mootummaa ta'uu fi kan hin gurguramnee fi hin geeddaramne ta'uu heera mootummaatiin tumameera.² Lafti qabeenya waloo saboota, sablammootaa fi uummatoota biyyattii ta'uu heerichaa ifaan tumee jira.³ Heerri RDFI sirna bulchiinsa federaalizimii kan diriirse waan ta'eef, aangoon itti fayyadamaa fi eegumsa qabiyee lafaa irratti seera baasuu mootummaa federaalaaf quoduun,⁴ naannoleen immoo seera mootummaan federaalaa baasu bu'uura godhachuun lafa akka bulchaniif aangessee jira.⁵

Mootummaan RDFI, sirna mirga itti fayyadama lafa magaalaa biyya kana keessatti haaraa ta'e, sirna liizii diriirsuun qabeenyi lafaa akka bulu taasissee jira. Sirni liizii kun yeroo jalqabaaf biyyattii keessatti hojiirra kan oole bara mootummaa ce'umsaa labsii lakk 80/1886 baasuun ture. Labsiin bara kana bahe sirna arganna lafa magaalaa sirna heyyamaatiin ture gara sirna liiziitti waan jijiireef, sirna itti fayyadama lafa magaalaa irratti boqonnaa haaraa saaqe jechuun ni danda'ama. Kanaafuu, sirni liizii lafa magaalaa mirkanaa'uu heera RDFI tiin dura hojiirra kan ooledha jechuun ni danda'ama. Sirni bulchiinsa lafa magaalaa amma jiru sirna liizii ta'us, heerri RDFI itti fayyadama lafa magaalaa ilaachisee sirni liizii kan diriifamu ta'uu waan akeeke hin qabu. Haa ta'u malee, heerichi investeroota dhuunfaa ilaachisee, investeroonni sirna kaffaltiin lafa argachuu akka danda'anii fi seerri kana balballoomsu bahuu akka qabu ni akeeka.⁶

Hojiirra oolmaa heera RDFI booda, labsii lafa magaalaa lakk 80/86 fooyyessuuf labsiin lakk 271/94 tumamee hojiirra oolee ture. Bara 2004 immoo, sirna liizii haala fooyya'een hojiirra oolchuuf labsiin lafa magaalaa sirna liiziin qabachuuf labsiin lakk 721/2004 baheera (kana booda labsii liizii jedhamee waamamu). Sadarkaa naannoo Oromiyaattis, lafa magaalaa naannicha keessatti argamu bu'ura labsii liizii mootummaan federaalaa baaseen bulchuuf seericha hojiirra oolchuuf dambii fi qajeelfamooni gara garaa tumamanii jiru. Haa ta'u malee, naannoo Oromiyaa keessatti hojiirra oolmaa seerota bulchiinsa liizii lafa magaalaa kanneen irratti

² Heera Rippabilika Dimokiraatawaa Federaalawaa Itoophiyaa, kew.40(3).

³ Kanuma

⁴ Kanuma, kew.51(5).

⁵ Kanuma, kew.52(2)d.

⁶ Kanuma, kew 40(6).

hanqinni bal'aan kan mul'atuu fi rakkooowwaan bulchiinsa lafa magaalaa irratti rakkooowwan bal'aa fi yaaddessaa ta'uutu ka'a. Rakkooowwan bulchiinsa lafa magaalaa naannoo Oromiyaa keessatti mul'atu, giddugaleessummaa fi barbaachisummaa sochii hawaas-dinagdee magaalota Oromiyaa qabu irraa kan ka'e, hojiirra oolmaan isaa maal akka fakkaatu sakatta'uun isaa barbaachisaa dha. Kanaaf, rakkoon kun to'annaan ala bahee kana caalaa miidhaa hin qaqqabsiifneef sadarkaa hojirra oolmaa seerota bulchiinsa liizii lafa magaalaa fi sababoota hojiirra ooluu seerota kanaaf ka'umsa ta'an qorannoona adda baasuun furmaata akeekuun barbaachisaa dha. Qorannoona kunis kanuma irratti xiyyeffachuu gaggeeffamee jira.

1.2.Hima Rakkoo

Babal'achuun magaalotaa fi dabalaan deemuun baay'ina uummata magaalaa fedhiin lafa magaalaa irratti jiru baay'ee akka dabalu taasisi jira. Fedhii lafa magaalaa irratti mul'atu kana sirnaan keessummeessuuf, akkasumas qabeenyi lafaa faayidaa fi guddina waliinii uummataaf akka oolu taasisuuf bulchiinsa lafa magaalaa haqa-qabeessa, bu'a-qabeessaa fi itti-gaafatamummaan keessatti mirkanaa'u diriirsuu fi hojiirra oolchuun barbaachisaa dha.

Qabeenyi lafaa faayidaa fi guddina waliinii uummataaf ooluu akka danda'uuf, caaya seeraa qabatama dinagdee, siyaasaa fi hawaasummaa uummatichaa tilmaama keessa galanii tumamanii fi sirnaan hojiirra ooluu danda'an qabaachuun baay'ee barbaachisaa dha. Seeroonni bulchiinsa lafa magaalaa irratti ba'an bifa sirna mirga itti fayyadama lafa magaalaa haqa-qabeessaa fi bu'a-qabeesa taasisuu danda'aniin tumamuu qabu. Seeronni kunneen yammuu ba'anis harcaatii tokko malee bifa qinda'aa ta'een hojiirra ooluu qabu. Seeronni ba'an hojiirra kan hin oolfamne yoo ta'e, bulchiinsa qabeenyichaa seer-maleessa taasisuu irra darbee qabeenyichi qisaasamaa fi saamichaaf akka saaxilamu taasisa.

Seerota yeroo ammaa lafa magaalaa liiziin bulchuuf sadarkaa federaalaatti bahan keessaa kan bu'uuraa labsii lafa magaalaa sirna liiziin akka argatamu murteessuuf bahe labsii lakk 721/2004 dha. Labsii kana hojiirra oolchuuf sadarkaa Naannoo Oromiyaatti, dambiin Liizii Naannoo Oromiyaa lakk 182/2008 (kana booda danbii liizii jedhamee waamamu) fi Qajeelfamni Lafa Magaalaa Sirna Liiziin Bulchuuf Irra Deebiin Bahe Lakk 4/2008 seerota ijoo lafa magaalaa liiziin bulchuuf bahani dha. Kaayyoon waliigalaa seerota kanaa sadarkaa guddina dinagdee biyyattiin irra geesse waliin fedhiin lafa magaalaa irratti jiru dabalaan dhufuu isaatiin bulchiinsa

fedhii lafaa bu'a qabeessaa fi fedhii jiru deebisuu danda'u diriirsuu; gabaa lafaa fi qabeenya lafa irra jiranii bu'a qabeessa, si'ataa, haqa qabeessaa fi sirnawaa ta'e fiduuf, akkasumas mirgaa fi dirqama abbaa qabeenya lafaa (mootummaa) fi itti fayyadamtoota lafaa mirkaneessuuf sirna bulchiinsa lafaa iftoominaa fi itti gaafatamummaa qabu fiduuf bulchiinsi gaarii waan barbaachisuuf murteessaa waan ta'eef sirna bulchiinsa lafa magaalaa bulchiinsa gaarii mirkaneessuu danda'u diriirsuu dha.⁷ Kaayyoowwan seerota kanaa kan galma ga'uu danda'u, seeronni bahan kun dhugumaan qajeeltoowwan bulchiinsa gaarii lafa magaalaa kan hordofanii fi bifa wal-fakkaataa fi bakka hundatti sirnaan hojiirra ooluu kan danda'an yoo ta'e dha. Seeronni liizii bahanii hojiirra oolan mirga lafa argachuu jiraattoota magaalaa bifa walqixa ta'een kan hirmaachisu miti, dhaqqabamummaan dhiyeessii lafaa jirus namoota maallaqa qaban qofa gidduu galeessa kan godhatedha qeeqni jedhu yammuu irratti ka'u ni mul'ata.

Naannoo Oromiyaa keessatti seeronni liizii lafa magaalaa hojiirra oolchuu irratti hanqinoonni akka jiran karaa gara garaa ni ibsama. Magaalotni naannichaa hedduun dinagdee fi jirenya hawaasummaa uummata biyyattiif giddu galeessummaa kan qabani fi barbaadamoo ta'uu isaanii irraan kan ka'e fedhiin lafaa magaalota naannichaa irra jiru olaanaa dha. Kana irraan kan ka'e, magaalota naannichaa keessatti itti fayyadamaa fi bulchiinsa lafaa irratti seer-maleessummaan babal'atee kan jiru ta'uu yeroo gara garaatti ni dhagahama.⁸ Fakkeenyaaaf, magaalota naannichaa hedduu, keessummaa magaalota giddu galeessa naannichaa keessatti qubsumnii fi ijaarsi seeraan alaa kan babal'ate ta'uutu himama. Dabalataanis, lafa pirojektii investimeentii dhuunfaa waliigaltee liiziitiin fudhatamu ilaachisee akkaataa seerota liiziitiin waliigalteen raawwatamuu dhabuu fi hojiwwan hordoffii fi itti gaafatamummaa mirkaneessuun gama kanaan jiran irratti hanqinni jiraachuun ni mul'ata.⁹

Akkasumas, kenniinsaa fi qabiinsa ragaa lafa magaalaa, kenniinsa fi arganna lafa magaalaa, itti gaafatamummaa mirkaneessuu fi sirna dhiyeessi komii lafa magaalaa seera liiziin walqabatee

⁷ Labsii Sirna Liiziitiin Lafa Magaalaa Argachuu, Labsii lakk 721/2004, seensa.

⁸ Sakatta'iinsa Fedhii Qorannoo Bara 2013 ILQSON gaggeeffame, Af-gaaffii Milkeessaa Miidhagaa (Ph.D), Hoogganaa Biirro Itti Fayyadamaa fi Bulchiinsa Lafa Oromiyaa duraanii, BBC Afaan Oromoo waliin Amajjii 06/2020 A.L.A tti taasisan, <https://www.bbc.com/afaanoromoo/oduu-50997486> irrat argama fi Gabaasa BBC Afaan Oromoo Ebla 15/2020 mata duree "Koroonaavaayiras: 'Covid19 Naannawa Finfinneetti weerara lafaafi ijaarsa seeraan alaa hammeesse' jedhu jiraattonni" jedhuun hojjete, <https://www.bbc.com/afaanoromoo/oduu-52290415>, irratti argama.

⁹ Sakatta'a Fedhii Qorannoo bara 2013 taasifameen daataa Biirro Itti Fayyadamaa fi Bulchiinsa Lafa Oromiyaa irraa gaafa 19/05/2013 argame.

hanqinaaleen adda addaa akka jiru eerama.¹⁰ Seerota liizii bahanii jiran kana hojiirra oolchuu dhabuun rakkooawan bulchiinsaa fi itti fayyadama lafa magaalaa keessatti mul'atuuf ka'umsa waan ta'uuf, sababoota hojiirra ooluu dhabuu seerota liiziif ka'umsa ta'an addaan baasanii beekuun barbaachisaa dha.

1.3. Gaaffilee Qorannoo

Rakkooawan ibsaman kana qixa barbaadamuun furamuu akka danda'uuf, qorannoон kun gaaffilee armaan gadiif deebii kenneera.

1. Sirni arganna fi dabarsa lafa magaalaa diriiree jiru hagam dhaqqabamaa, haqa-qabeessaa fi bu'a-qabeessa?
2. Naannoo Oromiyaa keessatti seeronni liizii hangam hojiirra oolaa jiru?
3. Hojiirra ooluu dhabuu seerota liiziif sababoonni gurguddoон jiran maali? Kana keessatti hanqinootni seerota liizii keessatti mul'atan shoora maalii qabu?
4. Hojiirra ooluu dhabuun seerota liizii itti fayyadama, bulchiinsaa fi qabeenya lafaa irratti rakkooawan akkamii qaqqabsiise?

1.4.Kaayyoo Qorannoo

Qorannoон kun kaayyoo gooroo fi gooree kan qabu dha. Kaayyoон gooroo qorannooon kanaa Naannoo Oromiyaa keessatti sadarkaa hojiirra oolmaan seerotaa liizii fi rakkolee gama kanaan jiran sakatta'uun yaada furmaataa akeekuu dha.

Akkasumas qorannichi kaayyolee gooree armaan gadii ni qabaata:

1. Dhaqabummaa, haqa qabeessummaa fi bu'a qabeessummaa sirna arganna fi dabarsa lafa magaalaa sakatta'u.
2. Naannoo Oromiyaa keessatti haala hojiirra oolmaan seerota liizii irratti argamu adda baasuu.
3. Hojiirra ooluu dhabuu seerota liiziif sababoota ka'umsa ta'an adda baasuu fi hanqinoota seerichi qabu sakatta'uun gahee inni rakkicha keessatti qabu agarsiisuu.
4. Rakkooawanii fi miidhaa hojiirra ooluu dhabuun seerota liizii lafa magaalaa itti fayyadama, bulchiinsaa fi qabeenya lafaa irraan gahe agarsiisuu dha.

¹⁰ Akkuma Olitti lakk. 9

1.5.Daangaa Qorannoo

Qorannoona kun, hojiirra oolmaa seerota liizii irratti kan xiyyeefatu ta'us, hanqinootni seericha keessatti mul'atan madda rakkichaa isa ijoo waan ta'u danda'uuf rakkooowwan ykn hanqinoota seerota liizii keessatti mul'atanii fi rakkoo bulchiinsa gaarii lafa magaalaa keessatti mul'atu illee sakatta'eera.

Qorannoo kana keessatti dhimmoota qabiyee lafaa faayidaa uummataaf jecha gadi lakkisiisuu fi kaffaltiin beenyaa seera birootiin kan ilaalamu waan ta'eef rakkoo biroo waliin walqabatee kan ka'u yoo ta'e malee of-danda'ee kan ilaalamu miti.¹¹ Qajeelfamootni adda addaa seerota liizii kana raawwachiisuuf bahan daangaa qorannoo kanaa ala dha. Haa ta'u malee, qajeelfamoonni bahanii jiranii fi dambiin biroo kanneen kallattin hojiirra oolmaa labsii fi dambii liiziif gufuu ta'an kan ilaalaman ta'u.

1.6.Faayidaa Qorannoo

Gaggeessi hojii qorannoo kanaa kaayyoo gooroo fi gooree armaan olitti ibsaman galmaan gahuun rakkooowwan hojiirra oolmaa seerota liizii akka furamu taasisuu cinatti faayidaa garagaraa ni gumaacha. Isaanis akka armaan gadiitti tarreeffamaniiru:

- Qaamoleen mootummaa seerota liizii raawwachiisanii fi raawwatan naannoo Oromiyaa keessatti sadarkaan hojiirra oolmaan seerota liizii irra jiru maal akka fakkaatu beekanii bakka hanqinni mul'atu irratti karooraan akka irratti hojjetaniif ni gargaara.
- Rakkooowwan seeraa seerota liizii keessa jira adda baasuun qaamolee seera baasanii fi dhimmichi ilaallatutti agarsiisuun fooyya'iinsi akka taasifamuuf yaada furmaataa waliin ni akeekaaf.
- Biiron Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa, seeronni bahan hojiirra ooluufi hojiirra oolmaan isaaniis walfakkaatinsa kan qabu ta'u mirkaneessuuf aangoo seeraan kennameef waan qabuuf, dirqama hojii isaa kana akka bahatuuf galtee hojii ta'ee ni gargaara.

¹¹ Labsii Haala Faayidaa Uummataaf Jecha Lafti itti Gadilakkisiifamu, Beenyaan Itti Kaffalamuu fi Namoota Buqqa'an Deebisanii Dhaaban Murteessuuf Bahe Lakk 1161/2012.

- Qorannichi sirna itti gaafatatumummaa mirkaneessuu keessatti hanqinaalee mul'atan adda baasuun kan agarsiisu waan ta'eef, qaamoleen haqaa dhimmoota isaan ilaallatu irratti hojjechuun rakkina jiru hiikuu akka danda'aniif galtee hojii ni ta'a.
- Qorannoowwan gara fuula duraatti dhimmoota imammataa bulchiinsa lafa magaalaa irratti gaggeeffamuuf ka'umsa ta'ee ni tajaajila.

1.7. Mala Qorannoo

1.7.1. Tooftaalee daataan Qorannoo ittiin sassaabame

Qorannoon kun haala gaaffii qorannoo deebisuu fi kaayyoo qorannichaa galmaan gahuu danda'uun tooftaalee qorannoo saayinsaawaa ta'eetti gargaarameera. Qorannoon kun adda durummaan hojiirra oolmaa seerota liizii bahanii jiran irratti kan xiyyeffatu akka ta'e armaan olitti ibsuun yaalameera. Seeronni liizii qabataman haala kamiin hojiirra oolaa jiru kan jedhu ta'a. Kanaaf immoo gosa qorannoo seeraa qofaa irratti hundaa'uun gaaffii qorannoo deebisuun hin danda'amu. Qabatamaan akkamiitti hawaasa keessatti hojjetamaa akka jiruu fi hawaasni illee yaada maalii akka qabu xiinxaluu kan gaafatu dha. Kanaaf, qorannoon kun qorannoo seer-hawaasummaa fi malli qorannoo gargaaramnes dhimmoota kana kan deebise dha.

Qorannoon kun maloota akkamtaa fi hammataa walkeessa makuun gaggeeffame. Malli akkamtaa kan filatameef rakkowwan seeraa jiran, haalli hojiirra oolmaa seerota liizii maal akka fakkaatu, sababoota hojiirra ooluu dhabuu seerota kanaaf ka'umsa ta'anii fi miidhaa hojiirra oolmaan walqabatee mul'atan adda baasuuf waan gargaaruufi. Malli hammataa qorannoo kanaaf sababoota hojiirra ooluu dhabuu seerota kanaaf ka'umsa ta'anii sadarkeessuuf waan gargaaruufi.

1.7.2. Maddoota Daataa

Qorannoon kun maddoota adda addaatti gargaaramuun daataa kan funaanu ta'a. Af-gaaffii, Bar-gaaffii, marii garee, Barreeffamoota, muuxannoo biyyootaa, Murtiwwan, Seerotaa fi Istaatiksiiti gargaaramuun daataan funaanameera. Maddootni daataa kunneen Naannoo Oromiyaa keessatti seeronni liizii hangam hojiirra oolaa akka jiran, Hojiirra ooluu dhabuu seerota liiziif sababoonni maali akka ta'anii fi Hojiirra ooluu dhabuun seerota liizii itti fayyadama, bulchiinsaa fi qabeenya lafaa irratti rakkowwan akkamii qaqqabsiisee akka jiru agarsiisaniiru.

1.7.3.Qaamolee fi bakka daataan irraa sassaabamu

Iddoowwan daataan irraa funaanamus gaaffii qorannoo fi odeeaffannoo bal'aan irraa ni argama jechuu mala kaayyeffataatiin kan adda baafamani dha. Waajjiraaleen sadarkaa Naannoo hanga gandaa jiran fi namootni dhuunfaan kutaa hawaasaa daataan funaanameera.

Sadarkaa Naannootti Biirro Bulchiinsaa fi itti fayyadama Lafa Oromiyaa, Waajjira Caffee, Biirro Investimeentii fi Induustirii Oromiyaa, Biirro Misooma magaalaa fi Manneenii, Koomishinii Farra Malaammaltummaa Oromiyaa, Ejensii Hawaasa Misoomaaf kaafamanii, Inistiitiyuutii Pilaanii Magaalotaa, fi Mana Murtii Waliigala Oromiyaa irraa funaanamaniiru.

Sadarkaa Godinaatti G/Jimmaa, Harargee Lixaa, Arsii, Arsii Lixaa, Gujii lixaa, Shawaa Lixaa, Shawaa Kaabaa, Bunoo Beddellee, GANF filatamanii jiru. Sadarkaa magaalaa Magaalota muummee 4 jechuunis Magaalaa Adaamaa, Jimmaa, Shaashamannee fi Buraayyu; Magaalota olaanaa 5 (Amboo, Sululta, Laga xaafoo Laga Daadhii, Galaan, Asallaa); magaalota giddu galeessaa 5 (Ciroo, Bulee Hora, Beddellee, Fiichee fi Sandaafaa Bakkee); Bulchiinsa magaalaa guddattuu 4 (Baddeessaa, Dheeraa, Maqii fi Shanoo) filatamaniiru. Akkasumas, bulchiinsi gandaa magaalota muummee fi magaalota olaanaa kana jala jiran tokko tokko filatamaniiru.

Sadarkaa aanaatti Aanaa Adaamaa, Shaashamannee, Jimma, Xiyyoo, Amboo, Ciroo, Bulee Hora, Baddallee, Giraar Jaarsoo, Barraak, Baddeessaa, Dodota, Dugdaa, fi Qimbibit filatamaniiru.

Bu'uuruma kanaan gosa daataa funaaname, qaamolee irraa funaaname, waajjira deemamee fi baay'inni daataa funaanamee fi karoorfamee turee gabatee armaan gadiitiin ibsuuf yaalamee jira.

1.7.4.Karooraan fi Raawwii Baay'ina Daataa Funaanamee

Lakk.	Gosa daataa	Karoora	Raawwii	% dhaan
1.	Afgaaffii	493	398	80.7%
2.	Marii garee	1	1	100%
3.	Bargaaffii	476	443	93.1%
4.	Galmeewwanii fi Istatiksii	80	51	63.8%
Waliigala		1,050	893	85.1%

1.7.5. Mala Iddattoo

Bakkeewwanii fi qaamoleen daataa irraa funaanaman mala iddatoo kaayyeffataatti gargaaramuun kanneen adda bahani dha. Baay'ina pirojektootaa giddugaleessa godhachuun akkasumas sadarkaalee magaaloni irratti argaman sadarkaa 1^{ffaa}, 2^{ffaa}, 3^{ffaa} fi kanneen liiziitiin bulaa hin jirre jechuun adda baafaman irratti hundaa'uun filatamanii jiru. Qaamoleen qorannoo kanaaf quunnamamanis odeeffannoo sirrii fi qulqullina qabu kenu jechuu mala iddatoo kaayyefataatti gargaaramuun kanneen adda baafamani dha. Ogeessota hedduu keessaa bargaaffii qophaa'ee jiru akka guutaman kan filataman mala iddatoo faduuliitti gargaaramuun kan gaggeeffamu ta'a.

1.8.Sakatta'a Hoog-barruu

Seera Liizii fi Imaammata lafa magaalaa ilaachisee barruulee, barreeffamootaa fi qorannoowwan irratti gaggeeffamanii jiru. Qabiyyeewan kanneen muraasa isaanii qorannoo amma gaggeeffamu waliin garaagarummaa isaan qaban akka armaan gadiitti ibsuun yaalamee jira.

Araya Asgedoom qorannoo isaa keessatti hanqinaalee labsii lakk. 721/2004 xiinxalee jira.¹² Labsiin kun lafa argachuun kan danda'amu bu'uura sirna liizii fi gara fuulduraatti magaaloni hunduu sirna liizii jala galuu akka qaban labsichi akeekuu isaa xiinxalee jira. Labsichi daddabarsa itti fayyadama lafa magaalaa daangessuu, yeroo jalqabbii fi xumura ijaarsaaf kennamee jiru gabaabbachuu, adabbiin kennamu olaanaa ta'uu fi mirga oliyyannoo garee komii qabuu daangessuu isaa barreeffama isaa keessatti ibseera. Lafti magaalaa hunduu sirna liiziitiin bulchuun bu'uura heeraa akka hin taane, sirna liiziitiin lafa dabarsuun dandeettii jiraattoota giddugaleessa kan hin godhanne ta'uu isaa fi dantaa uummataaf yeroo lafa gadhiisan beenyaa gahaan akka kennamaa hin jirre agarsiisee jira. Haala hanqinaalee kan furuu danda'uun labsiin 721/2004 fooyya'uun akka qabu kallattii akeekee jira.

¹² Araya Asgedom, Salient Features Of The New Ethiopian Urban Land Lease Holding Proclamation No.721/2004 And Its Implications On The Ethiopian Economy, Addis Ababa University College Of Law And Governance Studies LL.M Programme In Business Law, 2013, Unpublished

Leggasaa Xigaabuu seerri liizii lafa magaalaa, labsiin liizii, wabii abbaqabiyyummaa fi mirga qabeenyaa irratti dhiibba akka qabu ibseera.¹³ Barreessichi lafa magaalaa dabarsuu keessatti liiziin filannoo qofa galeessa ta'uu hin qabu ejjannoo jedhu qaba. Lafa magaalaa turtii yeroo liiziitii murtaa'een kennuun abbootii qabeenyaa kan shakkisiisu waan ta'eef haala isaanis ta'ee biyya fayyaduun hin misoomsaan. Qabiyyee liiziin kenname irratti yeroon ijaarsi itti jalqabuu qabuu fi qaama/nama biraatti mirga dabarsuu waliin walqabatee rakkoon akka jiru ibseera. Qoratichi kanfaltiin liizii olka'uun, yeroon ijaarsi itti jalqabu gabaabbachuun, adabbiawan yeroon ijaarsa eegaluu fi kanfaltiawan kannen kanfaluu dhabuu irraa maddanii fi mirga liizii dabarsuu irratti tumaaleen jiran sirni liizii hojiirra akka hin oolle dhimmoota gufuu ta'ani jechuun ibsa. Haata'u malee, qorataan kun adda durummaan kan irratti xiyyeffate xiinxala seeraa qofaa fi haala qabatama naannoo Oromiyaa kan ilaale miti.

Naataan Shibiruu qorannoo isaatiin gahee seerri lafa magaalaa bulchiinsa gaarii magaalaa keessatti qabu akka magaala Adaamaatti maal akka ta'e adda baasuu yaalee jira.¹⁴ Xiinxala isaatiin seerri magaalaa iftoomina, itti gaafatamummaa fi mirga namaa sirnaan kan hin kabachiifne ta'uu adda baasee jira. Dabalataan haalli shallaggii beenyaa iftoomina kan hin qabne, beenyaa walfakkaataan kennamaa akka hin jirre, daantaa uummataa kan jedhu hiikkoof saaxilamuu fi aangoon manneen murtii daanga'aa ta'uu isaan qorannoo isaatiin agarsiisee jira. Hanqinaaleen kun bulchiinsa badaa fi malaammaltummaaf akka saaxilee jiru agarsiiseera. Kanaaf seerri lafa magaalaa namni qabeenyaa isaa irraa gad-lakkisiifame beenyaa gahaa akka argataniif aangoo mana murtiif kennamuu akka qabuu fi qaanii dhimmi isaa ilaallatu beenyaa gahaan akka kennamuuf irratti hojjechuu akka qabu kallattii agarsiisee jira. Qoranno kun adda durummaan qabiyyaa gadilakkisiisuu fi kaffaltii beenyaa irratti kan xiyyeffate dha. Daangaa isaas ilaachisee magaalaa Adaamaa qofaa kan ilaallatu dha. Hojiirra oolmaa seerota liizii akka waliigalaatti kan ilaalee jiru miti. Gabaabumatti qorannoo amma geggeessinu waliin garaagarummaa kan qabu dha.

¹³ Legese Tigabu, The Ethiopian Urban Land Lease Holding Law: Tenure Security and Property Rights, Jimma University Journal of Law Vol. 6 (2014)

¹⁴ Nathan Shiberu, The Role of Urban Land Laws to Urban Good Governance: The Case of Adama (A Thesis Submitted to School of Graduate Studies of Addis Ababa University in Partial Fulfillment of the Requirements of Masters of Law), 2019, Unpublished

Laggasaa Xigaabuu barruu isaa ‘Arganna Lafa Magaalaa fi Haqa Hawaasaa Itoophiyaa keessatti’ jedhu keessatti argannaan lafaa magaalaa hiyyeessota giddugaleessa akka hin godhanne ibsee jira. Caalbaasiin gaggeeffamuun abbootiin qabeenyaa lafa maagaalaa dhuunfachuu akka danda’anii fi hiyyessonni lafa mana jirenyaa akka hin arganne taasisuu akka danda’u ibsee jira. Haalli kun immoo haqa hawaasaa irratti dhiibbaa akka qabu agarsiiseera. Barruun kun akka waliigalaatti hojiirra oolmaa seerota liizii akka naannoo Oromiyaatti waan ilaale hin jiru.

Waliigalaatti barruulee fi qorannoowwan armaan olitti ibsamaniin ala hedduun kan jirani dha. Haa ta’u malee, gaaffii qoranoo amma gaggeeffamaa jiru kanaa kan deebise hin jiru. Yaada birootiin hojiirra oolmaa seerota liizii akka naannoo Oromiyaatti kan sakatta’e hin jiru. Kanaaf, qorannoon amma gaggeeffamaa jiru kun qaama kamiinuu kanaan dura gaggeffaamee kan hin jirre ta’uu isaati.

Boqonnaa Lama

Yaadrimee Waliigalaa Bulchiinsa Lafa Magaalaa fi Caaya Seera Lafa Magaalaa Rippabilika Dimokiraatawaa Federaalawaa Itoophiyaa fi Mootummaa Naannoo Oromiyaa

2.1. Bulchiinsa Lafa Magaalaa

Bulchiinsi lafaa, kan baadiyyaas ta'e kan magaalaa yaadrimee ka'umsaa fi amala walfakkaataa ta'e qabu. Maalummaa yaad-rimee bulchinsa lafaaf hiikkoon walfakkaataa fi namni hundi irratti waliigale yeroo kennamu bal'inaan hin mul'atu. Haa ta'u malee, yaadrimeewwaan bulchiinsa lafaa waliin walqabatan irratti hubannoo walfakkataa ta'e uumuuf, qaama dhaabbata mootummoota gamtoomanii kan ta'e, Dhaabbanni Nyaataa fi Qonnaa (FAO) gaalee 'bulchiinsa lafaa' jedhuuf xiyyeffannoo yaadamichaa irraa ka'uun hiikaa hojiif ooluu danda'u (working definition) armaan gadii kennee jira:

*"Land governance concerns the rules, processes and structures through which decisions are made about access to land and its use, the manner in which the decisions are implemented and enforced, the way that competing interests in land are managed."*¹⁵

Hiikaa kennname kana irraa hubachuun akkuma danda'amu, bulchiinsi lafaa seerota, adeemsaa fi caasaalee adda addaa haalli arganna fi itti fayyadama lafaa murtaa'u, murtiin fayyadama lafaa itti raawwatamuu fi fedhii qaamoleen adda addaa lafa irratti qaban keessummeessuun dhimmoota walqabatan kan hammatuu dha. Hiikoon kun dhimmoota gurguddoo bulchiinsa lafaa sadii kan hammatee jiru ta'uun ni hubatama. Kunis seerota, adeemsaa fi caaseffama murtiin gaaffii arganna lafaa fi itti fayyadama lafaa ittiin kennamu, haala murtiin kennname itti raawwachiifamuu fi kabachiifamuu fi haala dantaan wal dorgomaa qabeenya lafaa irratti jiru ittiin wal simsiifamuu irratti kan xiyyeffatu dha. Kanaafuu, dhimmi bulchiinsa lafaa dhaabbilee seeraa, amantii, aadaa fi al-idilee (informal institutions) hunda kan ilaallatu dha.¹⁶ Dhaabbileen mootummaa bulchiinsa lafaa keessatti hirmaannaa qabaatan qaamolee lafa bulchan, bulchiinsa magaalotaa, manneen murtii, akkasumas qaamolee lafa irratti hojii misoomsuu hojetanii fi

¹⁵ David Palmer, et al. Towards Improved Land Governance, Land Tenure Working Paper 11, FAO and UN-HABITAT, publication, September 2009, p.9.

¹⁶ Kanuma

dhaabbilee aadaa ta'uu mala. Walumaagala, dhimmi bulchiinsa lafaa caaya seeraa fi imaammata lafaa irratti jiru kan ilaallatu dha.

2.2. Qajeeltoowwan Bulchiinsa Lafaa

Bulchiinsa lafaa keessatti bulchiinsi gaariin mirga qabeenya namoota dhuunfaa fi qabeenya biyyaa eegsisuuf qajeeltoowwan kanneen akka iftoomina, gaafatatummaa, bulchiinsa uummataa bu'a qabeessaa fi milka'aa ta'e, olaantummaa seeraa, marartoo, hirmaachisummaa fi bu'a qabeessummaa dhugoomsuu irratti kaayyeffatu dha.¹⁷ Bulchiinsi lafaa gaariin jiraachuun bu'a gurguddaa kan qabu yoo ta'u, isaan keessaa mirga wal-qixa lammilee kabachiisuu, amantaan hawaasaa akka jiraatu taasisuu, guddina dinagdee akka dhufu taasisuu, eegumsa naannoof eegumsa taasisuu, qabeenya biyyaaf eegumsa gahaa taasisuu, bulchiinsa qabeenya lafa bu'a qabeessaa fi milka'aa ta'e akka jiraatu taasisuu fi walitti bu'iinsa hambisuu fi akka hiikamu taasisuun isaa warren ijoo dha.¹⁸ Bulchiinsi gaariin lafa irratti akka hin jiraanne kan taasisan keessaa warri gurguddoon seerota akka malee wixineffaman, raawwachiifaman, walhin simnee fi yeroo waliin kan hin deemne; imaammata fi adeemsa dogoggoraa, caaseffamni mootummaa walxaxaa tahuu; hanqina qabeenya hojii mootummaaf barbaachisuu fi dandeettii raawwachiistummaa hojjettoota mootummaa kanneen gurguddoo tahanidha.

Bulchiinsa lafaa keessatti qajeeltoowwan bulchiinsa gaarii gurguddoo adda bahanii beekaman ni jiru. Isaan keessaas:¹⁹

- a. **Haqa-qabeessummaa:** Qajeeltoon kun namni kamiiyyuu garaagarummaa siyaasaa fi diinagdee tokko malee lafaa fi tajaajila lafaan walqabatan kamuu argachuuf mirga akka qabu kan agarsiisu dha. Akka qajeeltoo kanaatti, seeronni itti fayyadama lafaa irratti bahanii fi hojimaanni qaamolee lafa bulchanii mirga hawaasa hunda walqixa kan kabachiisu, keessattiyuu lammilee sadarkaa diinagdee gadi aanaa irra jiran sirnaan hammachuu qaba. Kanaaf milkeessuuf immoo, lammileen hundi haala salphaadhaan lafa akka argachuu danda'aniif filannoowwan arganna fi itti fayyadama lafaa bal'achuu qabu.

¹⁷ Keith Clifford Bell, Good Governance in Land Administration, Responding to the Global Agenda-policies and Technical Aspects, Hong Kong, China SAR, May13-17, 2007.

¹⁸ Kanuma, F.13.

¹⁹ Wael Zakout, et al. Good Governance in Land Administration Principles and Good Practices, FAO Publication, Also Available at [Http://Www.Fao.Org](http://Www.Fao.Org), accessed on February 18/2021.

- b. **Wabii qabiyyee fi eegumsa qabeenyaa-** Qajeeltoon kun mirga namoonni lafa qabiyyee isaanii ta'e irraa akka hin buqqaanee fi qabeenya isaanitti fayyadamuuf eegumsa argachuu akka qaban agarsiisu dha. Adeemsi qabiyyee gadi lakkisiisuu seeraa fi beenyaa gahaa ta'e kennuu irratti kan hundaa'e ta'uu qaba kan jedhu bu'uura kan godhate dha.
- c. **Eegumsa seeraa fi Olaantummaa seeraa (Legal security and rule of law):** Caayi seeraa bulchiinsa lafaa kan wal simuu fi qinda'aa kan tahe tahuu qaba. Akkasumas, mirga qabeenyaa lammilee akka kabajamuuf olaantummaan seeraa jiraachuu fi manni murtii walaabaa fi iftoomina qabu jiraachuu qaba.
- d. **Bu'a qabeessummaa-** Qajeeltoon kun caseffama fi hojimaata qaamolee lafaa waliin kan walqabatuu dha. Hundeeffamni fi hojimaatni qaamoleen lafa bulchanii fedhii tajaajilamtootaa kan guutu ta'uu qaba. Gatiin tajaajilaa dandeettii nama tajaajila argatuu ilaalcha keessa kan galche ta'uutu irraa eegama, akkasumas adeemsi kenna tajaajila salphaa fi ifa ta'uu qaba.
- e. **Iftoomina-** Adeemsii fi murtiwwan qaamolee bulchiinsaatiin itti fayyadama lafaa irratti murtaa'an lammilee hundaaf banaa fi ifa ta'uutu irraa eegama. Tajaajilli kennamu hundi adeemsa ifa ta'ee hordofuu fi kan nama kamiifuu galu ta'uu qaba.
- f. **Itti gaafatamummaa-** Bulchiinsa lafaa keessatti qaamoleen tajaajila kennan olaantummaa seeraa irratti hundaa'uun haala ifaa fi walfakkaataa ta'een raawwachuu qabu. Qaama haala kanaan tajaajila hin kennine to'achuuf sirni itti gaafatamummaa diriiruu qaba. Staandardii tajaajilli walfakkataa ta'e itti kennamu fi koodii naamusaa hojjatoota tajaajila kana kennaniif baasuun itti gaafatamummaa cimsuun ni danda'ama. Dabalataanis,
- g. **Hirmaachisummaa-** Murtiwwan itti fayyadama lafaa irratti taasifaman marii fi yaada hawaasaatin kan deeggaraman ta'uu qabu. Rakkoo tajaajila fi hojiirra oolmaa seerota bulchiinsa lafaa hiikuu keessattis hawaasni gahee olaanaa waan qabuuf hirmaannaa ummataa cimsuuf sirna diriirsuun barbaachisaa dha. Hirmaachisummaan hawaasaa qofa osoo hin taane seektaroota dhuunfaa tajaajila mana ijaarsaa kennan illee dabalachuu qaba.
- h. **Aangoo murteessummaa qaama gadi cimsuu(subsidiarity and autonomy) -** Aangoo murteessummaa qaamolee bulchiinsa lafaa gara gidii jiran (local land administration) cimsuun lammileen tajaajila lafaan walqabatan haala salphaa ta'een akka argatan

gargaara. Aangoo murteessummaa qaamolee gadi aanuuf keennuu faana sirna madaallii fi hordoffii jabeessuun barbaachisaa dha.

Bulchiinsa lafaa keessatti bulchiinsi gaariin yoo hin jiraatin lammileen wabii qabeenyaa fi eegumsa qabeenyaa hin qabaatani; daddabarsa qabeenyaa keessatti baasiin akka olka'u taasisa; lafti qabiyyee al-idilee akka weeraramu taasisa; investimentii dhuunfaa miidha; weeraraafii fi saamichi lafaa akka babal'atu taasisa; madda galii qabeenyichaa irra argamu akka xiqqaatu taasisa; walitti bu'iinsa lafaa babal'isa; lammilee gidduutti arganna lafaa irratti garagaarummaan guddaan akka uumamu taasisa; siyaastii fi jireenyi hawaasaa tasgabbii akka dhaabu taasisa; akkasumas bulchiinsa qabeenyu uumamaa walitti fufiinsa qabu akka hin jiraanne taasisa.²⁰

2.3. Maalummaa fi Gosoota Qabiyyee Lafa Magaalaa

Dhimmi qabiyyee lafa magaalaa (urban land tenure) bulchiinsa lafa magaalaa keessaatti dhimma ijoo dha. Dhimmi qabiyyee lafaa hariiroo lafaa fi namoota gidduu jiru, akkasumas lafa ilaachisee dhuunfattis ta'ee akka gareetti hariiroo namootaa gidduu jiru kan ilaallatu dha. Maddi hariiroo kanneenii seera ykn aadaa ta'ee, hariiroon kunakkataa lafti itti qabatamu ykn argatamuu fi mirgoota fi dirqamoota itti fayyadama lafaa irratti jiru bal'inaan kan ibsuu dha.²¹ Dhimmi qabiyyee lafa magaalaa lafa magaalaa eenyetu, yeroo hagamiif fi haala kamiin lafa magaalaa fayyadama kan jedhu ilaallata. Qabiyyeen lafa magaalaa abbummaa, ilaalcha hawaasni lafa irratti qabuu fi haalota siyaasa, diinagdee fi hawaasummaa biroo irratti hundaa'uun gosoota adda addaatti quoduun ni danda'ama. Isaanis: qabiyyee aadaa, qabiyyee dhuunfaa, qabiyyee uummataa, qabiyyee amantii fi qabiyyee al-idilee dha.²²

²⁰ Food and Agriculture Organization of United Nations (FAO)-World Bank, Good Government in Land Administration: Principles and Good Practices, Rome, 2009.

²¹ Handbook on Best Practices, Security of Tenure and Access to Land, FAO publication, 2004.

²² Geoffrey Payne, Urban Land Tenure: Titles or Rights? World Urban Forum USA, April 2000. also available at [www.http://citeseerx.ist.psu.edu](http://citeseerx.ist.psu.edu) accessed on February, 18/2021.

2.4. Maalummaa fi Gosoota Liizii

Barreeffamoonni adda addaa jecha liizii jedhuuf hiikoo adda addaa bifaa gara garaatiin kan kennan yoo ta'u, hiikkoowwan kenname qabiyyee fi maalummaa dhimmichaa irratti walfakkina ni qaba. Fakkeenyaaf, Guuboon jechoota seeraa '*Blacks law*' jedhamu liiziif hiikaa yommuu laatu,

"Lease is a contract by which a rightful possessor of real property conveys the right to use and occupy the property in exchange for consideration, usually rent" jechuun hiikera.²³

Hiikoo kanaa irraa kan hubatamu, liiziin waliigaltee mirgi fayyadama qabeenya dhaabbataa abbaa qabiyyee irraa gara qaama biraatti kaffaltiin yeroo murtaa'eef darbu ta'uua isaati.

Gama biraan hayyuun seeraa "*Simon Gardner*" jedhamu:

"A lease is the right in rem for consideration. The general idea of a lease is well known: I own some land, but allow you to have it for some period, usually in return for rent" jechuun hiikeera.²⁴

Hiikoowwan kanneen irraa hubachuun kan danda'amu liiziin waliigaltee qabeenya dhaabbataa irratti qaamolee lama gidduutti godhamu ta'uua isaati. Qaamoleen kunis, abbaa qabeenyichaa fi nama qabeenyicha yeroof fayyadamu dha. Waliigalteen taasifamus mirga fayyadama qabeenyicha yeroo murtaa'eef nama fayyadamuuf dabarsuu yoo ta'u, namni fayyadamus abbaa qabeenyichaatiif kaffaltii itti fayyadamaa ni kaffala. Walumaagalatti, liiziin akkataa qabeenyi dhaabbataan, keessattuu lafti bu'uura waliigalteetiin yeroo murtaa'eeef abbaa qabiyyee irraa gara fayyadamtootatti darbu ta'uua isaa ni hubatama.

Waliigalteen liizii lafaa akkaataa gatiin kiraat itti kaffalamuu fi eenyummaa waliigaltootaa bu'uura godhachuun bakka adda addaatti qoodamuu danda'a. Akkataa gatiin kiraat itti kaffalamu bu'ura godhachuun waliigalteen liizii iddo gurguddoo saditti qoodama.²⁵

Inni duraa waliigaltee liizii kaffaltiin murta'aa (*cash lease*) ti. Waliigalteen liizii akkanaa keessatti gatiin kiraat itti fayyadama lafaa yeroo waliigalteen taasifamutti adda ba'ee murtaa'a.

²³ Brayan A –Garner, editor in chief, Black law dictionary, 8th edition,

²⁴ Simon Gardner, An Introduction to Land Law, Hart Publishing Press (2007), p.195.

²⁵ Ronald L., Arkansas Land Lord Selection Of Land Leasing Contract Type And Terms, International Food And Agribusiness Management Review Vol. 8 Issue I, 2005, p. 356.

Hangi maallaqaa kun haal-duree tokko malee yeroo itti waliigalame keessatti kan kanfalamu dha. Inni lammataa, waliigaltee liizii haala ilaallataa dha. Gosti waliigaltee liizii kun waliigaltee hammi kaffaltii kiraa lafichaa dura kan hin murtoofne dha. Hangi maallaqaas faayidaa kireeffataan laficha irraa argate irratti hundaa'a. Kana jechuun hangi gatii liizii kan murtaa'u lafichi erga misoomee booda galii argamu irratti hundaa'ee waan ta'eef, yeroo irraa gara yerootti addaa addummaa qaba jechuu dha. Inni sadaffaan immoo, walii galtee liizii hirtaa (*share lease*) jedhamuun kan beekamu dha. Waliigaltee liizii kana keessatti abbaan lafaa fi kireeffataan bu'aa lafa sanarraa argatan bu'ura waliigaltee isaaniin adda qooddatu.

Eenyummaa waliigalootaa irratti hundaa'uun waliigalteen liizii iddo gurguddoo lamatti hiramuu danda'a.²⁶ Kunis, waliigaltee liizii namoota dhuunfaa gidduutti raawwatuu fi kan mootummaa fi namoota gidduutti raawwatuu dha. Waliigalteen liizii namoota dhuunfaa gidduutti taasifamu bal'inaan kan mul'atu biyyoota sirna bulchiinsa qabiyee dhuunfaa hordafan biratti. Sirna kana keessatti namni dhuunfaa lafa isaa nama biraaf dabarsee ni kireessa. Waliigalteen liizii mootummaa fi nama dhuunfaa gidduutti taasifamu immoo biyyoota sirna bulchiinsa lafa magaalaa waliinii ta'e qaban keessatti, akkataa namni dhuunfaa mirga liizii mootummaa irraa ittin argatuu dha.

Gosa tajaajila lafaa irratti hundaa'uunis gosti liizii bakka gara garaatti qoodamuu danda'a. Kunis Waliigaltee liizii lafa mana jirenyaa, waliigaltee liizii lafa mana daldala, waliigaltee liizii lafa qonnaa, waliigaltee liizii tajaajila beeksisaa irratti kennuuf ooluu fi waliigaltee liizii lafaa dhaabbilee mootummaa ta'uu danda'a.

2.5. Barbaachisummaa fi Yaad-rimee Haala dhufaatii sirna Liizii

Biyyoonni adda addaa haala qabiyee lafa sirna Liizii qabaachuun ittiin hojjechaa kan jirani dha. Akka fakkeenyaatti biyyoota akka Chaayinaa, Veetinam, Poolaandii, Yukreen fi kkf fudhachuun ni danda'ama. Biyyoonni Awurooppaa immoo waggoottan dhiibbaa oliif sirna liiziitti gargaaramaa akka turani dha.²⁷

Sirna liiziitiin lafa qabachuu yookiin immoo lafa bulchuun yaaddamoota adda addaa lama walitti araarsuuf yookiin immo yaaddamoota kana irraa hanga ta'e bilisa yookiin qooddii amaloota isaaniiti. Yaaddamni kunneenis lafa qabeenya nama dhuunfaa taasisuu fi lafa qabeenya

²⁶ Kanuma olii, fuula 358.

²⁷ Zelalem Yirga ADAMU, Critical Analysis of Ethiopian Urban Land Lease Policy Reform Since Early 1990s, p.4

mootummaa yookiin ummataa taasisuu dha. Yaaddamni kunneenis mataa isaatiin lafti qabeenya eenuu akka ta'uu qabuu fi sababa isaa waliin kan tarreessani dha. Akka yaaddama lafti qabeenya nama dhuunfaa ta'uu qaba jedhuutti qabeenya lafaa nama dhuunfaaf taasisuun wabummaa abbaa qabeenyaan kan mirkaneessuu fi qabeenya haala salphaan daddabarsuuf kan tajaajilu akka ta'etti kaafama. Haalli akkasii jiraachuun isaa immoo abbaan qabeenyaan lafa isaa irratti inveestimeentii gama lafa waliin walqabatee jiru hunda sirnaan raawwachuuun diinagdeen dhuunfaas ta'ee kan biyyaa akka waliigalaatti akka guddatuuf gumaacha guddaa kan qabaatu dha. Yaaddamni lafti qabeenyummaa isaa dhuunfaa taasisuunakkuma faayidaa qabu hawaasa bal'aa irratti immoo miidhaa geessisuun akka danda'u ni qeqama. Miidhaa inni gama hawaasa bal'aan geessisuun danda'u kunis gama diinagdeen walqabatee hawaasa giddutti walqixummaan diinagdee akka hin uumamne taasisuu akka danda'u dha. Akkasumas, lafti qaamota muraasaan bal'inaan akka qabamu gochuu, carraa lafti qaama sirnaan misoomsu yookiin kunuunsuu hin dandeenyeen qabamuun akka waliigalaatti haalawwan diinagdee biyyaa irratti miidhaa geessisan carraa uumamuu jiraachuu danda'a.²⁸ Haalli akkanaa kun immoo lafti namoota sirnaan oomishuu hin dandeenye harka akka galu gochuun gabaan lafaa yookiin tajaajilli lafaa bu'a qabeessa akka hin taane taasisuu danda'a.

Yaaddamni biroo jiru lafti qabeenyummaan isaa kan ummataa yookiin kan mootummaa ta'uu akka qabu dha. Lafti qabeenyaan mootummaa ta'uun isaa faayidaa fi hanqinaalee adda addaa kan qabaatu dha. Yaadootni lamaan lafti qabeenyaan dhuunfaa akka ta'uu qabuu fi qabeenyaan mootummaa ta'uu qaba kan jedhu sirni biroo akka jiraatu taasiseera. Haalli qabiyyee lafaa kunis sirna liizii akka ta'e dha. Sirni liizii kunis qabiyyee lafaa ilaachisee mootummaan gidduu akka seenuu fi abbaan qabiyyees qabeenyaan isaa irratti wabii akka qabaatu kan taasisu dha. Sirni liiziin lafa qabachuun abbaan qabiyyee lafa fudhatee jiru sana sirnaan kan itti hin fayyadamne, hin misoomsinee fi hin kunuunsine ta'e mootummaan mirga qabiyyee sana keessa akka harka galfatu kan taasisu dha. Lafti akka qabeenyaan dhuunfaatti ilaalamuun isaa rakkolee akka lafti jedhame misooma barbaadamuu gadi ta'uu fi lafti maaldhibdeedhaan miidhaan irra akka hin geenye taasisuu danda'a.

Qabiyyee lafaa sirna liiziitti gargaaramuu qabachuun sirnoota jiran keessa isa ijoo fi baay'inaan itti fayyadamaa jiru dha. Sirni qabiyyee lafaa kunis walfalmiwwan garee **communist**

²⁸ Kanuma olii, F.4

fi *reformist* gidduu jiru kan dhiphisee jiru dha. Akka warra *communist* jedhanitti lafti qabeenyaa mootummaa fi ummataa ta'uu akka qabuu yoo kaasan; Warren *reformist* immoo lafti qabeenyaa nama dhuunfaa ta'uu akka qabuutti kaasu. Yaaddamni lafti sirna liiziitiin qabamu qaba jedhu garuu yaadota kana lamaan guutummaatti walitti araarsuu yoo hin dandeenyeyyuu yaadotni kun akka walitti dhiyaatan taasisuu danda'eera. Abbaan qabiyyee waliigaltee liizii yeroo dheeraaf mallatteessuun yeroo waliigaltee keessatti ibsamee jiru keessatti mirga itti fayyadamummaa fi qaama birootiif dabarsu kennuun abbaan qabiyyee laficha irraatti wabummaa akka qabaatu kan taasisu dha.²⁹ Akkasumas, abbaan qabiyyee lafichaa lafa qabamee jiru sana sirnaan kan hin kunuunsinee fi misooma barbaadamuuf kan hin oolchine ta'e mootummaan laficha akka deeffatuuf sirna eeyyamu dha. Akka hanqina guddaatti sirna liiziitiin lafa qabachuun kaafamu keessaa tokko qabiyyee irratti misoomsuuf liqii yeroo dheeraa barbaachisu dhaabbatni liqeessu wabiin qabachuun liqii yeroo dheeraa liqeessuu irratti fedhiin jiru xiqqaa ta'uu isaati. Faayidaalee armaan olitti ibsamanii jiraniin ala sirna liiziitiin lafa qabachuun kanneen armaan gadii ni qabaata.

Faayidaa sirna liiziitiin lafa qaama birootiif kennuu yookiin dabarsuu keessaa tokko madda galii argachuu dha. Bulchiinsi magaalaa yeroo lafa qaama dhimmi isaa ilaaluuf waliigaltee liizii irratti hundaa'uun dabarsu mirga daballii gatii lafaa irratti taasifame osoo waliigalteen yeroo liizii hin xumuramiin yookiin erga xumuramee mirga gaafachuu waliigaltee liizii keessatti ibsachuuf mirga qabaachuu isaa ibsachuu ni danda'a. Madda galii argame kanaan bu'uuraaleen misoomaa magaalaa guutuun waan danda'amuuf akka waliigalaatti hawaasni fayyadamoo ta'uu ni danda'u.³⁰

Sirni liizii mootummaan haala guddinaa fi itti fayyadama lafaa seerota liizii baasuun akka hoogganu qajeeltoo taasisu dha. Qaan ni liiziin lafa fudhatee jiru bu'uura tumaalee seerota liizii kan hin kabajne ta'ee yoo argame mootummaan lafa deebisee fudhachuuf mirga kan qabu dha. Haalli kun garuu osoo lafti kan dhuunfaa ta'ee mootummaan deebisee fudhachuuf akka hin dandeenye dha. Sirni liizii alkallattiitiin mootummaan baballa'iinsa magaalaa hin barbaachifne too'achuu kan dandeessisu dha. Sirni liizii haala kenniinsa lafaa iftoomina hin qabne illee kan ittisu dha. Kunis haala dabarsa lafaa iftoomina qabu keessattu caalbaasiif diriirsuu kan

²⁹ The Development Corporation Amsterdam, 2003; Hong and Bourassa, 2003.

³⁰ Kanuma, 2003.

raawwatamu dha. Sirni liizii akka meeshaa maallaqaatti (Financial instrument) tajaajiluu ni danda'a. Rakkolee hawaasummaa magaalota keessatti mul'achaa jiran kanneen akka dhiyeessa bishaan dhugaatii, dhabamsiisa xuraawaa, mana jireenyaa fi bu'uuraalee misoomaa kanneen biroo tajaajila hawaasummaa fi diinagdeef tajaajilaniif dursa kanneen argatan sirna liizii lafa magalaatiin ta'a.³¹

Sirna liiziitiin lafa bulchuun faayidaalee armaan oliitti tarreffaman kana qofaan kan daanga'u miti. Sirna liiziitiin lafa bulchuun fayidaa hedduu qabu keessaa kan siyaasaa fi hawaasummaa isa tokko dha. Fakkeenyaaaf, *Stockholm (Sweden) fi London Haringey (Great Britain)* keessatti sirna liiziitiin lafa bulchuun yookiin dabarsuu akka sababa siyaasaa fi hawaasummaaf kan tajaajilamani dha.³²

Biyyi keenya Itoophiyaanis kufaatii mootummaa Dargii booda haala bulchiinsa lafaa ilaachisee jijiirrama immaammataa hordoftee turte. Bara 1993 keessa mootummaan labsii jalqabaa labsii qabannaa lafa magaalaa liiziin jedhu laccoofsa 80/1993 baasee jira. Labsii laccoofsa 80/1993 fooyyessuun labsiin laccoofsi 271/2002 bahee ittiin hojjetamaa kan jiru dha. Yeroo ammaa kana immoo labsii liizii bakka bu'oota ummataan bahee lafti magaalaa ittiin bulaa kan jiru dha.

Kaayyoo guddaan labsiin laccoofsa 80/1993 fi 271/2002 akka bahee hojiirra oolu taasifameef keessaa inni guddaa fi ijoon lafti gatii gabaa waqtaawaa akka argatu taasisuu dha. Akkasumas sirni qabiyyee lafa magaalaa kun inveestimeentii jajjabeessuu, mana jireenyaa fi bu'uuraalee misoomaa guutuu, babal'ina magaalaa hin barbaachifne too'achuu fi haala qabiyyee lafa magaalaa seeraan alaa too'achuuf kan bahe dha. Sirna kanatti gargaaramuun mootummaan maallaqa walitti qabachuun bu'uuraalee misoomaa magaalaa guutuu fi qabiyyeen lafa magaalaa hundi gara liiziitti akka seenuuf ture.³³ Garuu qorannoowwan adda addaa gaggeeffamaniin kaayyoo seeronni kun bahanii jiran galmaan gahuu dhabuun haalli dabarsi lafa magaalaa iftoomina dhabuunii fi malaammaltummaan babal'achuun qaamonni muraasni lafa magaalaa irraa akka fayyadamaman ta'ee ture.³⁴ Fakkeenyaaaf, sona tokko illee osoo itti hin dabaliin lafa magaalaa duwwaa isaa gurgurachuun maallaqa guddaa argachuu fi mootummaan immoo galii silaa argachuu qabu dhabaa akka ture dha.

³¹ Zelalem Yirga Adamu, Akkuma olitti mij. 27^{ffaa}, F. 6

³² Kanuma

³³ Kanuma, F.4

³⁴ Kanuma

Hanqinaalee gama labsii lakkofsa 271/2002 kana waliin walqabatanii mul'ataniif furmaata kennuuf jecha bakka bu'ootni ummataa labsii liizii baasuun hojiirra oolchuun danda'amee jira. Kaayyoon labsii kanaas adda durummaan rakkolee labsii lakkofsa 271/2002 bahee ture guutummaatti furuu ni danda'a amantaa jedhu kan qabu dha.

2.6. Heera Mootummaa RDFI fi Lafa Magaalaa

Heerri RDFI kwt 40(3) jalatti, mirgi abbaa qabeenyummaa lafa baadiyyaa fi magaalaa akkasumas, qabeenya uumamaa kan uummataa fi mootummaa qofa akka ta'e tumee jira. Dabalataanis keewwatichi, lafti qabeenya waloo saba, sablamootaa fi uummattoota Itoophiyaa waan ta'eef gurguruunis ta'e geeddaruun kan hin danda'amne akka ta'e ni akeeka. Heerichi haala mirgi abbaa qabeenyummaa sabootni, sab-lamootnii fi ummatootni biyyattii lafa irratti qaban hin miineen, abbootiin qabeenya kaffaltii murtaa'een lafa magaalaa argachuu akka danda'aniif mootummaan haala mijeessuu akka qabu ifatti tumee jira.³⁵ Qotee bultoonnii fi horsiisee bultoonni lafa qonnaa ykn dheedichaaf ta'u mirga tola argachuu kan qaban ta'uu isaanii heericha keessatti tumamee kan jiru yoo ta'u,³⁶ jiraattoonni magaalaa garuu lafa magaalaa argachuuf mirga qabaachuu isaanii ifatti hin akeekne. Heerichi lammileen qabeenya hin sochoone dafqa isaaniin lafa irratti ijaaran ykn fooyya'iinsa dhaabbataa laficha irratti godhan irratti mirga abbaa qabeenyummaa guutuu kan qaban akka ta'eef, mirgi kunis gurguruu, geeddaruu, dhaalchisu, itti fayyadamuun lafichaa ennaa dhaabbatu qabeenyasaa kaafachuu, abbaa qabeenyummaasaa jijiiruu, yookiin mirga kaffaltii beenyaa gaafachuu of keessaa qaba.³⁷

Gama biraan, heeriche kutaa waa'ee imaammataa fi qajeeltoowwan dhimmoota adda addaa tarreessu jalatti, mootummaan bakka uummataa bu'uun qabeenya lafaa qabachuun akka bulchuu fi qabeenya kanas faayidaa fi guddina waloo uummattootaaf oolchuu kan qabu akka ta'e tumee jira.³⁸ Mootummaan dirqama gama kanaan itti kenname kan bahatu qabeenya lafaa kana irratti imaammata qopheessuun seerota baasuun seerota baase kanaan immoo qabeenya kana sirnaan bulchuu yoo danda'e qofa dha. Dhimmi lafa magaalas dhimmoota as keessatti ilaalaman keessaa isa murteessaa dha.

³⁵ Akkuma olitti miljalee 2ffaa, kwt. 40(6).

³⁶ Kanuma, kwt. 40(4)(5).

³⁷ Kanuma, kwt. 40(7).

³⁸ Kanuma, kwt 89(5).

Heerri RDFI sirna bulchiinsa federaalawaa kan diriirse waan ta'eef aangoon mootuummaa federaalaa fi naannoo gidduutti qoodamee kan jiru yoo ta'u, qabeenya lafaa ilaachisee heerichi aangoo seera baasuu mootummaa federaalaaf, aangoo bulchiinsaa immoo mootummoolee naannoof kennee jira. Hima biraan, heerri RDFI itti-fayyadama, misoomaa fi eegumsa qabeenya lafaa irratti aangoo seera baasuu mootummaa federaalaa kan aangesse yoo ta'³⁹ u, mootummaaleen naannoo qabeenya lafaa daangaa bulchiinsa isaanii keessatti argamu seera mootummaan federaalaa baasu bu'uura godhachuun qabeenyicha akka bulchan aangesseera.⁴⁰

2.7. Imaammata Misoomaa Fi Manajimantii Lafa Magaalaa

Galma ga'iinsa hojiiwwan misooma magaalaa mirkaneessuuf sirni bulchiinsa lafa magaalaa saffisaa fi bu'a qabeessa ta'e uumuun barbaachisaa dha. Sirna bulchiinsaakkanaa uumuu keessatti imaammatni bulchiinsa lafa magala qophahu gahee olaanaa qaba. Imaammatni lafa magaalaa qophahu kaayyoo fi mul'ata mataa isaa kan qabaatu yoo ta'u, seerota lafa magaalaa bahaniif bu'uuradha. Mootummaan biyya kamiyyuu kaayyoo imaammata lafa magaalaa isaa galmaan gahuuf meeshaalee imaammataa bal'aa fi dhaabbilee ciccimoo qabaachuu isa barbaachisa. Itoophiyaan bara 2003 imaammataa fi tarsimoo misoomaa fi manajimantii lafa magaalaa baafattee hojiirra oolchitee jirti.

Kaayyoon imaammata kanaa qabeenya lafa magaalootaa qisaasamaa fi gochaa seeraan alaa irraa bilisa akka ta'u taasisuu, magaaloota keessatti qophii fi misoomni lafaa karaa itti fufinsaa fi bu'aa qabeessa ta'een akka hojjetamu gochu, haalli kenninsaa fi bittaa-gurgurtaa lafa magaaloota karaa ifa, haqa-qabeessa fi misoomaawaa ta'een akka hojjetamu dandeesisuu, mirga abbaa qabiyummaa fi wabummaa qabeenya jiraattootaa mirkaneessuudhaan adeemsa misoomaa fi guddina ariifachiisuu, damee lafa magaalootaa hojiimaata ammayyaa fi teeknoolojii; dandeettii fi gahumsa guutuudhaan; akkasumas sirna odeeffannoo cimaa gurmeessuun itti quufinsa jiraattootaa fi misooma magaalootaa akkasumas milkaa'ina bulchiinsa gaarii mirkaneessuudha.⁴¹

Imaammannii fi tarsimoon bulchiinsa lafa magaalaa kun dhimmoota gurguddoo afur irratti kan xiyyeeffatee dha. Inni jalqabaa, lafa tajaajila hawaas-diinagdee magaalaa oolu haala itti fufiinsa

³⁹ Kanuma, kwt 51(5) fi kwt 55(2)(a).

⁴⁰ Kanuma, kwt 52(2)(d).

⁴¹ Imaammataa fi Tarsiimoo Misoomaa Fi Manajimantii Lafa Magaalaa Mootummaa RDFI, maxxansa 2ffaa, 2003.

qabuun tajaajila karoorfameef dhiyeessuu dha. Qabxiin inni lammaffaa, sirni kenna fi daldala (transaction) lafaa iftoominaa fi itti gaafatamummaa haala qabuun, akkasumas faayidaa ummataa haala eegsisuu danda'uun ijaaruu dha. Sirna qabiyee, gabaa lafaa fi bulchiinsa lafa magaalaa iftoomina akka qabaatu taasisuun gochaawan seeraan alaa to'achuun dhimma sadaffaa xiyyeffannoo argatee dha. Qabxiin xiyyeffannoo argate inni biraan, sirna galmeessa qabiyee lafa magaalaa fi qabeenya lafaa irratti lammileen horatan hojiirra oolchuun mirga qabiyee fi qabeenya lammileef eegumsa gochuu dha.⁴² Imaammata fi tarsiimoo kana hojiirra oolchuuf seeronni adda addaa mootummaa federaalaa fi Naannoo Oromiyaatiin bahaniiru. Qaamoleen imaammata, tarsiimoo fi seerota kanneen raawwachiisanis hundeeffamaniiru.

2.8. Seerota Liizii Lafa Magaalaa Naannoo Oromiyaa Bulchuuf Bahan

Sadarkaa Federaalaattis ta'ee akka naannoo Oromiyaatti seerotni liizii adda addaa bahuun hojiirra kan jirani dha. Labsii liizii sadarkaa federaalaatti bahe lafa magaalaa biyyitti keessatti argaman hunda irratti raawwatiinsa akka qabaatu ibsa. Labsiin liiziis qajeeltoo lafa magaalaa faayidaa fi guddina waliiniif akka oolu taasisuf; kenniinsi lafaa fi sirni caalbaasii iftoominaa fi itti gaafatamummaa akka qabatu taasisuuf; caalbaasiin lafa gatii yeroo sanaa qabaachuu akka qabu; sirni kenniinsa lafa magaalaa faayidaa ummataa fi magaalotaaf dursa kan laatu ta'ee misooma magaalaa ariifachiisuu fi walqixxummaan itti fayyadama lammilee mirkaneessuuun guddina biyyaa itti fufiinsaan mirkanneessuu akka qabu giddu galeessa godhachuun kan bahe dha.

Labsiin liizii kun naannooleenii fi bulchiinsi magaalotaa hojiirra oolmaa seera kanaatiiff dambii fi qajeelfamoota adda addaa akka baafataniif aangessee kan jiru dha. Akka naannoo Oromiyaattis labsii kana bu'uureffachuun dambii liizii, qajeelfamootaa fi maanuwaaliwwan adda addaa baafachuun ittiin hojjetamaa kan jiru dha. Seerotni kunneen dhimmootaakkamiif xiyyeffannoo kennan kan jedhu ilaaluun barbaachisaa dha. Dhimmoota seerotani liizii haguuganii bahan kanneen ijoo qorannoo kanaa ta'an akka armaan gadiitti ibsamuuf yaalameera.

2.8.1. Kaayyoo Labsii Liizii

⁴² Kanuma.

Labsiin liizii sadarkaa Federaalaatti bahuun akka naannooleenii fi bulchiinsi magaalaa Dirre Dawaan fi Finfinnee hojiirra akka oolchan taasifame kaayyoo adda addaa kan qabu dha. Kaayyoo isaa keessaa tokko misoomaa fi bulchiinsa lafa magaalaa imaammata biyyattii waliin walsimsiisuu dha. Imaammata biyyittiitiin walsimsiisuuufis mirga itti fayyadama lafaa karaa iftoominaa fi ittigaafatamummaa qabu diriirsuu akka ta'e dha. Kunis kan dhugoomu lafa magaalaa sirna liiziitiin bulchuu dha.⁴³ Kaayyoo biroo labsii liizii kan biroo tumaa Heera Mootummaa keewwata 40 hojiitti hiikuuf. Akka tumaa keewwata kanaatti lafti qabeenyaa mootummaa fi ummataa akka ta'ee fi haalli itti fayyadama isaa seera addaan akka hooganamu dha. Seeronni liizii kunis kaayyoo tumaa kanaa akka galmaan gahuu danda'ani dha. Tumaa Heera mootummaa kana gara hojiitti akka hiikamu gochuun kaayyoo seera liizii keessaa tokko dha.

Lafa magaalaa sirnaan bulchuun kaayyoo labsii liizii isa birooti. Yeroo ammaa kana biyyi keenya guddina diinagdee kallattii hundaa galmeessaa akka jirtu dha. Sababa kanaaf fedhiin namoonni magaalaa jiraachuu dabalaajira. Akkasumas fedhiin lafa magaalaa argachuu garmalee dabalaajira dha. Qabiyyee jiruu fi fedhii jiru walsimsiisuuufis lafa magaalaa sirnaan bulchuun barbaachisaa dha. Kaayyoo kana galmaan gahuu kan danda'u seera liizii akka ta'e dha.

Akkasumas, misooma gabaa qabiyyee lafaa fi lafa waliin walqabatan bu'a qabeessa, gahumsa qabu, walqixa tajaajiluu fi sirna qabeessa ta'e lafa qabsiisuu; Sirna gabaa bilisaa itti fufiinsa qabu diriirsuu; Sirna bulchiinsa lafa magaalaa itti gaafatamummaa fi iftoomina qabu diriirsuu kaayyoo labsii liiziiti.⁴⁴ Labsiin liizii kaayyoolee armaan olitti ibsaman galmaan gahuuuf bahee kan ittiin hojjetamaa jiru dha.

2.8.2. Arganna Lafa Magaalaa

Lafti magaalaa haala kamiin qabamuu akka qabu bu'uura labsii liizii keessatti ibsamee jiruuni. Namni kamuu lafa kan argatu bu'uura sirna liiziitiin. Liiziin sirna mirgi itti fayyadama qabiyyee lafa magaalaa waliigaltee yeroo murtaa'eetiin argamu ta'uu labsiin liizii ni kaa'a.⁴⁵ Qabiyyee duriitiin ala namni kamuu qaama aangoo qabu irraa eeyyama osoo hin argatiin lafa seera qabeessaan qabatee jiru maddiitti kan argamu itti ijaaru fi babal'ifachuu akka hin dandeenye

⁴³ Dambii Lafa Magaalaa Naannoo Oromiyaa Liizii Bulchuuf Irra deebiin bahe, lakk. 182/2008, seensa isaa

⁴⁴ Akkuma olitti miljalee 7ff^{aa}

⁴⁵ Kanuma, kwt. 2(1)

dha. Qaamni kamuu haala tumaawwaan seera liizii faallessuu danda'anii itti fayyadama lafa magaalaa eeyyamuus ta'ee kenuun dhorkaa dha.⁴⁶

Magaalootni sirna liiziitiin bulan keessatti haalli ittiin lafti magaalaa kennamu qabu caalbaasiin yookiin immoo ramaddiin ta'uu akka qabu dha.⁴⁷ Lafti magaalaa kamiyyuu kan kennamu yookiin darbu pilaanii magaalaa irratti hundaa'ee seera liiziitiin qofa ta'a. Lafti magaalaa liiziin kennamu kunis sirna adeemsa caalbaasii hordofeen yookiin ramaddiidhaan bu'urri seerri kaa'een ta'uu qaba.⁴⁸

2.8.3. Lafa Magaalaa Caalbaasiin Kennuu

Sirna liizii keessatti haala lafti magaalaa ittiin darbu keessaa tokko caalbaasii dha. Caalbaasiin sirna dorgommii gabaatiin ulaagaa baafame irratti hundaa'uun mo'ataaf sirna qabiyyeen lafa magaalaa liiziin darbu dha.⁴⁹ Qaamni dhimmi isaa ilaalatus lafa magaalaa liiziif dhiyaatu qopheessuu qaba. Iddoon lafa magaalaa caalbaasiif dhiyaatus falmii irraa bilisa kan ta'e, pilaanii magaalaan kan walsimu, bu'uuraalee misoomaa kan guutame, adda kan bahee fi ulaagaa barbaachisu hunda guutuu akka qabu seerichi ni kaa'a.⁵⁰

Bu'uura labsii fi dambiitiin Biiroon Lafaa Oromiyaa dameewwan misoomaa xiyyeffannoos itti kennamu adda baasuun lafa caalbaasiif dhiyeessuu qabu.⁵¹ Dandeettii raawwachiisummaa misoomaa fi dhiyeessa lafaa isaanii bu'uura godhachuun, wagga waggaan hanga lafa caalbaasiif dhiyaatuu karoora wagga qopheessuun uummataaf ifa taasisuu qabu. Lafa caalbaasii mana jirenyaaaf, daldalaaf, tajaajila hawaasummaa kan akka barumsa, fayyaa, aadaa, ispoortii fi kkf, industirii manufaakcharingii, qonna magaalaa fi kan biroo jechuudhaan kurmaana 1^{ffa} bara karoora sanatti karoora dhiyeessii lafaa ummataaf ifa taasisuu qabu.

Caalbaasiin gaggeeffamus gatii lafichi baasuu danda'u haammachuu qaba.⁵² Ummataaf odee effannoos guutuu waa'ee lafa caalbaasiif dhiyaatee fi karoora lafa magaalaa caalbaasiif

⁴⁶ Kanuma, kwt. 5

⁴⁷ Kanuma, Kwt.7

⁴⁸ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt. 5

⁴⁹ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffa}, kwt 2(9)

⁵⁰ Kanuma, Kwt.8

⁵¹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt. 12

⁵² Akkuma olitti miiljalee 7^{ffa}, kewt. 8(2)

dhiyaachuu danda'anii kennamuufii qaba.⁵³ Adeemsa caalbaasiin keessa darbuu qabu labsii liizii keewwata 11 fi dambii keewwata 12-24'tti bal'iinaan ibseera. Qaan ni dhimmi isaa ilaallatu beeksisa caalbaasii baasuu fi sanada caalbaasii gurguruu qaba. Sanadni caalbaasii qaama itti hirmaachuuf fedhu qabu kamiifuu dhaqqabamaa ta'uu kan qabuu fi namni tokko iddo tokko irratti sanada tokkoo ol bitachuun dorgumuun hin qabu. Kana jechuun iddo adda addaatti garuu sanada tokkoo ol bitachuun dorgomuu akka qabu dha. Kana irratti barreeffamoonni tokko tokko caalbaasiin lafa magaalaa kenuun qaama hunda walqixa kan hirmaachisu akka hin taane kaasu. Keessattuu namoota hiyyeessa ta'an kan giddu galeessa godhate akka hin taane dha. Abbootiin qabeenya iddo hedduudhaa sanada caalbaasii bitachuun carraa moo'achuu waan qabaniif lafti magaalaa harka namoota muraasaa keessa galuuf carraa akka qabu kaasu.⁵⁴

Qabiyyeen sanada caalbaasii tarreeffama ragaa caalbaasichaa, gatii ka'umsa caalbaasii fi ulaagaa dorgommii dorgomtootaaf karaa ifa taasisuun qopha'uu qaba. Qabiyyee caalbaasichaa irratti fooyya'insi kamiyyuu yoo taasifame dabalaataan ragaa caalbaasii ta'ee, dorgomtoota sanada caalbaasii bitatan hundaaf gabatee beeksisaa irratti maxxansuun, bilbilaan, faaksiinii fi tooftaalee qunnamtii birootti fayyadamuun ibsameefii akka argatan kan taasifamu dha.⁵⁵ Lafti tajaajila mana jirenyaa dhuunfaaf caalbaasiif dhiyaatu irratti bifa addaatiin yoo hin murtaa'in malee namni caalbaasii kanarratti dorgomuu danda'u jiraataa magaalicha kan ta'e, mana yookiin lafa mana jirenyaa biroo kan magaalicha keessaa hin qabne, qonnaan bulaa yookiin horsiisee bulaa yookiin gamisa horsiisee bulaa naannicha keessatti hojii qonnaan yookiin horsiisan yookiin lamaaniin buluu fi dhalataa naannicha ta'anii sababa hojiitiin bakka adda addaa kan jiraatanii fi kanaaf ragaa qaama ilaallatu irraa dhiyeeffachuu danda'an qofaa ta'uu qaba.⁵⁶

2.8.4. Ramaddiin Lafa Magaalaa Kennuu

Caalbaasiin ala lafti magaalaa ramaddiin kennamuu akka qabu labsichi ni eera. Akka lafa magaalaa Oromiyaatti bajata mootummaan kan socho'an biroolee adda addaaf kan oolan,

⁵³ Kanuma, kewt. 10 (1(a)

⁵⁴ Legesse Tigabu, URBAN LAND ACQUISITION AND SOCIAL JUSTICE IN ETHIOPIA, Haramaya Law Review, vol. 4, 2015

⁵⁵ Akkuma ollitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 16

⁵⁶ Akkuma ollitti miiljalee 43^{ffaa} kwt. 16

dhaabbata tajaajila hawaasummaa kennan, ijaarsa mana jirenyaatiif, iddoo waaqeffannaa, warshaalee omishaa, embaasii, dhaabattoota idila Addunyaa fi piroktoota faayidaa addaa biyooleessa qaban ramaddiin lafti magaalaa kan kennamu ta'a.⁵⁷ Lafa magaalaa ramaddiin kennamu kanneen armaan olii kanaan ala Manni Maree Naannoo, Manni Maree Bulchiinsa Magaalaa, bakka Magaalaan Mana Maree Bulchiinsaa hin qabnetti immoo Manni Maree Bulchiinsa Aanaa dhimmoota lafa magaalaa ramaddiin kenuufii qaban tarreffamanii jiru.⁵⁸ Akkuma labsii liizii dambiinis lafti magaalaa kamuu kan kennamu pilaanii magaalaa irratti hundaa'uun seera liiziitiin qofaa akka ta'e dha. Lafti magaalaa kanneen liiziidhaan bulan kunis kan kennamu caalbaasiidhaan yookiin immoo ramaddiin qofaa akka ta'e dha.

Magaalonni sirna liiziitiin hin hoogganamne garuu lafti magaalaa kan kennamu caalbaasii fi ramaddii sirna kiraatiin akka ta'e dha.⁵⁹ Labsiin liizii manni mare naannoolee magaalota seerri liizii kun yeroodhaaf irratti raawwatiinsa hin qabanne adda baasuu akka qaban kaasa. Yeroon kun garuu erga seerichi hojiirra oolee kaasee waggaan shan caaluu akka hin qabne dha.⁶⁰ Bu'uura tumaa seera kanaatiin yeroo ammaa kanatti magaalonni seera liiziitiin hin bulle akka hin jirre hubachuun ni danda'ama. Dambiin naannoorn Oromiyaa baheen magaalonni naannicha keessatti argaman hundi gara sirna liiziitti akka galan taasifamuu akka qaban akeeka.⁶¹ Magaalonni sirna liizii keessa hin galle qaama dhimmi isaa ilaaluun qoratamee mana mareef dhiyaachuun gara sirna liiziitti akka galan dambichi ni akeeka. Akkasumas tarreffamni magaalota kanaa ummataaf ifaa ta'uu akka qabu dha.⁶²

Dabalataanis, magaalonni dambii kanaa sirna liizii jala hin galle keessatti lafti kan kennamu gatii ka'umsa tilmaama kiraalafaa kan waggaan kaffalamu irratti hundaa'ee caalbaasiidhaan akka ta'u seerichi ni ibsa.⁶³ Hanga ammaatti garuu bu'uura dambii kanaan waan adda baafame hin jiru. Waldubbisu dhabuu dambii fi labsii liizii kanaan walqabatee magaalota sirna liiziitiin bulanii fi hin bulle adda baasuu irratti hanqinaaleen kan jirani dha. Lafti magaalaa ramaddiin eeyyamamu ka'umsa gatii liiziitiin ta'ee gaafachuuf ulaagaa mataa isaa kan qabu dha. Xalaya deeggarsaa itti

⁵⁷ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa} Kwt. 12

⁵⁸ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 25

⁵⁹ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, Kwt.5

⁶⁰ Kanuma, kwt. 5(4)

⁶¹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 6(1)

⁶² Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 6

⁶³ Kanuma, kwt. 6(4)

gaafatamaa mana hojichaatiin mirkanna'a'e; ibsa qorannoo pirojektii iddo sanatti hojjetamu fi raawwii pirojektichaaf baajata qabame jiraachuu qaba.⁶⁴

Dambiinis lafti ramaddiin kennamu ulaagaa maalii guutuu akka qabu ibsee jira. Gaaffiin lafaa mana hojii baajata mootummaatiin buluu xalayaa deeggarsaa itti gaafatamaa mana hojichaatiin mirkanna'a'e; lafti gaafatame bara baajatichaa keessatti hojii raawwatamuuf karoorfame ta'u isaa kan mirkaneessuu fi Pirojekticha raawwachiisuuf baajatni heyyamame jiraachuu isaa yoo mirkanna'a'e qofaa eeyyamam.⁶⁵ Gaaffiin lafaa dhaabbiilee miti mootummaa irraa bakka dhaabbata tajaajilli hawaasummaa itti kennamu ijaaruuf dhiyaate yoo ta'e, ulaagaawwan kanneen dabalataan pirojektiin hojjatamuuf yaadame mootummaa naannichaatiin fudhatama qabaachuu isaa raga mirkaneessu; Hayyama hojii bara sanaaf haaroomfame; Hojicha hojjechuuf deeggarsa naannoo irraa qaama mootummaa kallattiin hojichi ilaallatuun kenname; Sanadni mirkaneessa abbaa qabiyyummaa maqaa qaama mana hojii naannoo yookiin biyyalessaa dhimmi ilaaluun akka ta'u kan waligalu ta'u xalayaan mirkaneessu dhiyaachuu qaba.⁶⁶

2.8.5. Bulchiinsa Lafa Magaalaa Liiziin Qabamee fi Waliigaltee Liizii

Namni kamuu sirna liiziitiin lafa magaalaa akka qabatu kan eeyyamameef bu'uura seeraa liiziitiin qaama aangoo qabu waliigaltee mallatteessuu qaba. Namni lafa magaalaa liiziidhaan akka qabatu eeyyamameef kaffaltii dursaa kaffalamuu qabu raawwachuu akka qabu labsichi ni ibsa. Namni waliigaltee liizii qaama aangoo qabu waliin mallatteesse waraqaan raga laficha ibsu fudhachuu akka qabuu fi qaamaan argamuun lafa magaalaa liiziin isaaf kennamee jiru iddootti argamuun fudhachuu akka qabu seerri ni ibsa.

Qaamni dhimmi isaa ilaaluu lafa magaalaa liiziidhaan dabarfame kun bu'uura waliigaltee liiziitiin raawwatamuu isaa fi kaffaltiin liizii yeroo isaa eeggatee raawwatamuu itti dhiyeenyaaan hordofuuf dirqama kan qabu dha. Qabiyyeen waliigaltee liizii kanas qaamni waliigalticha mallatteesse akka beekamu kan taasifamu dha. Waliigalteen liizii kunis yeroo ijaarsi eegalamuu fi xumuramu, Haala kaffaltii ibsu, Yeroo aara galfii, mirgaa fi dirqama gareewwanii fi kanneen biroo haammachuu akka qabu dha.

⁶⁴ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kewwata 13

⁶⁵ Kanuma, keewwata 26(2)

⁶⁶ Kanuma

2.8.6. Sadarkaalee Ijaarsaa, Ijaarsa Jalqabuu, Xumuruu fi Itti Fayyadama Lafaa Magaalaa Liiziin Qabamee

I. Sadarkaalee Ijaarsaa

Ijaarsi sadarkaalee akka ijaarsa sadarkaa xiqqaa, giddugaleessaa fi olaanaa jedhamuun dambiin adda baafamee jira. Ijaarsi sadarkaa xiqqaa ijaarsa hanga darbii lama qabuu yookiin ijaarsa bal'ina qabiyyee lafaa hanga m^2 500 irratti gaggeeffamu dha.⁶⁷ Ijaarsi giddugaleessaa immoo ijaarsa darbii 3 hanga 5 qabu, yookiin Yeroo tokkotti ijaarsa hanga manneen jirenyaa 80 ijaaraman, yookiin Dhaabbilee barnoota hanga sadarkaa 2ffaa ol'aanaatti ijaaraman, yookiin Dhaabbilee fayyaa hanga kiliinika ol'aanaa addaatti ijaaraman, yookiin Ijaarsa mana kitaabaa fi galma waliigalaa hanga nama 500 kan keessummeessu, Yookiin Ijaarsa dirree fi giddugala ispoortii hanga nama 500 kan qabatu, yookiin Ijaarsa dhaabbilee oomishaa salphaa fi kuusaa giddugaleessa bal'innu lafa m^2 501 hanga m^2 5,000 irratti ijaaraman, yookiin Ijaarsa baasiin isaanii hanga qarshii 5,000,000 tti tilmaamamani dha.⁶⁸

Ijaarsi sadarkaa ol'aanaa kanneen akka ijaarsa darbii 6 fi isaa ol ta'e, yookiin ijaarsa dhaabbilee tajaajila geejjibaa sadarkaa addunyaa, biyyalessaa fi magaalaatti kan ijaaraman, yookiin ijaarsa dhaabbilee dippilomaatotaa, yookiin Bal'inni qabiyyee m^2 5,001 fi isaa olii irratti ijaarsa gaggeeffamu, yookiin ijaarsa mana jirenyaa 80 ol yeroo tokkotti ijaaramu dha.⁶⁹

II. Ijaarsa Jalqabuu

Namn kamuu sirna liiziitiin lafti magaalaa kan eeyyamameef bu'uura yeroo waliigaltee liizii keessatti caqasamee jiruun ijaarsa eegaluuf dirqama kan qabu dha. Yeroon jalqabbi ijaarsaa bu'uura waliigaltee liizii keessatti ibsamee jiruun kan raawwatamu yoo ta'es haala ijaarsa raawwatamu giddugaleessa godhachuun naannooleenii fi bulchiinsi magaalaa dambii baafataniin yeroo dheeressuu akka qaban aangoo kenneefii kan jiru dha.⁷⁰ Bu'uruma kanaan dambiin akka naannoo Oromiyaatti bahee jirus namni lafti magaalaa hayyamameef yeroon

⁶⁷ Kanuma, kwt 39(1).

⁶⁸ Kanuma, kwt 39(2).

⁶⁹ Kanuma, kwt. 39(3)

⁷⁰ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt 22

ijaarsa itti jalqabuu qabu guyyaa waliigalteen liizii itti mallattaa'e irraa eegalee ijaarsa xiqqaaf ji'a 9, ijaarsa giddugaleessaaf ji'a 12 fi ijaarsa ol'aanaaf ji'a 24 caaluu akka hin qabne tumamee jira. Daangaan yeroo kaa'amee jiru kun ofeeggannoo waliin yeroo dheereffamus ijaarsa xiqqaaf ji'a 6, giddugaleessaaf ji'a 9 fi olaanaaf wagga 1 caaluu akka hin dandeenye dha. Akkasumas yeroon ijaarsi itti jalqabamu dabalataan hayyamamu haala kamiinuu gaaffii yeroo dabalataa xumura ijaarsaaf dhiyaatuuf sababa ta'uu akka hin daneenye dambiin ifaan kaa'ee jira.⁷¹

III. Ijaarsa Xumuruu

Lafti magaalaa tajaajila adda addaatiif eeyyamamee jiru ijaarsi isaa yeroo akkamii keessatti xumuramuun tajaajila kennuu akka eegalu labsii liizii fi dambii labsii kana raawwachiisuuf akka naannoo keenyaatti bahee jiru keessatti ibsamee kan jiru dha. Abbaan qabiyyee liizii ijaarsa yeroo waliigaltee irratti ibsamee jiru keessatti xumuuruuf dirqama kan qabu ta'a. Yeroon ijaarsa xumuruu qabamee jirus pirojektoota xiqqaaf hanga ji'oota 24, giddugaleessaaf hanga ji'oota 36 fi olaanaaf immoo hanga ji'oota 42 ta'uu danda'a. Yeroon ijaarsa xumuruuu taa'ee jiru kun garuu haala ulfaatina ijaarsaa irratti hundaa'uun dambii naannoolen baafatanii dheerachuu kan danda'u dha. Haaluma kamiinuu garuu pirojektoota xiqqaaf wagga 2 fi ji'a 6, giddugaleessaaf wagga 4 fi olaanaaf waggoota 5 caaluu hin qaban.⁷²

Namni lafti liiziidhaan hayyamameef kamiyyuu guyyaa waliigaltee mallatteesserraaj eegalee akkaataa sadarkaa fi gosa ijaarsatiin daangaa yeroo ijaarsicha xumuruuf kaa'ame keessatti ijaarsa xumuree tajaajilaaf qopheessuu qaba. Ijaarsawan sadarkaa xiqqaaf hanga ji'oota 24, ijaarsawan giddugaleessaaf hanga ji'oota 36 fi ijaarsawan ol'aanaaf hanga ji'oota 48 tti yeroo xumura ijaarsaa ni qabaatu. Yeroo taa'ame kana keessatti kan hin xumuramne yoo ta'e yeroon dabalataa ofeeggannoo waliin yeroo tokko qofaaf pirojeektii xiqqaaf ji'a 6, giddugaleessaaf fi olaanaaf wagga 1 hayyamamu ni danda'a. Haala kamiinuu garuu ijaarsi erga waliigalteen mallattaa'ee kaasee ijaarsawan sadarkaa xiqqaaf wagga 2 fi ji'a 6, ijaarsawan giddugaleessaaf wagga 4 fi ijaarsawan ol'aanaaf wagga 5 ol hayyamamu hin danda'u.⁷³ Haala addaatiin garuu pirojektootni gurguddoo fi misooma qindaa'aa barbaadan, bal'inni lafa

⁷¹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt. 40

⁷² Akkuma olitti miiljalee 7^{ffa}, kwt. 23

⁷³ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, Kwt. 41

isaanii m² 100,000 ol ta'aniif dursee sagantaa ijaarsaa addaa qophaa'eefii waliigalteen addaa taasifamuu akka qabu dha. Ijaarsawwan xumuramuu qaban yeroon hayyama ijaarsaa lakkaa'amuu kan jalqabu guyyaa waliigalteen liizii mallatteeffame irraa eegalee kan lakkaa'amuu ta'a.⁷⁴

IV. Itti Fayyadama Lafa Magaalaa Liiziin Heyyamame

Abbaan qabiyyee liizii lafa magaalaa yeroo waliigaltee irratti ibsame bu'uureffachuun tajaajila lafichi yaadameef irra oolchuu qaba. Qaama dhimmi isaa ilaalatu beeksisuun tajaajila lafa magaalaa sana gara birootti jijiirramuunis ni danda'ama. Faayidaa lafichaa jijiiruuun kan danda'amu qgaruu qaama dhimmi isaa ilaalatu dursee yoo beeksisee fi qaamicha irraa eeyyama yoo argate qofaa dha. Qaamni aangoo qabus tajaajila laficha akka jijiiramu kan godhu taajaajila itti fayyadama pilaanii maagaalaa sanaa waliin yoo walsime qofaa dha.⁷⁵ Lafti magaalaa liiziin eeyyamame haala waliigalteetiin tajaajila yaadameef kan hin oolle yoo ta'e waliigalteen kan adda citu ta'a.⁷⁶

Namni tokko lafa magaalaa tajaajila dura ittiin eyyamameef jijiiruu yoo barbaachise ulaagaa guutuu qabu seerri keenya teechiseera. Gosti tajaajilaa jijiirraan itti gaafatame pilaanii magaalichaatiin kan walsimu, Qabiyyee bu'uura waliigalteetiin ijaarsi yookiin misoomni irratti raawwatame yookiin raawwatamaa jiru faalama naannoo kan hin dhaqqabsiifne yoo ta'e Biiron Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Oromiyaa eeyyamuu ni danda'a. Ulaagaawwan kun guutamanii yoo argaman Biiron jijiirraa tajaajilaa yookiin pirojeekti tajaajila duraa irra gara fooyya'aa birootti, tajaajila irraa gara manufaakcharingii fooyya'aa ta'eettii fi manufaakcharingii irraa gara manufaakcharingii fooyya'aatti jijiiruu ni danda'a.⁷⁷

Taajaajila jijiiruuf qofaa osoo hin taane sababa pilaaniin magaalaa tajaajila iddichaa jijiirutiin pilaanichaan walsimsiisuuf gaaffii jijiirraa haala kamiin dhiyaachuu fi hayyamuun akka danda'u dambicha keewwata 44(4) jalatti tarreeffamanii jiru.

⁷⁴ Kanuma

⁷⁵ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 21

⁷⁶ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt 25(1(a)

⁷⁷ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 44

Akka dambicha keewwata 45 jalatti ibsamee jirutti qabiyee lafa magaalaa ramaddii pilaanii iddoowwan magariisuu, bosona, paarkii fi tuttuqaa irraa bilisa akka ta'an daangeeffaman; iddoowwan arkiyoolojikaala ta'an yookiin haala teessuma uumamaa isaaniitiin bifa addaatiin kan qabaman; fi tajaajilawwan faalama naannoo uumuu danda'an irratti jijiirraan tajaajilaa raawwatamuu hin danda'u. Akkasumas, qabiyyeewwan lafa magaalaa gosa tajaajilaa kamiifuu kanaan dura hayyamaman gara tajaajila amantaa fi tajaajila nageenyaa fi tasgabbii jiraattotaa faallessan kamittuu jijiiruun hin danda'amu.

2.8.7. Mirga Liizii Dabarsuu

Abbaan qabiyee liizii mirga liizii qaama biroof dabarsuuf mirga qaba. Mirga liizii dabarsuun kunis hanga daangaa yeroo liizii keessattii fi tajaajila dura ibsamee jiruuf yoo oola ta'e qofaa fudhatama qabaata. Mirga liizii dabarsuun kun dhaaltotaaf yoo ta'e malee osoo ijaarsa hin eegaliin yookiin walakkaa isaa hin xumuriin qaama biroof yeroo darbu too'annoo qaama aangoo qabuuf gurgurtaan iftoomina qabu yeroo gaggeeffame qofaa raawwatiinsa kan qabaatu ta'a. Mirga liizii kan yeroo qaama biroof dabarfamu gatii liizii kaffalamee jiruu fi dhala baankii isaa waliin, gatii ijaarsa raawwatamee fi sababa mirgi liizii dabarfameef gatii argame 5% qofaa abbaa mirgaa liiziif kennamee kan irraa hafe qaama aangoo qabuuf kan kennamu ta'a.⁷⁸

Dambiin akka naannoo Oromiyaatti bahee hojii irra jirus haaluma walfakkaatuun mirga liiziin dabarsuu haguugee jira. Mirga liizii dabarsuu kanas mirga liizii lafa ijaarsi irratti hin jalqabamnee fi mirga liizii lafa ijaarsi walakkaa gadii irratti qubate dabarsuu jechuun haala lamaan adda baasee ilaalee jira.⁷⁹ Ulaagaa akkamiitiin qaama sadaffatti darbuu akka qabus dambicha keewwata 47 fi 48 jalatti bal'inaan ibsamaniin kan jirani dha.

Mirga qabiyee liizii qaama sadaffaaf dabarsuun kanneen irratti dhorkaa ta'anii fi dabrsamee yyoo argame tarkaanfii fudhatamuu qabu seerri haguugee jira. Qabiyee Lafa Liizii ijaarsi hin xumuramiin irra jiran faayidaa gabaa yeroo lafaa irraa argamu argachuuf jecha namni lafa qabatee ijaarsa osoo hin jalqabiin yookiin ijaarsa walakkaa fi walakkaa ol osoo hin ijaariin

⁷⁸ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 24

⁷⁹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 47 fi 48

waggaa 3 keessatti yeroo 3 mirga liizii dabarsuun dhorkaa dha. Qaamni mirga liizii kana haala dhorkamee jiru kanaan waggaa lamaaf caalbaasii lafaa hunda irraa kan dhorkamu ta'a. Namni dhorkaan irratti murtaa'e yeroo dhorkame keessatti caalbaasii lafaa irratti hirmaatee argame, caalbaasicha irraa haqamee qarshii kabachiisa caalbaasii qabsiise bulchiinsa magaalaaf galii kan taasifamu dha. Dabalataanis, caalbaasii irratti akka hin hirmaanne yeroo dabalataa waggaa tokkoof turtiin dhorkaa kan dheeratu ta'a.⁸⁰

2.8.8. Qabiyyee Mirga Liizii Wabummaan Qabsiisuu

Namni qabiyyee lafa liizii hayyamameef irratti ijaarsa osoo hin jalqabiin mirga qabiyyicha irraa qabu wabummaan qabsiisuu yookiin kaffaltii duraa kaffale akka gumaacha kaappitaalaatti fayyadamuu ni danda'a.⁸¹ Mirga liizii wabiidhaan qabsiisuun kan danda'amus kaffaltii liizii duraa yookiin kaffaltii duraa irratti dabalataan kan kaffale yoo ta'e hanga kafaltii dabalataan raawwatee irraa adabbii maallaqaa sababa yeroo ijaarsi raawwatamuu qabu keessatti raawwatamuu dhabuuf adabamu hir'ifamuu qabanii fi kaffaltiin yeroo lafichatti fayyadame irraa herregamee maallaqa hafe qofa irratti ta'a.⁸²

Namni qabiyyee lafaa mirga liizii qabuu fi ijaarsa qabiyyee isaa irra jiru sadarkaa kamirrattuu wabiin qabsiisuu yookiin akka gumaacha kaappitaalaatti fayyadamuu ni danda'a. Bu'uura kanaan mirga liizii wabiidhaan qabsiisuun kan danda'amu, kaffaltii duraa irraa yookiin kaffaltii dabalataa biroon raawwate yoo jiraate hanga kaffalamerra bu'uura kaffaltii adabbii sababa ijaarsaan walqabatu hir'ifamuu qabuu osoo hin dabalatiinii fi kaffaltii yeroo lafichatti fayyadame irraa herregamee qarshii hafuu fi tilmaama ijaarsa shallagamee qofaa irratti ta'a.⁸³ Hanga qabiyyee lafa irra jiruu wabiif qabsiifamuu yookiin akka gumaacha kaappitaalaatti galmeeffamuu tilmaamuu kan qabu Biiroo dha. Qaamni qabiyyicha wabiidhaan qabatu yookiin gumaacha

⁸⁰ Kanuma, kwt. 49

⁸¹ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 24(1)

⁸² Kanuma, kwt. 24(4)

⁸³ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 52

kappitaalaan galmeeffatu tilmaama qabeenyaa fi hanga maallaqa liqeessee Biiroof barreeffamaan beeksisuu qaba.⁸⁴

Qaan ni mirga liizii wabiin qabsiise dirqama isaa bahachuu dadhabee manni murtii ajaja raawwii yoo kenne qaamni dhimmi isaa ilaalu kaffaltii liizii kaffalamee jiru keessaa kan sababa ijaarsa eegaluu dhabeef adabbii seeraan taa'ee jiru irraa hir'isuun qarshii liqeessaaf kan kenuu ta'a. Akkasumas lafa liiziin kennamee jiru kan fudhatuu fi qarshiin hafe yoo jiraate abbaa mirgaa liiziif kan deebisu ta'a.⁸⁵ Haala addaatiin waliigalteen yoo ibsamaniin ala mirgi itti fayyadama lafaa yeroo wabiin qabsiisfamu ijaarsi irra jiruu fi ijaarsicha waliin kanneen walqabatanis kan dabalatu ta'a. Akkasumas ijaarsaa fi ijaarsicha waliin kanneen walqabatan yeroo wabiif qabsiifaman itti fayyadama lafaa illee kan dabalatu dha.⁸⁶

2.8.9. Gatii Liizii Lafa Magaalaa

Lafti magaalaa kamuu gatii ka'umsa liizii kan qabu dha. Gatiin ka'umsaa liizii kunis yoo xiqlaate wagga lama lamaan haala gatii gabaa giddugaleessa godhateen foyya'aa deemuu qaba. Tilmaamni gatii liizii kunis haala qabatama magaalaa sanaatiin ulaagaa dursee adda baafameen kan gaggeeffamu ta'a.⁸⁷ Akka nannoo keenyaattis dambii bahee jiruun haala itti gatiin liizii lafa magaalaa ittiin shallagamuu danda'u dambiin adda bahee kan jiru dha. Tilmaamni gatii liizii ka'umsaa akkaataa caaseeffamaa fi haala qabatamaa magaalotaa irratti hundaa'ee, tooftaalee akka:

- ✓ Shallaggiin gatii liizii ka'umsaa dhimmoota dabarsa lafaa fi haala gabaan walqabatu qorannoo guddina amma jiruu fi fulduratti dhufu gaggeessuun, haala itti fayyadama lafaa fi sadarkaa lafaa yaada keessa galchuun akka qabu;
- ✓ Baasii laficha qopheessuuf bahe, namoota laficha irraa ka'aniif beenyaa kaffalamu, baasii bu'uraalee misoomaa diriirsuuf barbaachisu, hojii adeemsiftuu fi baasiwwan biroo qabatamaa ta'an tilmaama keessa galchuu akka qabu akka tooftaalee ka'umsa liizii

⁸⁴ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt. 52(3,4)

⁸⁵ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffa} kwt. 24(5)

⁸⁶ Kanuma, kwt. 24(6)

⁸⁷ Kanuma, kwt. 14

tilmaamuutti taa'ani dha. Dabalataanis lafa magaalaa Zoonii gatiitiin qooduun barbaachisaa dha.⁸⁸

2.8.10. Raawwii Kaffaltii Lafa Magaalaa

Waliigalteen liizii kan haammatu keessaa tokko haala raawwii kaffaltii gatii liiziiti. Namni lafa liiziidhaan fudhate, akkaataa waliigalteetiin yeroo isaa eeggatee kaffaltii raawwachuu qaba. Namni lafa caalbaasii yookiin ramaddii liiziitiin kennameef gatii liizii waliigalaa irraa kan shallagamu kaffaltii duraa yoo xiqqaate % 10 kaffaluu qaba.⁸⁹ Kaffaltii liizii waliigalaa keessaa kaffaltiin duraan kaffale erga hir'ifamee booda kaffaltiin hafe bara kaffaltii liiziif qoodamee gatiin giddu galeessaan argame hanga bara xumura kaffaltii liiziitti waggaan waggaan kan kaffalamu ta'a.⁹⁰ Kaffaltiin wagga waggaan kaffalamu kunis tajaajila mana jirenyaa hanga waggaan 60, qonna magaalaatiif hanga waggaan 7 fi tajaajilawwan biroof hanga waggaan 40 keessatti kan kaffalamanii xumuraman ta'a.⁹¹ Kaffaltiin liizii % 10 kaffalame irraa kan hafe irratti akkaataa shallaggii dhala liqii Baankii Daldalaa Itiyoophiyyaatiin dhalli kan kaffalamu ta'a. Tilmaamni dhala liqii Baankii yammuu jijiiramu shallaggiin isaas walumaan jijiirrama.

Namni lafichi kennameef kaffaltii duraa % 10 ol kaffaluu fi gatii liizii waliigala lafichaa yeroo tokkotti kaffalee xumuruuf mirga qaba. Qaama kaffaltii kana yeroo tokkotti raawwate irratti dhalli kan hin herreegamnee fi kaffaltii waliigalaa irraa 10% kan hir'ifamuuf ta'a. Qaamni aangoo qabu kaffaltiin yeroo isaa eeggatee akka raawwatamuu fi dhalli isaas bu'uura fooyya'iinsa qajeelfa baankiin akka ta'uuf hordoffii taasisuuf dirqama kan qabu dha. Kaffaltii raawwachuuddhabunis adabbii adda addaa fi waliigaltee liizii addaan kutuu kan hordofsiisu dha.

Kaffaltii liiziitiif gosa misoomaa yookiin akaakuu tajaajilichaa irratti hundaa'uun yeroon haragalfanna waggaan 2 hanga waggaan 5 kennamee jira. Industirii manufaakcharingiitiif yookiin dameen agiroopiroosasingiif hanga waggaan 5; Damee barnootaa yookiin fayyaa sadarkaa sadarkaan jiraniif hanga waggaan 4; Riil isteetii gurguddaaf hanga waggaan 3; fi Hoteelootaaf hanga waggaan 3 kennamee jira. Akkasumas, dameewwan yeroon haaragalfanna hin murtaa'iniif

⁸⁸ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 33

⁸⁹ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa} kwt 20 fi Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 36

⁹⁰ Kanuma

⁹¹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 36(4)

haala pirojktichaa irratti hundaa'uun hanga waggaa 5'tti Biiroon Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Oromiyaa murteessuu kan danda'u dha.⁹² Yeroon haaragalfannaa kunis lakkaa'amuu kan jalqabu guyyaa waliigalteen liizii mallattaa'e irraa eegaleeti. Yeroon haaragalfannaa hayyamamu haala kamiiniyyuu yeroo ijaarsa xumuruuf kennname caaluu kan hin qabne dha.

2.8.11. Waliigaltee Liizii Addaan Kutuu

Yeroon turmaata liizii waliigaltee keessatti ibsamee yoo jiraateyyuu osoo yeroon hin gahiin haalawwan adda addaatiin waliigalteen liizii addaan cituu ni danda'a. Lafti magaalaa liiziin eeyyamame kaayyoo waliigaltee keessatti ibsamee jiru irra kan hin oolle yoo ta'e waliigalteen liizii addaan cituu ni danda'a.⁹³ Kana jechuun lafa magaalaa eeyyama qaama aangoo qabuun ala pirojktii jijjiiruun kan hin danda'amne ta'uu isaati. Sababa kanaan waliigalteen liizii yeroo addaan citu baasii fi adabbiin barbaachisu hir'ifamee kaffaltiin liizii kaffalamee ture keessaa kan hafe abbaa mirgaatiif akka deebi'u taasifama.⁹⁴

Sababa waliigaltee liizii addaan kutuu danda'u keessaa yeroon ijaarsa eegaluu fi xumuruu dhabuun isa birooti. Bu'uura waliigalteetiin ijaarsa kan hin raawwatamne ta'ee adabbiitti dabatalaan waliigalteen addaan cituun lafti liiziin eeyyamame irraa fudhatamuu danda'a.⁹⁵ Waliigalteen liizii faayidaa ummataatiif jecha addaan cituu ni danda'a. Waliigalteen sababa fayidaa ummataatiif addaan cite abbaa qabiyyeetiif akkaataa seeraatiin beenyaan madaalawaa ta'e kan kaffalamuuf ta'a. Waliigalteen liizii yeroo seeraan daanga'ee jiru keessatti hin haaromfamne taanaanis sababa waliigalteen addaan cituu ta'uu danda'a. Waliigalteen sababa kanaan yeroo addaan citu abbaan qabbiyyee yeroo waggaa tokko hin caalle keessatti qabeenyaa laficha irra jiru kaafatee laficha Biiroo Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafaatiif deebisuu qaba.⁹⁶

2.8.12. Qabiyyee Al-idilee yookiin ijaarsa seeraan alaa

Qabiyyee seeraan alaa yookiin ijaarsa seeraan alaa jedhamuun akka naannoo keenyaatti beekamu ilaachisee jechoonni adda addaa fayyadamamaa kan jirani dha. Biyyoonni adda addaa haaluma

⁹² Akkuma olitti miljalee 43^{ffaa}, kwt. 38

⁹³ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 25(1(a)

⁹⁴ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 55(1)

⁹⁵ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 22(4)

⁹⁶ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 55(3)

isaaniif mijatuun maqaa itti baasuun kan itti fayyadamamaa jirni dha. Biyyooni tokko tokko qubsuma al'idilee jechuun yeroo waaman ni mul'ata. Kaan immoo qoqqoodii al-idilee akkasumas ijaarsa yookiin misooma seeraan alaa jechuun biyyooni waaman kan jirani dha.⁹⁷

Ijaarsa seeraan alaa yookiin qabiyyeen al-idilee rakkoo irra caalmaa biyyoota guddachaa jiran keessatti bal'inaan mul'atu dha. Biyyoota guddatan keessatti rakkoon kun hagas mara ol kaafamuu kan dubbatamu miti. Akka ragaaleenii fi qorannoowwan adda addaa biyyoota Addunyaa guddachaa jiranii garsiisutti haala guddinaa fi babal'ina magaalaa waliin wal simuu danda'uun lafa magaalaa sirna idilaawaa ta'een dabarsamuu irratti hanqinni akka jiru dha. Biyyooni guddachaa jiran kуннеen magaalaa keessa jiraatan irra caalmaan abbootii warraa isaanii mana jirenyaa al-idilee yookiin qubsuma al-idilee ta'e keessa jiraachaa akka jirani dha.⁹⁸ Biyyoota Laatiin Ameerikaa hedduu keessatti qabiyyeen lafa magaalaa karaa al-idileetiin qabamuun manni jirenyaa irratti ijaarramee jiru kan yeroo dheeraa lakkofsisee jiruu fi misooma mana jirenyaa magaalaa irraa illee caalmaa akka qabu eerama.⁹⁹ Qabiyyeen mana jirenyaa al-idilee kunis kan irraa madduu danda'u seeraan ala qabachuu, eeyyama osoo hin argatiin lafa qoqqoodachuu akkasumas goodiinsa seenaa baratamaa kan gumaachi isaa guddina diinagdee fi qabeenyaan walqixxeen akka hin uumamne taasisee jiru irraa kan madde dha.

Qabiyyeen al-idilee kun adda durummaan kan raawwatamu namoota ijaarsa seeraan alaa gaggeessan yookiin immoo jiraattota haaraa kanneen lafa ummataa, lafa waliinii yookiin dhuunfaa qabatanidha. Jalqaba irratti qaamotni kun lafa kana daangeessuun erga adda baafatanii booda ijaarsa salphaa baay'ee cimina hin qabne ijaaruu kan eegalani dha. Tajaajilootni ummataa kanneen akka ibsaa, daandii, tajaajilli bishaanii, sirni qulqullinaa fi kkf kan hin qabne ture. Boodarra ijaarsotni xixiqqaan osoo ilaalcha guddaa itti hin kennamiin ijaaraman diigamuun ijaarsa gurguddaan bakka bu'amuu eegalame. Tajaajilootni hawaasummaas guutamuu eegalan. Taajajilli hawaasummaa jiraattota kanaaf kennamuu eegaluun isaa ijaarsotni gaggaariin akka ijaaramaniif haala mijataa kan uume dha.

⁹⁷ Earthscan, Holding their ground: Secure Land Tenure for the Urban Poor in the Developing Countries, p.4

⁹⁸ Nientied, P and J Van der Linden (1985), "Approaches to low-income housing in the Third World: some comments", International Journal of Urban and Regional Research Vol 9, pages 311–319; also Pugh, C (2000), "Squatter settlements: their sustainability, architectural contributions and socioeconomic roles", Cities Vol 17, No 5, pages 325–337; and Turner, J C (1980), The Cities of The Poor, Croom Helm, London.

⁹⁹ Lincoln Institute of Land Policy, Regularization of Informal Settlements in Latin America, 2011, P.9

Sadrkaa jalqabaa irratti haalli lafa ittiin qabame yaachisaa dha. Keessattuu qubattootni lafa uummataa, waliinii, yookiin lafa dhuunfaa seeraan ala qabatame ilaalchisee baay'ee yaaddessaa ture. Qubattootni lafa nama dhuunfaa irratti mana ijaarachuuf qabatan galmeed idilee abbaa qabeenyummaa kan hin qabne dha. Galmeed idilee abbaa qabeenyummaa qabaachuu yoo baatanuu namootni kun qaamota seeraan ala lafa kana daangessuun qabatan yookiin immoo nama kana dura qabatee jiru irraa kanneen bitan ta'anii nagahee ittiin lafa sana bitatan warren qabani dha. Adeemsa yeroo dheeraa booda abbummaan haala qabiyyee lafaa bu'uura seeraan (de jure) osoo hin taane haala qabatama jiruun (de facto) abdachiisaa dhufe.

Hiikkoo, Tarkaanfii fudhatamee fi Sababoota Ijaarsa Al-idilee

Marii baay'ee murteessaa fi barbaachisaa waggoota hedduu lakkofsise biyyoota Laatin Ameerikaa keessatti taasifame keessaa tokko sadarkaa (magnitude) fi haala itti fufiinsa qabuun (persistence) argannaalafaa fi mana jirenyaa al-idilee ture. Imaammata baastotni, seera baastotnii fi dhaabbileen barnootaa haala idilaa'aa ta'een sababaa fi miidhaa isaa akkasumas furmaataa maalii ta'uu qaba kan jedhu irratti marii bal'aa gaggeessanii jiru. Mariin qaamolee kunis hiikkoo qabiyyee al-idilee fi tarkaanfiilee fudhatamuu qabu adda kan baase dha.

Hiikkoo Qabiyyee Al-idilee/Qubsuma Al-idilee¹⁰⁰

Ijaarsi yookiin qubsumni al-idileedha jechuun hiikkoo kennuudhaaf wantoota baay'ee akka ulaagaatti fayyadamamanii kan jirani dha. Wantoota akka ulaagaatti tajaajilamanis tokko tokkoon akka armaan gadiitti kaasuuf yaalamee kan jiru dha.

Amaloota Misoomaa (Development Features)¹⁰¹

Misoomni al-idilee magaalota Laatin Ameerikaaa keessatti garaagarummaa fi kallattii adda addaa kan of keessaa qabu dha. Kunneenis kan armaan gaditti ibsamanii jiran kana kan of keessatti haammatu dha.

- Lafa uummataa, kan waliinii yookiin kan dhuunfaa qabachuun ijaarsa ofii raawwachuu;

¹⁰⁰ Kanuma, F.10

¹⁰¹ Kanuma

- Qoqqooddii (subdivision) lafa dhuunfaa, waliinii fi ummataa eeyyama hin qabne raawwachuun iddoo sana nama dhuunfaatti gurguruu fi ijaarsa dhuunfaa raawwachuu;
- Pirojektoota mana jirenya ummataa bu'uura seeraatiin/qajeelfamaa jiruun hin hordofnee ta'ee boodarra bu'uura seeraa dhabe;
- Babala'iinsa magaalaa fi misooma naannoo iddoo baadiyyaa jedhamuun adda baafamee ture;
- Iddoo seera qabeessa ta'ee jiru tokkoo qaama aangoo qaburraa eeyyama osoo hin argatiin ijaarsa dabalataaf addaa qoodachuu;
- Babal'ifannoo iddoowwan baankii lagaa (riverbanks), kuusaa bishaanii, maddiwwan gaaraa fi iddoowwan eegumsa naannootiif jecha kuunuunsaman;
- Kanneen iddoo ummataaf taajaajiluu danda'an qabaman kanneen akka daandii fi kkf dha.

Akka hiikkoo kanaatti qubsumoonni amaloota akka armaan olitti ibsamee kanaa tokko yookiin isaa ol qaban akka qabiyyee al-idileetti kan lakkaa'amani dha.

Amaloota qaamaa (Physical Characteristics)¹⁰²

Amalootni ittiin qabiyyee al-idilee ittiin adda baafamu kun qorannoo biroo yookiin ragaa gama biroo barbaaduun osoo hin taane qaamaan kanneen armaan gadaa kana ilaaluun ta'a.

- Sababoota adda addaatiin bu'uuraaleen misooma magaalaa, tajaajilli ummataaf kennamuu fi meeshaaleen ummanni waliin itti tajaajilamu tasgabbii yookiin sodaa balaa kan qabu yoo ta'e;
- Ijaarsaalee hir'ina qaban;
- Miidhaa naannoo kan qaqqabsiisan;
- Irra caalmaan isaa mana jirenyaa qulqullinni isaa gadi bu'aa yoo ta'e ijaarsaalee yookiin qabiyyee al-idilee jedhamuun kan ramadamani dha.

Amaloota Hawaas-diinagdee¹⁰³

¹⁰² Kanuma, F.11

¹⁰³ Kanuma, F.11

Hawaas-diinagdee ilaalchisee haalli jirenya nama dhuunfaa tokko qubiinsa al-idileeti jechuun akka hiikkootti kan fudhatamu miti. Akka ulaagaa kanaatti kan ilaalamu jirenya nama dhuunfaa yookiin maatii tokkoo osoo hin taane irra caalmaa namoota mana jirenyaa al-idilee keessa jiraataniiti. Agarsiiftotni amala hawaas-diinagdees wallaallummaa, barnoota, fayyaa, du'atii, galii fi qacarrii dha. Agarsiiftota kana ilaalchisee bu'aan jiru abdachiisaa kan hin taane yoo ta'e qabiyyee yookiin qubiinsa al-idilee akka ta'etti kan fudhatamu dha.

Sababoota Ijaarsi Al-idilee akka jiraatu taasisan (Causes of informal development)¹⁰⁴

Sababoota ijaarsi al-idilee jedhamanii adda baafaman armaan gaditti ibsamuuf yaalameera. a

- **Galii Xiqqaa (low income):** Galii xiqqaa qabaachuun ijaarsa al-idileetiif qofaa isaa kan hin dhaabbanne yoo ta'eyyuu ijaarsi al-idilee akka jiraatuu taasisuu keessatti gahee mataa isaa ni qabaata.
- **Tajaajila walxiqqee kennamuu dhabuu:** Tajaajila hawaasummaa magaalotaa kennamuu qabu walcaalsisuu, kanneen abbootii qabeenyaa yookiin immoo abbootii aangootiif baajata hanga barbaachisuu ol ramaduun bu'uuraalee guutuu fi sababa ifaa hin taaneen tajaajilaalee iddo magaalaa seeraan jijijiiruun ijaarsa al-idileetiif gumaacha kan qabaatu ta'a.
- Hanqina mana jirenyaa;
- Gabaan lafa magaalaa gatiin isaa baay'ee ol ka'uun kanneen galii xiqqaa qaban keessummeessuu dhabuu;
- Siyaasa giddugaleessa godhachuun abbootii aangoo fi namoota isaan jala jiran lafa ummataa akka malee itti fayyadamuu;
- Magaaloni pilaanii iftoomina hin qabneen hoogganamuu;
- Bulchiinsi magaalaa rakkoo iftoominaa qabaachuu;
- Seerota bahanii jiran hojiirra oolchuus ta'ee raawwachiisuu irratti qaawwaa guddaan jiraachuu ijaarsi al-idilee biyyoota Laatin Ameerikaa keessatti akka babal'ataniif sababa ta'eera.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Kanuma, F.14

¹⁰⁵ Kanuma, F.17

Qubannaa seeraan alaa yookiin qubannaa al-idilee ilaalchisee hiikkoo, sababaa fi rakkolee isaa erga addaan baafamee booda tarkaanfiin isaan fudhatan gara ulaagaa seeraan akka walfudhatu yookiin adeemsa seeeraa qabsiisuu (regularization) dha. Sababa tarkaanfii kana akka fudhataniif isaan dandeessises:-

- Iddoo biroo qubachiisuuf yookiin iddo biroo kennuudhaaf lafa tajaajila bal'aa keessummeessu waan hin qabneef yookiin ulfaataa waan ta'eef;
- Magaalonni iddo biroo qubachiisuuf yookiin lafa biroo kennuuf humna faayinaansii waan hin qabneef;
- Ummata iddo tokko jiraachaa turee fi gara biroo jiraachuuf fedhii hin qabne gara birootti jijiiruun rakkoo hawaasummaa fi waliin jirenyaa irratti dhiibbaa guddaa waan qabuuf;
- Mootummaan ummata magaalaa harka qalleeyyi ta'aniif lafa mana jirenyaa dhiyeessuuf dirqama waan qabuuf;
- Baasii fi balaa guddaa waan geessisuuf;
- Haaluma fedheenuu hawaasni iddo fedhe jiraachuuf mirga waan qabuuf yaada jedhu kaasuun qabiyyee al-idilee kana gara seera qabsiisuiutti kan ce'ame dha.¹⁰⁶ Adeemsi ittiin qabiyyee al-idilee kana seera ittiin qabsiisan magalaat magalaatt akkasumas biyyaa biyyatti garaagarummaa kan qabuu fi qorannoo addaa iddo sanaa kan barbaachisu dha.

Akka naannoo keenyaattis qabiyyeen al-idilee yookiin ijaarsi seeraan alaa baay'ee rakkoo ta'aa akka jiru beekamaa dha. Seerota keenya keessattis maal kka ta'an bal'inaan ibsamani kkan jirani dha. Qabiyyee seeraan alaa jechuun qabiyyee lafa magaalaa qaama aangoo qabuun osoo hin hayyamamiin qabamee jiru jedhuu dha. Lafti magaalaa sirna liizii, ramaddii fi kiraadhaan qabamuu akka qabu seerri liizii ni ibsa. Qabiyyeen lafa magaalaa kanneen kanaan alaan qabamee argame qabiyyee lafa magaalaa seeraan ala qabame akka ta'e hubachuun ni danda'ama. Ijaarsi seeraan alaa immoo qabiyyee lafa magaalaa haayyama naannoo keessatti lafa bulchuuf aangoo qabuun ala qabame irratti yookiin lafa seeraan hayyamame ta'ee hayyama ijaarsaa qaama aangoo qabuun kennname osoo hin qabaatiin ijaarsa raawwatame yookiin raawwatamaa jiru kamuu akka ta'e dambiin ni ibsa.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Kanuma, F.20

¹⁰⁷ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, Kwt. 2

Qabiyyeewan seeraan ala Dambiin liizii gaafa guyaa 24/05/2005 ragga'uun dura qabamanii tajaajilaaf oolaa jiran pilaanii magaalichaan fudhatama kan argatan yoo ta'e, akkaataa istandardii tajaajilichaaf magaalichaaf murtaa'uun ulaagaa qajeelfamaan bahu irratti hundaa'ee yeroo tokkoof seera qabeessa ta'uun sirna liizii keessa galuu akka danda'an seerichi ni kaa'a. Magaalaa sirna liizii keessa hin galle keessatti qabiyyeen seeraan alaa seera qabeessa ta'uun gatii kira lafaa gosa tajaajilichaaf waggaan kaffalamu gatii ka'umsa liizii ta'ee sirna liizii keessa galuu akka qabani dha.¹⁰⁸

Qabiyyeen seeraan alaa erga dambiin kun ragga'ee booda qabame ulaagaa dambii kanaa guutuu yoo argameyyuu haala kamiinuu seera qabeessa taasisuun akka hin danda'amne seerri kaa'ee jira. Qabiyyee seeraan alaa kana ilaachisees bu'uura seerri jedhuun tarkaanfiin seeraa bulchiinsa magaalichaatiin kan fudhatamu ta'uu isaati. Tarkaanfiin seeraa kunis qabeenyi qabiyyee seeraan alaa irra jiru kamiyyuu akka ka'uu ta'ee beenyaan kan hin kaffalamne dha. Qabiyyeen kun garuu kan ijoollee qonnaan bulaa yookiin horsiisee bulaa yookiin gamisa horsiisee jiraataa magaalichaa yookiin naannoo daangaa maagaalichaa yoo ta'e lafti bakka bu'iinsaa kan kennamuuf ta'uu isaa dambiin akka naannoo Oromiyaatti bahe kan agarsiisu dha.¹⁰⁹

2.8.13. Lafa Magaalaa Gadilakkisiisuu

Bu'uura labsii liizii kew 26(1) tiin qaamni aangoo qabu faayidaa ummataaf jecha qabeenya laficha irra jiruuf beenyaa walgitu dursee kaffaluun laficha gadilakkisiisee irraa fuudhuuf ni danda'a. Danbiin liiziis aangoo kana Biirroo Lafa Oromiyaa tiif kennee jira. Labsiin liiziii gaaleen "faayidaa uummataa" jettu maal akka agarsiisu hiikkoo hin kennine. Labsiin kun dhimmootni akkamii "faayidaa uummataa" agarsiisu akka danda'anis agarsiistuu kaa'e hin qabu. Labsiin liizii waliigalteen liizii sababa faayidaa uummataaf jecha yoo akka adda citu taasifame bu'uura "seera rogummaa" qabuun beenyaan kan kaffalamu ta'uu kan akeku ta'us, kew 26 jalatti garuu "seera rogummaa" qabu kan jedhu hin eeramne. Keewwatichi beenyaan walgituu fi dursa kaffalamu qabeenya lafarraa ka'uuf kaffalamuu kan qabu akka ta'e ifaan tumee jira.

Dhimmi beenyaa lafa gadilakkisiisuu kun labsicha keessatti haala addaan uwvisa argatee kan hin jirre waan ta'eef, dhimma kana bituuf seerri bahe labsiin haala faayidaa uummataaf jecha lafti

¹⁰⁸ Kanuma, kwt.9

¹⁰⁹ Kanuma, Kwt.9

gadilakkisiifamu, beenyaan itti kaffalamuu fi namoota buqqa'an deebisanii dhaaban murteessuuf bahe labsii lakk 1161/2012 rogummaa kan qabu dha.¹¹⁰ Labsiin lakk 1161/2012 faayidaa uummataa jechuun sadarkaa yaad-rimeetti maal jechuu akka ta'e ifaan kaa'uu baatus, faayidaan uummataa murtii bu'uura karoora itti fayyadama lafaa fi misooma lafaatiin kaabineen naannoo ykn abbaan taayitaa mootummaa federaalaa rogummaa qabu amantaa lafichi guddina dinagdee fi hawaasummaa fooyya'aa ni fida jedhuun murteessu akka ta'etti hiika.¹¹¹ Akkaataa hiikkoon kun itti kenneme rakkoo mataa isaa kan qabuu fi itti fayyadama garmaleef saaxilamaa ta'us dhimmichi daangaa qorannoo kanaan ala waan ta'eef, bal'inaan ilaaluun hin barbaachisne. Gama biraan, dambii liizii keessatti faayidaan uummataa maal akka ta'e hiikkoo keessattis ta'e kutaa dambichaa keessatti hin ibsine.

Dhimmi biraan asitti ilaalamuu qabu, labsiin liizii namootni qabiyyee lafaa isaanii irraa ka'an lafa bakka bu'iinsaa argachuu akka qabanii fi hangi bal'ina lafaa bakka bu'iinsaan kennamu bulchiinsa naannootiin ykn bulchiinsa magaalaatiin kan murtaa'u ta'uu kan tumee jiru ta'uu isaati. Dambii liizii keessattis namootni qabiyyee isaanii gadilakkisan mirga lafa bakka bu'iinsaa argachuu kan qabaatan ta'uun kan tumame yoo ta'u¹¹², mirgi kun qotee bultoota, horsiisee bultoota, gamisa horsiisee bulaa, namoota qabiyyee durii isaanii gadi lakkisanii fi kireeffattoota mana mootummaa fi gandaa sababa deebisanii misoomsuu magaalaatiin ka'an kan dabalatu dha.¹¹³ Bal'inni fi gosti lafa bakka bu'iinsaan kennamuus dambichaa fi qajeelfama lafa magaalaa liiziin bulchuuf irra deebiidhaan bahe lakk 04/2008 keessatti kan tumame yoo ta'u, akkaatuma dhimmaatiin garaa garummaa kan qabu dha.¹¹⁴

Gama biraan, abbaan mirgaa qabiyyee liizii, barri waliigaltee liizii xumuramuun dura laficha akka gadi lakkisu kan hin taasifamnee fi haala addaatiin garuu abbaan mirgaa qabiyyee liizii waliigaltee isaa kabajuu yoo dhabe, itti fayyadamni laficha pilaanii magaalaa waliin wal-simuu yoo dhabe ykn lafichi hojii misooma mootummaaf kan barbaadame yoo tahe laficha akka gadilakkisu taasifamuu akka danda'u labsicha keessatti tumamee jira.¹¹⁵ As irratti wanti ilaalamuu qabu, ulaagaan qabiyyee lafaa biroo gadi lakkisiisuuf taa'e "faayidaa uummataa"

¹¹⁰ Akkuma Olitti Miiljalee 11^{ffaa}, kew 3.

¹¹¹ Kanuma, kew 2(1).

¹¹² Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kew 56(2).

¹¹³ Kanuma, kew. 27.

¹¹⁴ Miil-jalee olii fi Qajeelfama Lafa Magaalaa Sirna Liiziin Bulchuuf Irra Deebiin Bahe Lakk. 4/2008, kew 34.

¹¹⁵ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew. 26(3).

jedhu keewwata kana jalatti kan hin eeramne yoo ta'u, bakka isaa haalota lafti qabiyyee liizii ittiin gadilakkisiifamu tokko tokkoon bifa cufaa ta'een (exhaustive) tumamee jira.

Dambiin liizii kutaa waa'ee lafa gadilakkisiisuu tumu jalatti haala qabiyyeen liizii itti gadilakkisiifamu irratti tumaa of danda'e kan hin keenye ta'us, dambichi kutaa waa'ee lafa bakka bu'iinsaa kennamu tumu jalatti, abbaan mirgaa qabiyyee liizii, barri waliigaltee liizii xumuramuun dura laficha akka gadi lakkisu kan hin taasifamne ta'uu fi qabiyyichi faayidaa ummataaf jecha kan barbaadamu yoo ta'e garuu bara liizii hafeef lafa bal'inaa fi sadarkaan walfakkaatu bakka bu'insaan waliigaltee liizii duraan tureen ni kennamaaf jechuun tumee jira. Gaaleen "faayidaa uummataa" jettuu fi dambii kana keessatti ulaagaa taatee hojiirra oolte kun labsii liizii keessa kan hin jirree fi labsichi haalota qabiyyeen liizii itti gadilakkisiifamu daangessee kan kaa'ee jiru waan ta'eef, dambichi dhimma kana irratti labsicha waliin kan wal hin simne tahuun ni hubatama.

Qabxiin biraad dhimma kana jalatti ilaalamu dhimma qabiyyee lafaa seeraan ala qabamee jiru yoo ta'u, labsiin liizii qaamni aangoo qabu lafa magaalaa seeraan ala qabamee jiru, ajaja kennuu fi beenyaa kaffaluun osoo isa hin barbaachisin akekkachiisa guyyaa torbaa qofa qaama laficha seeraan ala qabatetti kennun ykn qabeenyaa laficha irratti argamutti maxxansuun laficha gadilakkisiisuu akka danda'u tumee jira.¹¹⁶ Dabalataanis, dambiin liizii haaluma wal-fakkaatuun dhimmicha tumee jira. Labsichis ta'e dambiin liizii Naannoo Oromiyaa namootni lafa seeraan ala qabatan jedhamee akekkachiisni kennameef komii isaanii ragaa fi sababa waliin dhiyeeffachuu kan danda'an ta'uu tumee jira.¹¹⁷ Sodaan dhimma kana irratti ka'uu danda'u, namni ragaa isaa hunda sassaabbatee sababa isaa waliin komii qabu qaama aangoo qabutti dhiyeeffachuuf guyyaan 7 (torba) ni gabaabbata kan jedhu dha.¹¹⁸ Kunis, akkaataa fi aadaan qabiinsa ragaa biyya keenya keessa jiru boodatti hafaa waan ta'eef, namni ragaa isa barbaachisu battala kanatti harkatti galchachuuf ulfaachuu kan danda'u waan ta'eef sodaan dhimma kana irratti ka'u sababawaa fakkaata.

Kenniinsa ajaja lafa magaalaa gadi lakkisiisuu ilaachisee, qabiyyeen lafa magaalaa bu'uura labsii liizii kew 26(1) tiin akka gadilakkifamu yammuu murtaa'u, ajajni barreffamaa yeroo

¹¹⁶ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew 26(4).

¹¹⁷ Kanuma, kew 28(2)

¹¹⁸ Araya Asgedom Tareke, Salient Features Of The New Ethiopian Urban Land Lease Holding Proclamation No.721/2004 And Its Implications On The Ethiopian Economy, Addis Ababa University, 2003, p.101.

lafichi itti gadilakkifamuu qabu, hanga beenyaa kaffalamuu fi bal’inaa fi naannoo lafti bakka bu’iinsaan kennamu itti argamu agarsiisu abbaa qabiyyee lafichaatiif kennamuu akka qabu labsiin liizii tumee jira.¹¹⁹ Yeroon raawwii ajaja gadilakkisiisuu immoo dambii naannoleen baasaniin kan murtaa’u akka ta’eef, ta’us yeroon kun haala kamiinuu guyyaa sagaltam irra darbuu kan hin qabne akka ta’e labsichi akeekhee jira.¹²⁰ Dambiin liizii naannoo Oromiyaa immoo, yeroon raawwii ajaja gadilakkisiisuu yookiin of-eeggannoon kennamuu guyyoota 90 dura ta’ee, haala qabatamaa qabeenya laficha irra jiruun guyyaan dabalataa hanga guyyoota 30 tti kennamuu ni danda’a jechuun tumee jira.¹²¹ Dambicha keessatti guyyaa dabalataa guyyaa 30 kennamuu danda’a jedhamee kan ka’ame, tumaa labsii liizii yeroon kennamu haala kamiinuu guyyaa 90 darbuu hin qabu jedhamee tumame waliin kan wal-faalleessu dha.

Qaamni ykn namni ajaja lafa magaalaa gadilakkisiisuu bu’uura labsicha kew 27(1) tiin isa qaqqabe ykn namni ajaja kanaan mirgi ykn faayidaan kiyya ni dhiibama jedhu kamiyyuu guyyoota 15 (kudha shan) keessatti komii isaa ragaadhaan deggaree qaama rogummaa qabutti dhiyeeffachuu ni danda’a.¹²² Labsichis ta’e dambiin liizii Naannoo Oromiyaa namootni lafa seeraan ala qabatan jedhamee akekkachiisni kennameef komii isaanii ragaa fi sababa waliin guyyaa 7 (torba) keessatti dhiyeeffachuu kan danda’an ta’us tumee jira.¹²³ Dambiin liizii naannoo Oromiyaa aangoo iyyata ykn komii kana fuudhee keeessummeessuu Biirroo Bulchiinsaa fi Itti-fayyadama Lafaatiif kennee jira.¹²⁴ Qaamni iyyata ykn komii dhagahu kun komii dhiyaate gadifageenyaan xiinxaluu murteesu, murtii kennames barreffamaan iyyataaf kennuu fi iyyatni dhiyaate fudhatama qabu jechuun yoo murteesse sababaan deggereeb ibsuu akka qabu seerota kanneen irraa ni hubatama.¹²⁵

Qaamni murtii qaamni komii ykn iyyata dhagahu kenne komate ol-iyyannoo isaa guyyoota 30 keessatti qaama ol-iyyannoo dhagahu Gumii ol-iyyannootti (appellate tribunal) dhiyeeffachuu akka danda’u labsii liizii keessatti akekameera.¹²⁶ Gumiin ol-iyyannoos komii ol-iyyannoo dhiyaate ilaaluun murtii kennuu akka qabuu fi murtii isaa barreffamaan qaama ol-iyyate

¹¹⁹ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew 27(1).

¹²⁰ Kanuma, kew 27(2).

¹²¹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kew 57(2).

¹²² Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew 28(1) fi Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kew 58(1).

¹²³ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew 28(2) fi Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kew 58(2).

¹²⁴ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kew 58(1)(2)(3).

¹²⁵ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew 28(2) fi Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kew 58(2).

¹²⁶ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew 29(1).

beeksisuu akka qabu labsichi tumeera. Murtii dhimma beenyaa qofa irratti gumii ol-iyyannootiin kennname qaamni komachuu fedhe, ol-iyyannoo isaa mana murtii olaanaa ykn mana murtii ol-iyyannoo magaalaa (municipal appellate court) tti dhiyeeffachuu ni danda'a.¹²⁷ Murtiin ol-iyyannoodhaan mana murtii idileetti ykn mana murtii ol-iyyannoo magalaatti komatamuu danda'u murtii dhimma beenyaa irratti kennname qofa dha. Haa ta'u malee, labsiin Haala Faayidaa Uummataaf Jecha Lafti itti Gadilakkisiifamu, Beenyaan Itti Kaffalamuu fi Namoota Buqqa'an Deebisanii Dhaaban Murteessuuf Bahe Lakk 1161/2012 keessatti mirga dhimmoota biroo irratti ol-iyyachuu hin daangessine.¹²⁸ Dhimmoota ijoo dubbii seeraa fi firii dubbii biroo hunda irratti murtiin qaama ol-iyyannoo dhagahuun kennname kan xumuraati.¹²⁹ Ol-iyyannoona qaama komii qabuu fudhatama kan argatu, iyyataan qabiyyee lafaa akka gadilakkisuuf gaafatame erga gadilakkisee booda akka ta'e labsichi ni tuma. Manni murtii ol-iyyaannoo dhagahus guyyaa 30 (soddoma) keessatti murtii kennuu akka qabu labsichaan tumamee jira.

Labsiin liizii Gumiin Ol-iyyaannoo dhimma gadilakkisiisa lafaa fi beenyaa ilaalu mootummaalee naannoo fi bulchiinsa magaalotaa (Finfinnee fi Dirree Dawaa) tiin hundaa'uu akka qabu tuma.¹³⁰ Dambii Liizii Naannoo Oromiyaa keessatti immoo gumiin ol'iyyannoo dhagahu bu'uura labsii liizii kew 30 tiin akka hundeffamuu fi raawwiin isaa qajeelfama bahuun kan murtaa'u akka tahe ibsamee jira.¹³¹ Dambichi hanga gumiin ol'iyyannoo naannicha keessatti hundaa'utti namni murtii Biiroo Bulchiinsaa fi Itti fayyadama Lafaa tiin kennname irratti komii qabu tumaa adeemsa dambicha keessatti komii keessummeessuuf tumameen ilaalamuu akka danda'u tuma.¹³² Dambicha keessatti sirni adeemsa keessummeessa komii dhimmoota birootiif taa'e sadarkaa magalaatti komiiwan uumaman sadarkuma itti uumaman sanatti dhiyaachuun murtee argachuu, sadarkaa naannootti komii uumame yoo ta'e immoo walduraa duubaan Biiroo fi Waajjira Pirezidaantiif dhiyaatanii murtii argachuu akka danda'uu fi dhimmi Pirezidaantiif dhiyaatee murtee argate murtii bulchiinsaa isa dhumaan akka tahe tumamee jira.¹³³

¹²⁷ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew 29(4).

¹²⁸ Akkuma olitti miiljalee 11^{ffaa}, kew 20.

¹²⁹ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kew 29(3).

¹³⁰ Kanuma, kew 26(4).

¹³¹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kew 60

¹³² Kanuma, kew 59(2).

¹³³ Kanuma, kew 61.

Qajeelfamni dambii kana raawwachiisuuf bahe sadarkaa magaalaatti komiiwwan uumaman itti gaafatamaa yookiin bakka bu'aa qaama magaalichaa yookiin waajjira yookiin mana hojichaatti sadarkaan dhiyaatee hanga kantiibaatti yookiin bulchiinsa aanichaatti dhiyaatee murtee argachuu akka qabu, haaluma itti waamama magaalotaa irratti hundaa'uun magaalota itti waamamni isaanii naannoof tahe biiroo dhaaf, kanneen godinaaleef ta'an immoo Waajjira Bulchiinsa fi Itti fayyadama Lafaa Godinaatti ol-iyyannoон dhiyeeffachuun murtee argachuu akka danda'u tuma.¹³⁴ Qajeelfamicha keessattis, dhimmi Pirezidaantiif dhiyaatee murtee argate murtii bulchiinsaa isa dhumaat tahuu akeekamee jira. Dambiin liizii naannoo Oromiyaa raawwiin hundeeffama gumii ol-iyyannoо qajeelfama bahuun kan murtaahu tahuu kan akeeke tahuus, qajeelfamichi gumii kana kan hin hundeessinee fi raawwiis isaa ilaachisees tarreeffama kaa'e hin qabu. Dhimmootni keessummeessa ol-iyyannoо ilaachisee dambii fi qajeelfama liizii kana keessatti ibsamee jiru, tumaalee adeemsa keessummeessa ol-iyyannoо labsii liizii keessa taa'een kan wal hin simne tahuu hubachuun ni danda'ama.

2.9. Lakka'iinsaa fi Gurmaa'insa Ragaa Lafa Magaalaa

2.9.1. Maalummaa fi Kaayyoo Lakkaa'insaa fi Gurmaa'insa Lafa Magaalaa

Lakkaa'insaa fi gurmaa'insi ragaa lafaa kuusa odeeffannoo (database) lafaa fi itti fayyadamummaa lafti (misoomee fi hin misoomne) hawaasaaf qabu adda baasanii beekuuf faayidaa olaanaa qaba.¹³⁵ Madaalliin haala itti fayyadamni lafaa amma irra jiru irratti taasifamu itti fayyadama lafaa gara fuula duraatti hojiirra ooluuf bu'uura. Akkaataan teessumaa, hangii fi tartiibni lafa itti fayyadamamaa jiruu fi hariroo inni lafa faayidaa irra hin oolin jiru waliin qabu fedhii itti fayyadamummaa hawaasni lafa irratti qabu guutuuf kan nama dandeessisu dha.¹³⁶ Qabeenya lafaa magaalaa tokko qabdu, lafa magaalaa misoomee fi hin misoomin jiru hunda adda baasanii beekuun karoora misooma lafaa qinda'aa ta'e qabaachuu fi qabeenya lafaa karaa sirrii fi bu'a qabeessa ta'een itti fayyadamuuf gahee inni qabu olaanaa dha.¹³⁷ Walumaagala, lakkaa'insii

¹³⁴ Qajeelfama Lafa Magaalaa Sirna Liiziin Bulchuuf Irra Deebiin Bahe Lakk. 4/2008, kew 70.

¹³⁵ UWSP, Land use resource guide, Conducting a Land Use Inventory, available at www.uwsp.edu accessed on 05/02/2011.

¹³⁶ Kanuma

¹³⁷ Kanuma

fi gurmeessi lafaa, qabeenya lafaa misooma barbaadamuuf akka oolu taasisuuf odeeffannoo guutuu akeekuu kan danda'u dha.

Aangoo fi gaheewwan hojii Biirroo Lafaa Oromiyaaf kennaman keessaa: qabiinsa ragaa lafaa hammayyaawaa ta'e akka jiraatu taasisuun, qabiyyee lafaa galmeessuu; Ragaaleefi odeeffannoo lafaa gurmeessuu kuusuu fi bulchuu; sirna odeeffannoo hammayyaa ta'e diriirsuun; Ragaa lafaa fi qabeenya qabiyyee lafaa walitti qabuu; wiirtuu odeeffannoo ragaa qabiyyee lafaa ta'ee tajaajilu qopheessuu; fi sirna lafti adda bahee itti galmaa'uuf qophaa'e hojiirra oolchuu fi hojiirra akka oolu taasisuun warren ijoo dha.¹³⁸ Kana irraa kan hubannu Naannoo Oromiyaa keessatti aangoon lafa lakkaa'u fi gurmeessuu Biirroo Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafaatiif kennamee jira.

Lakkaa'insaa fi gurmeessa lafaa naannoo Oromiyaa keessatti hojiirra oolchuuf, Qajeelfamni Adeemsa Lakka'iinsaa fi Gurmaa'insa Ragaa Lafaa Magaalaa Oromiyaa Murteessuuf bahe Lakk 3/2008 Ejensii Misoomaa fi Maanajimantii Lafa Magaalaa bahee hojiirra oolee jira. Qajeelfamni kun kaayyoo gurguddaa shan qabatee kan bahe yoo ta'u, isaanis: magaalotni qabeenya lafaa qaban lakkaa'uun ragaa mirgoota tokko tokkoon iddo lafa qabameen walqabatee jiru adda baasuun murtee mirkaneessa mirga abbaa qabiyyummaa kenuuf haala mijawaa uumuuf; ragaa lakkaa'insa lafaan argamutti fayyadamuun ragaa lafaa mana galme keessa jiru teessuma lafaan gurmeessuu riifoormii lafa magaalaa magaalota keessatti hojiirra oolchuuf haala mijawaa uumuuf dandeessisuuf; magaalotni gochoota seeraan alaa lafa magaalaa irratti raawwatamu to'achuu fi falmiiwan lafarratti ka'an furuu akka danda'an haala mijessuuf; qabeenya lafaa qaban magaalotni beekumsa irratti hundaa'uun fedhii lafaa misoomaaf barbaachisu guutuu qisaasama qabeenya lafaa hambisuuf fi gurmaa'insaa fi qabiinsa ragaa lafaa mana galme cimsuun kenniinsa tajaajilaa seektera lafa magaalaa keessatti foyyeessuun rakkoo bulchiinsa gaarii hanga tokko hiikuu dandeessisuuf dha.¹³⁹

Sababoota qajeelfamni kun akka bahuuf ka'umsa tahanii fi seensa qajeelfamichaa keessatti akekame irraa kan hubannu lafa magaalaa lakkaa'u fi gurmeessuu hojii rifoormii lafa magaalaa hojiitti hiikuuf hojii murteessaa ta'u; magaalotni qabeenya lafaa qaban adda baasuun akka beekanii fi ragaalee qabiyyee lafaan walqabatan sassaabuun sirna itti gaafatamummaa qabuun bulchuu kan dandeessisuuf fi murtii lafa irratti dabarsaniif haala mijaa'aa kan uumu ta'u;

¹³⁸ Labsii Qaamolee Raawwachiiftuu Mootummaa Naannoo Oromiyaa Lak. 242/2014.

¹³⁹ Qajeelfama Adeemsa Lakka'iinsaa fi Gurmaa'insa Ragaa Lafaa Magaalaa Oromiyaa Murteessuuf bahe Lakk 3/2008, kew 5.

ragaa yookiin faayilota qabiyee lafaa magaalota keessatti argaman koodii addaa kennuun akkaataa teessuma lafaatiin gurmeessuun kenniinsa tajaajilaa si'ataa, saffisaa fi qulqulina karaa qabuun tajaajilamaaf kennuuf kan dandeessisuuf rakkoo bulchiinsa gaarii kenniinsa tajaajilaan walqabatu hiikuuf gahee kan qabu ta'uu fi lafa magaalaa karaa seeraan alaa qabachuun itti gaafatamummaa seeraa hordofsiisu hojii irraa olchuun olaantummaa seeraa mirkaneessuuf magaalotni qabeenya lafaa isaanii gocha seeraan alaa fi weerara irraa ittisuuf qabeenya kana galmeesuun sirna eegumsa bu'a qabeessa ta'e dirirsuu fi ragaalee qabiyee lafa magaalaa eegumsa gochuun kan dandeessisu ta'uu dha.¹⁴⁰

2.9.2. Adeemsa Lakkaa'insaa fi Gurmeessa Ragaa Qabiyee Lafa Magaalaa

Qajeelfamni lakkaa'insaa fi gurmeessa ragaa lafaa bulchiinsi magaalaa hundinuu ragaa qabiyee lafaa daangaa magaalichaa keessatti argamu hundaa lakkaa'uun gurmeessuun qabachuuf dirqama akka qaban tumee jira.¹⁴¹ Hojiin lakkaa'insaa fi gurmeessa qabiyee lafa magaalaa abbummaan kan raawwatamu Biiroo Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafaa tiin (caasaa isaa sadarkaa sadarkaa jiru dabalatee) akka tahe qajeelfamichi ni akeeka.¹⁴² Biiron hojii kana bulchiinsa magaalaa waliin ta'uun humna magalaatiin yookiin dhaabbilee gorsitootaa qacaruun/outsource/ gochuun yookiin ogeessoota gosa hojii kanarratti seeraan gurmaa'an faayyadamuun raawwachuu ni danda'a.¹⁴³ Lakkaa'insi qabiyee lafa magaalaa kan geggeeffamu guutummaa qabiyee lafa daangaa bulchiinsa magaalaa keessatti argamu hunda akka ta'e qajeelfamicha irraa ni hubatama.¹⁴⁴ Hojiin lakkaa'insaa akkaataa bal'inaa fi baay'ina qabiyee lafa magaalaan sagantaan yeroo itti raawwatamu dursee qophaawuun kan raawwatamu dha.

Hojii lakkaa'insa qabiyee lafaa raawwachuu keessatti ragaawan kanneen akka suuraa xiyyaraan fudhatame, immeejii saatalaayitii fi kaartaa bu'uura Instiitiyuutii Pilaanii Magaalota Oromiyaatiin yookiin qaama kaartaa bu'uura akka hojjetuuf aangoon kennameeffiin yookiin hojii walfakkaatuuf jecha suura xiyyaraan fudhatame yookiin immeejii saatalaayitiitii fayyadamuun kaartaa bu'uura hojjetametti fayyadamuun ni danda'ama.¹⁴⁵ Ragaan lafa magaalaa lakkaa'amuun sassaabamu galtee ragaa lafaa mana galmee teessuma lafaan deebisanii

¹⁴⁰ Kanuma, seensa.

¹⁴¹ Kanuma, kew 7(1).

¹⁴² Kanuma, kew 7(2).

¹⁴³ Kanuma, kew 7(3).

¹⁴⁴ Kanuma, kew 9(1).

¹⁴⁵ Kanuma, kew 10(1).

gurmeessuu hojii murtee mirkaanessa abbaa qabiyyummaa kennuuf akka ragaa deeggerstuutti fayyaduu ni danda'a.¹⁴⁶

BOQONNAA SADI

3. XIIXALA DAATAA HOJIIRRA OOLMAA SEEROTA LIIZII

3.1. SIRNA DABARSA LAFA MAGAALAA

Lafti magaalaa tajaajila adda addaatiif oolu qaamolee garaagaraatiif bu'uura sirna liizii fi kiraatiin kennamuu akka qabu seera keenya keessatti ibsamee jira. Qabatamaanis haala kamiin kennamaa akka jiruu fi hanqinaaleen gama kanaan jiran adda baasuuf daataan qaamolee adda addaa olitti boqonnaa tokkoffaa mala qorannoo keessatti ibsamirraa bifa af-gaaffii, bargaaaffii, marii garee fi galmeewwan sakatta'uun adda baasamee jira. Arganna lafa magaalaa tajaajila garaa garaatiif oolan kana ilaachisee qabatama jiruu fi rakkolee gama kanaan jiran maal akka fakkaataan akka armaan gadiitti xiinxalamee jira.

3.1.1. Dabarsa Lafa Magaalaa Tajaajila Mana Jireenyaa

Heera Mootummaa Federaalawaa Dimokiraatawwaa Riippabilika Itoophiyaa fi Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa Fooyya'ee bahe keewwata 40 (1) jalatti mirgi abbummaa lafaa fi qabeenya uumamaa baadiyyaas ta'ee magaalaa kan mootummaa fi uummataa akka ta'ee fi lafti kan hin gurguramne yookiin hin geeddaramne ta'uu tumamee jira. Qotee bulootni lafa tolaan argachuu fi lafa isaanii irraas akka hin buqqaane akkasumas tifkatootni lafa dheedichaafis ta'ee qonnaan itti fayyadaman tolaan argachuu; itti fayyadamuu fi lafasaaniirraa akka hin buqqaanes

¹⁴⁶ Kanuma, kew 10(4).

mirga akka qaban keewwata 40(4 fi 5) jalatti ibsamee jira. Heerri mootummaa kana keewwata 40(6) jalatti immoo abbootii qabeenyaa dhuunfaatiif kaffaltiin seeraan murtaa'uun mirga lafatti fayyadamuu argachuu akka qaban tumamee jira. Tumaa keewwata Heera mootummaa kana yoo ilaallu lafti baadiyaa kanneen qonnaaf oolan akkasumas tajaajila dheedichaaf fayyadan qotee bulaa fi tifkattootaaf tolaan kennamuu akka qabu dha. Abbootii qabeenyaa ilaalchisee immoo lafa baadiyaas ta'ee magaalaa kaffaltii seera biroon bahuun murtaa'u irratti hundaa'uun argachuu akka qabani dha. Lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaaatiif oolu haala kamiin qaama barbaaduuf kennamuu akka qabu garuu Heerri waan jedhe hin jiru. Jecha birootiin lafti daangaa bulchiinsa magaalaa keessatti argamu kan tajaajila mana jirenyaaatiif oolu kaffaltiin kennamuu yookiin bilisaan kennamuu akka qabu waan kallattii agarsiisu kan jiru miti. Gama birootiin bilisaan kennamuu hin qabu yookiin gatiin kennamuu hin qabu jechuun ifaan waan dhorkes kan hin jirre dha. Kanaaf, haala arganna lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaaatiif oolu seerota birootiin akkamitti akka argamuu qabu baasuun Heera Mootummaa waliin kan walfaallessu akka hin taane hubachuun ni danda'ama.

Heera keessatti haala itti lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaaatiif oolu ittiin qabamuu danda'u ifaan tumee kaa'uu yoo baateyyu seerotni lafa magaalaa bulchuuf bahan garuu haala kamiin qabamuu akka qaban ifaan kaa'ee jira. Labsii fi danbiin liizii lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaaatiif oolu kaffaltiin caalbaasii fi ramaddiin kennamuu akka qabu agarsiisa.

Lafti magaalaa kamiyyuu kan dabarfamu pilaanii magaalaa irratti hundaa'ee seera liiziitiin qofaa dha. Lafti magaalaa liiziin kan kennamu caalbaasiidhaan yookiin ramaddiidhaani. Magaalonni yeroo murtaa'eef sirni liizii irratti hin raawwatamne keessatti lafti magaalaa kan hayyamamuu qabu caalbaasii fi ramaddii sirna kiraatiin ta'uu akka qabu seerri kan agarsiisu dha. Armaan gaditti sirnoota arganna lafa magaalaa kanneen kaasuun qabatamaa jiruu fi seerota walcinaa qabuun kan xiinxalame dha.

3.1.1.1. Dabarsa Lafa Magaalaa Tajaajila Mana Jirenyaa: Sirna Caalbaasii

Sirna liizii keessatti haala lafti magaalaa ittiin darbu keessaa tokko caalbaasii dha. Caalbaasiin sirna dorgommii gabaatiin ulaagaa baafame irratti hundaa'uun mo'ataaf sirna qabiyyeen lafa

magaalaa liiziin darbu dha.¹⁴⁷ Qaamni dhimmi isaa ilaalatus lafa magaalaa liiziif dhiyaatu qopheessuu qaba. Iddoon lafa magaalaa caalbaasiif dhiyaatus falmii irraa bilisa kan ta'e, pilaanii magaalaan kan walsimu, bu'uuraalee misoomaa kan guutame, adda kan bahee fi ulaagaa barbaachisu hunda guutuu akka qabu seerichi ni kaa'a.¹⁴⁸

Biiron Lafaa Oromiyaa dameewwan misoomaa xiyyeffannoon itti kennamu adda baasuun lafa caalbaasiif dhiyeessuu qabu.¹⁴⁹ Dandeettii raawwachiisummaa misoomaa fi dhiyeessa lafaa isaanii bu'uura godhachuun, waggaa waggaan hanga lafa caalbaasiif dhiyaatuu karoora waggaa qopheessuun uummataaf ifa taasisuu qabu. Lafa caalbaasii mana jirenyaaaf, daldalaaf, tajaajila hawaasummaa kan akka barumsa, fayyaa, aadaa, ispoortii fi kkf, industirii manufaakcharingii, qonna magaalaa fi kan biroo jechuun kurmaana 1^{ffaa} bara karoora sanatti karoora dhiyeessii lafaa ummataaf ifa taasisuu akka qaban seerri ni kaa'a.

Caalbaasiin gaggeeffamus gatii lafichi baasuu danda'u haammachuu qaba. Ummataaf odeeffannoon guutuu waa'ee lafa caalbaasiif dhiyaatee fi karoora lafa magaalaa caalbaasiif dhiyaachuu danda'anii kennamuuffi qaba. Adeemsa caalbaasiin keessa darbuu qabu labsii keewwata 11 fi dambii keewwata 12-24'tti bal'iinaan ibseera.

Rakkoolee caalbaasiin lafa mana jirenyaa dabarsuu ilaalcisee haala qabatama jiru beekuuf daataan qaamolee garaa garaa irraa funaaname xiinxalameera. Hanqinaaleen dabarsa lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaatiif oolu sirna caalbaasii liiziitiin dabarsuun jiran akka armaan gadiitti bal'inaan ilaalammeera.

➤ **Dorgommii waliin Walqabatee Labsii fi Danbiin Waldubbisuu dhabuu**

Akka labsii liizii keewwata 11 (2) jalatti ibsamee jirutti qaamni kamuu caalbaasii dorgomuuf fedhii qabu sanada caalbaasii bitachuuf mirga akka qabu kaa'a. Tumaan keewwata kanaa kan inni dhorkee jiru garuu namni tokko iddo tokko irratti sanada caalbaasii tokkoo ol bitachuun dorgomuu akka hin dandeenye qofaa dha. Bilookii tokko keessatti iddo adda addaa irratti sanada caalbaasii bitachuun dorgomuuf waan isa daangessu garuu akka hin jirre dha. Baay'ina bittaa sanada caalbaasii irra daangaan kaa'amu hin jiru. Gabaabumatti, namni tokko ulaagaan

¹⁴⁷ Akkuma miiljalee lakk. 43^{ffaa}, kwt 2(9)

¹⁴⁸ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, Kwt.8

¹⁴⁹ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 12

inni ittiin caalbaasii keessaa hafuu danda'u iddooy adda bahe tokko irratti sanada tokkoo ol yoo bitachuun dorgome qofaa akka ta'e dha.

Akka dambii Liizii keewwata 16 jalatti ibsamee jiruttis baay'ina bittaa sanada caalbaasii irra daangaan kaa'amu akka hin jirre dha. Ta'us, dorgomaan tokko bakka tokkoof sanada caalbaasii tokkoo ol bitachuun akka hin dandeenye ibsamee jira. Akka labsii liizii osoo hin taane dambiin kun ulaagaa kanaan alatti kanneen biroo illee haguugee kan jiru dha. Lafti tajaajila mana jirenyaa dhuunfaaf caalbaasiif dhiyaatu irratti bifaa addaatiin yoo hin murtaa'iin namni caalbaasii irratti dorgomuu danda'u jiraataa magaalichaa kan ta'e, mana yookiin lafa mana jirenyaa biroo kan magaalicha keessaa hin qabne qonnaan bulaa yookiin horsiisee bulaa yookiin gamisa horsiisee bulaa naannicha keessatti hojii qonnaan yookiin horsiisaan yookiin lamaaniin buluu fi dhalataa naannichaa ta'anii sababa hojitiin bakka adda addaa kan jiraatanii fi kanaaf ragaa qaama ilaallatu irraa dhiyeffachuu danda'an qofaa lafa mana jirenyaatiif sanada caalbaasii bitachuun dorgomuu akka qabu tumameera.¹⁵⁰ Akka labsiin jedhutti fedhii qabaachuu qoftii gahaa akka hin taane kan agarsiisu dha. Tumaa kana ilaachisee labsii fi dambiin bahee jiru qixa barbaaduun wal-simsiifamee kan hin bane ta'uu isaa agarsiisa. Haalliakkanaa jiraachuun isaa immoo hojmaanni walfakkaataan akka hin jiraannee fi al-loogummaaf illee carraa kan uumu ta'uu irra darbee hojjirra oolmaa labsii liizii irratti dhiibbaa mataa isaa kan qabaatu dha.

➤ **Namoota Galii gadi aanaa qaban gidduu galeessa kan godhate ta'uu dhabuu**

Qajeeltoo bu'uuraa labsii liizii keessaa tokko arganna lafa magaalaa haala faayidaa ummataa fi Magaalotaa kabajuun; misooma magaalotaa ariifachiisuun; haala haqa qabeessa ta'een faayidaa lammilee dhugoomsuun misooma biyyaa haala itti fufiinsa qabuun mirkaneessuu akka ta'e labsii liizii keewwata 4(4) jalatti ibsamee jira. Qabatamaan labsiin liizii kun akka qajeeltootti kaayyoo qabatee jiru kana galmaan gahuu irratti maal akka fakkaatu tumaa seerotaa liizii fi daataa bifaa adda addaatiin funaaname waliin xiinxalameera.

Sirni caalbaasiin lafa mana jirenyaa dabarsuu haala dinagdee ummataa hundaa giddugaleessa kan godhate miti jechuun namootni afgaaffii taasifnee fi bargaaffii guutan haala adda addaatiin kaasu. Seerri liizii yeroo bahu haala diinagdee fi hawaasummaa ummataa maraa giddugaleessa godhachuu akka hin baanee fi hawaasni baay'een isaa qotee bulaa jirenya diinagdee gahaa hin

¹⁵⁰ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, Kwt 16

qabnee fi sababa siyaasaatiin bara hedduu gaaga'ama diinagdee keessaa kan ture dha. Seerri liizii immoo mana jirenyyaafis ta'ee inveestimeentii adda addaatiif lafti magaalaa kennamuu kan qabu ramaddii fi caalbaasiin akka ta'e dha. Caalbaasii ilaachisee amaluma isaatiin qaamni lafa mana jirenyaa argachuu danda'u qaama maallaqa olaanaa kenne dha. Hawaasni baay'een immoo sadarkaa kana irra kan hin jirre ta'uu isaa kaasu. Sirni caalbaasiin mana jirenyaa lafa magaalaa kenuun namoonni kanneen magaalaa jiran dhiibuun duubatti baasuu danda'a jechuun sodaa qaban eeru.¹⁵¹

Seerri liizii, keessattuu haala lafti magaalaa tajaajila mana jirenyyaaf oolu ittiin raawwatamaa jiru, kun kan hawaasa bal'aa walqixa hirmaachisu miti. Lafti magaalaa sirna liiziitiin keessattuu adeemsa caalbaasiitiin kennamaa jiru haala qabatama diinagdee ummata keenyaa giddugaleessa kan godhate miti. Qabatamaan haala seerri liizii jedhuun qotee bulaan, daldaalaan, inveesteroonni, hojjetaa mootummaa fi namoonni hojji guyyaa hojjetan walfaanaa dorgomuun tajaajila lafa mana jirenyaa argachuu akka qabani dha. Bara hedduuf itti fayyadummaan qabeenyaa uumamaa haala madaalawaa fi walqixa ta'e bakka eegamee hin jirretti seerri liizii kun haala kanaan bahuun isaa dinagdee hawaasa keenya giddugaleessa akka hin godhanne namatti agarsiisa jechuun yaada isaanii sababaan deeggaruun namootni dhiyeessanis ni jiru.¹⁵²

Sirna kanatti fayyadamuun abbootiin qabeenyaa magaalota irra naanna'uun dorgomuun lafa baay'inaan qabachaa kan turani dha. Namootni harka qalleeyyiin warreen abbaa qabeenyaa ta'aniin caalamanii mo'amuun fedhii mana jirenyaa magaalaa argachuu guuttamaafii kan hin turre dha. Kanaafis, hojjettoota mootummaa akka fakkeenyatti fudhachuun ni danda'ama. Sirna kanaan mootummaan jiraattota magaalaatti lafa gurgurachaa ture jechuun ni danda'ama.¹⁵³ Seerri liizii lafti magaalaa caalbaasiin darbuu qaba kan jedhu mirga lammileen hundi mirga lafa magaalaa walqixa argachuu kan eegu miti. Caalbaasiin carraa abbootii qabeenyaaaf akka lafa argatan kan haala mijeessuu fi hiyyeessota magaalaa keessaa kan dhiibu dha.¹⁵⁴

¹⁵¹ Afgaaffii Obbo Henook Maammuyyee, P/M/M/A/Dugdaa, Obbo Habiib Huseen A/Seeraa A/Dugdaa, Obbo Shaambal Tufaa A/Seeraa A/Dugdaa waliin gaafa 23/09/2013 taasifame

¹⁵² Afgaaffii Obbo Mangistuu Daarikteraa Yakka Farra Malaammaltummaa, Obbo Gabii Bariisoo, aa Yakkoota Adda Addaa WAA G/Arsii waliin gaafa 03/09/2013 taasifame

¹⁵³ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sulultaan waliin gaafa 06/09/2013 taasifame

¹⁵⁴ Afgaaffii Obbo Yilmaa Ballaxaa A/Seeraa dhimmaa Yakkaa MMO G/G/Lixaa, Obbo Sanyii Ayyalaa, A/Seeraa fi Gaggeessa dhimma HH MMO G/G/Lixaa, waliin gaafa 09/09/2013 taasifame, Afgaaffii Obbo Mohaammad

Caalbaasiin ifa ta'e gaggeeffamuu qaba kan jedhu agarsiistuu diinagdee kan gaafatu dha. Magaalota liiziin bulaa keessatti dorgomanii abbaa qabeenyaa moo'achuun baay'ee ulfaataadha. Kanaaf, liiziin lammilee hunda walqixa tajaajila yaada jedhu kan faallessu ta'a. Heerri mootummaa bittaa fi gurgurtaa lafaa daangessee osoo jiruu labsiin liizii bifa caalbaasiitiin eeyyamee kan jiru dha. Kun immoo Heera mootummaa waliin kan walfaallessu dha jechuun qeeqa qaban kaasaniiru.¹⁵⁵ Seerri liizii lammilee walqixa tajaajiluu ilaachisee lafti magaalaa caalbaasiin darbuu akka danda'u tumamee jiru ilaachisee qajeeltoo walqixxummaa kan miidhu fakkaata. Caalbaasiin qabiyayee lafa magaalaa dabarsuun hiyyeessa gabaa keessaa baasuun abbootii qabeenyaaaf kan loogi fakkaata.¹⁵⁶ Lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaatif oolu akka qajeeltootti caalbaasiif dhiyaachuu akka qabutti tumamuu hin qabu ture. Hambifannaaleen tokko tokko tajaajila mana jirenyaa ilaachisee jiraachuu akka qaban kaasanii jiru.¹⁵⁷

Daataan bifa bargaaffiin ogeessota adda addaa irraa funaanamee jirus hanqinaaleen armaan olitti bifa garaa garaatiin ibsaman kan jiran ta'uu isaa mirkaneesseera. Sirni caalbaasi liizii dabarsa lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaatif oolu lammileen hundi mirga walqixa argachuu kan eegu miti.¹⁵⁸ Sababni isaa seerichi namni caalbaasiin lafa irratti dorgomee lafa argachuu danda'u nama lafa hin qabne ta'uu akka qabu ifatti ulaagaa taasisiin kan hin keenyee fi caalbaasiin humna maallaqaa irratti kan hundaa'uu isaati. Kanfaltiwwan liiziif barbaadamauu fi ulaagalee biroo seerichi gaafatu namni guutuu hin dandeenye al-kallattiin mirga lafa argachuu kan dhabuu waan ta'eef namni humna maallaqaa qabuu fi hin qabne wal-qixa keessumma'a jechuun hin danda'mu; kanaaf seerichi kana irratti haqa qabeessa akka hin taane kaafamee jira.

Sadarkaa sirni dabarsa yookiin arganna lafaa magaalaa jiru lammilee sadarkaa diinagdee gadi aanaa irra jiran hammachuu irratti maala irratti akka argamu beekuuf bargaaffiin guutamee kan

Abdallaa Abbaa Adeemsa W/A/A/G/A/Lixaa, Obbo Seenaa Zawdee A/A W/A/A/G/A/Lixaa waliin gaafa 12/09/2013 taasifame Afgaaffii Obbo Mohamad Abdallaa Abbaa Adeemsa W/A/A/G/A/Lixaa, Obbo Seenaa Zawdee A/A M/H/A/A/G/A/Lixaa waliin gaafa 12/09/2013 taasifame

¹⁵⁵ Afgaaffii Obbo Sisaay Zawdee, Hoogganaa MHAA A/Ciroo waliin gaafa 01/10/2013 taasifame Afgaaffii Obbo Isheetuu Wadireef, Hoogganaa WAA A/Odaa Bultum, Obbo Biruk Kuraabbaachoo, AA WAA A/Odaa Bultum waliin gaafa 02/10/2013 taasifame

¹⁵⁶ Af-gaaffii Obbo Haabtaamuu Lammeeessaa, Daayrektoreetii Yakka Malaammaltummaa fi Taaskii, Obbo Ashannaafii Nigaatuu, A/A MHAA G/H/Lixaa waliin gaafa 03/10/2013 taasifame Afgaaffii Obbo Mangistuu Daarikteraa Yakka Farra Malaammaltummaa, Obbo Gabii Bariisoo, aa Yakkoota Adda Addaa MHAA G/Arsii waliin gaafa 03/09/2013 taasifame Afgaaffii Obbo Mokkonnin Wandimmuu, AA MHAAG/A/Adaamaa, Obbo Tasfaayee Kumaa, A/Adeemsaa Yakka Malaammaltummaa fi Taaksii MHAA G/A/Adaamaa waliin gaafa 01/11/2013 taasifame

¹⁵⁷ Afgaaffii Obbo Dobee Dhaabaa, Q/Dh/Ijibbaataa MMWO aliin gaafa 17/02/2013 taasifame

¹⁵⁸ Cuunfaa Bargaaffii Qorannoo Sakatta'a Seerotaa fi Hojmaata Sirna Liizii: Haala Qabatama Naannoo Oromiyaa jedhuuf bara 2013 funaanamee.

jiru dha. Haaluma kanaan namoota bargaaffii kana guutan 253 keessaa namootni 60(23.7%) ta'an haalli argannaa lafaa lammilee sadarkaa diinagdeen gad aanaa ta'e hirmaachisuu irratti sadarkaa giddugaleessaa fi olaanaa (olaanaa fi daraan olaanaa) irratti argama yoo jedhan namoonni 191(75.5%) ta'an jechuun walakkaadhaa ol immoo sadarkaa gadaanaa fi daraan gadaanaadha jechuun yaada isaanii kennanii jiru.

Daataa qaamolee adda addaa kana irraa funaaname irraa hubachuun kan danda'amu lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaatiif oolu caalbaasiif akka qajeeltootti kaa'uun lammileen hundi tajaajila mana jirenyaa walqixxee itti fayyadamaa akka hin taane kan taasisu ta'uu isaati. Kun immoo qaamoleen mana jirenyaa argachuu qaban akka hin arganne taasisuun gama al-seerummaan fedhii isaanii akka guuttan kan kakaasu dha. Barreffamni barruu joornaalii '*Virginia Law Review*' irratti maxxanfamee jiru tokko al-loogummaa (discrimination) hiikkoo yeroo laatu qaama walqixxee hin taane akka tokkottti keessummeessuu al-loogummaa jechuun hiikkoo kennee kan jiru dha.¹⁵⁹ Akkasumas, qajeeltoo bu'uraa labsii liizii keessaa tokko argannaa lafa magaalaa haala faayidaa ummataa fi Magaalotaa kabajuun; misooma magaalotaa ariifachiisuun; haala haqa qabeessa ta'een faayidaa lammilee dhugoomsuun misooma biyyaa haala itti fufiinsa qabuun mirkaneessuu akka ta'e ibsamee jiru waliin kan walsimu miti. Kanaaf, argannaa lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaatiif oolu ilaachisee sirni caalbasii hambifannaqabaachuu akka qabu dha.

➤ **Ka'umsa Gatii Liizii yeroo fooyyessuu dhabuu**

Qajeeltoo labsii liizii keessaa kan biro immoo caalbaasiin gaggeeffamu gatii wayitaawaa lafichaa ta'uu akka qabu keewwata 4(3) jalatti ibsamee jira. Lafti magaalaa kamuu gatii ka'umsa liizii kan qabu dha. Gatiin ka'umsaa liizii kunis yoo xiqaate waggaa lama lamaan haala gatii gabaa giddugaleessa godhateen foyya'aa deemuu qaba. Tilmaamni gatii liizii kunis haala qabatama magaalaa sanaatiin ulaagaa dursee adda baafameen kan gaggeeffamu ta'a.¹⁶⁰ Akka nannoo keenyaattis dambii bahee jiruun haala itti gatiin liizii lafa magaalaa ittiin shallagamuu danda'u adda bahee jira. Tilmaamni gatii liizii ka'umsaa akkaataa caaseeffamaa fi haala qabatamaa magaalotaa irratti hundaa'ee, tooftaalee akka:

¹⁵⁹ Samuel R. Bangenstos, Rational Discrimination, Accomodation, and The Politics of Civil Rights, *Virginia Law Review*, Vo.89, 2003

¹⁶⁰ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 14

- ✓ Shallaggiin gatii liizii ka'umsaa dhimmoota dabarsa lafaa fi haala gabaan walqabatu qorannoo guddina amma jiruu fi fulduratti dhufu gaggeessuun, haala itti fayyadama lafaa fi sadarkaa lafaa yaada keessa galchuun akka qabu;
- ✓ Baasii laficha qopheessuuf bahe, namoota laficha irraa ka'aniif beenyaa kaffalamu, baasii bu'uuraalee misoomaa diriirsuuf barbaachisu, hojii adeemsiftuu fi baasiwwan biroo qabatamaa ta'an tilmaama keessa galchuu akka qabu akka tooftaalee ka'umsa liizii tilmaamuutti taa'ani dha. Dabalataanis, lafa magaalaa Zoonii gatiitiin quodun barbaachisaa akka ta'e danbii keessatti ibsamee jira.¹⁶¹

Caalbaasiin gaggeeffamu kunis gatii lafichi baasuu danda'u haammachu qaba.¹⁶² Ummataaf odeeoffannoon guutuu waa'ee lafa caalbaasiif dhiyaatee fi karoora lafa magaalaa caalbaasiif dhiyaachuu danda'anii kennamuufii qaba.¹⁶³ Ka'umsa gatii liizii ilaachisee hanqinaaleen hojmaataa mul'atan gatii liizii haala qabatama magaalaa, itti fayyadama lafaa fi sadarkaa lafaa akkasumas yeroo yeroon haala gatii gabaa giddugaleessa godhachuu fooyyessaa deemuu irratti hanqinaaleen jiran haala armaan gadiitiin xiinxalameera.

Akka seera irratti ibsamee jirutti tilmaamni gatii liizii haala qabatama magaalaa sanaatiin ulaagaa dursee adda baafameen kan gaggeeffamu ta'uu qaba jedha. Qabatamni jiru garuu haala magaalaa sanaatiin ka'umsa gatii liizii kaa'uu irratti harcaatiin adda addaa kan jiru ta'uu isaati. Ka'umsi gatii liizii lafa magaalaa liiziin darbaa jiru sadarkaa fi tajaajila lafaa bu'uureffachuun sirreffamaa kan jiru miti.¹⁶⁴ Ka'umsi gatii liizii amma jiru kun kaartaa zoonii tilmaama keessa galchee sadarkaa lafaa fi tajaajila lafaan kan qophaa'e osoo hin taane akka magaalaatti haala walfakkaataa ta'een kan qophaa'e dha. Fakkeenyaaaf, akka magaalaa Sulultaatti sadarkaa fi tajaajilli lafaa qophaa'ee hojiirra waan hin oolfamneef ka'umsi gatii liizii jiru iddo hundumaattuu walfakkaataa dha.¹⁶⁵ Akka magaalaa Shashamanneetti ka'umsa gatii liizii erga bara 2004 keessa hojjetamee irra deebiin fooyya'ee kan hin jirre dha. Hanga ta'e bara 2009 keessa yoo

¹⁶¹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt. 33

¹⁶² Akkuma olitti miiljalee 7^{ffa}, kwt. 8(2)

¹⁶³ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffa}, kewt. 10 (1(a)

¹⁶⁴ Marii Obbo Hayiluu Margaa, Ogeessa Seeraa, Aadde Zinnaash G/Waldi, D/B/Q Lafa Magaalaa, Aaadde Booggalech Asaffaa, D/Lafa Magaalaa, Aadde Ababaayee Tafarii, B/b D/Misoomaa fi Baankii Lafaa, Obbo Alamaayyoo Tafarii, B/b Daarikterootii Waldiddaa fi Ijaarsa Seeraan Alaa Biiroo Lafa Oromiyaa waliin gaafa 5/12/2013 taasifame

¹⁶⁵ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisuu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sulultaatti waliin gaafa 06/09/2013 taasifame,

fooyya'eyyuu yeroo yeroon fooyyessaa deemuu irratti sirnaan hojjetamaa kan hin jirre dha.¹⁶⁶ Magaalaa Amboottis ka'umsi gatii liizii kan bara 2008 keessa bahee jiru osoo hin fooyya'iin kan ittiin hojjetamaa jiru dha. Kaartaa zoonii kanaan dura tureen, lafti tajaajila mana jirenyaa pilaaniin fooyya'ee kaartaa zoonii ammaa irratti lafa tajaajila daldalaa ta'us gatiin waan hin fooyyofneef gatii duraa tajaajila mana jirenyaaaf kaffalamaa ture kaffalchiifamaa kan jiru dha. Kaffaltiin haala kanaan raawwatamaa jiru kun immoo galii magaalaa miidhaa akka jiru dha.¹⁶⁷

Sadarkaa fi tajaajila lafa magaalaa adda baasuun dura qorannoo fi xiinxala gahaa taasifamuu qaba ture. Garuu akka naannoo keenyaatti gatii lafaa adda baasuu irratti qorannoo fi xiinxalaa gahaa gaggeessuun gatiin ka'umsa liizii kan gaggeeffame osoo hin taane tilmaamaan akka murtaa'e jiru namoonni afgaaffiin taasisfameef ni kaasu.¹⁶⁸ Fakkeenyaaaf, gatiin ka'umsa liizii kan Magaalaa Laga Xaafuu Laga Daadhii, Magaalaa Sabbataa fi Magaalaa Burraayyuu walqixa ta'uu hin qabu ture. Garuu qorannoong gaggeeffame sirnaan haala taa'umsaa fi barbaachisummaa lafaa sirriitti waan hin xiinxalleef gatii isaa haala walfakkaataa ta'een shallagamee kan ittiin hojjetamaa jiru dha. Magaalota adda addaa keessatti sadarkaanii fi tajaajilli lafaa irratti garaagarummaa akka qaban tilmaama keessa kan galchame miti.¹⁶⁹ Qorannoo fi xiinxalli sirriin gaggeeffamuu dhabuu irraan kan ka'e tilmaamni gatii ka'umsa liizii amma hojiirra jiruu gatii lafaa keessattuu kanneen giddugaleessaa kan madaalu miti. Akkasumas, gatiin lafaa yeroo ammaa kana tilmaamamee jiru walfakkaataa fi madaalawaa miti. Maddi rakkoo kanaa xiinxalaa fi qorannoo gahaa gaggeessuu dhabuu fi qaamni qopheesee xiyyeffannoo kennuu dhabuu dha.¹⁷⁰

Gatiin ka'umsaa liizii yoo xiqqaate waggaa lama lamaan haala gatii gabaa giddugaleessa godhateen foyya'aa deemuu akka qabu seeraan tumamee jira. Tilmaamni gatii liizii kunis haala

¹⁶⁶ Afgaaffii Obbo Alamaayyoo Raggaasaa Ho/To/Waliigaltee Lafa Magaalaa Asallaa, Obbo Baayiluu Mangistuu, Dabarsa Lafa Magaalaa Asallaa, Aadde Qaalkidaan Yohaannis, Waliigaltee Liizii Lafaa Magaalaa Asallaa waliin gaafa 03/09/2013 taasisfame Afgaaffii Obbo Gabii Godaanaa, Itt/G/W/B/I/Lafaa, Obbo Shumbuu Edoo Ogeessa Waliigaltee Lafaa Magaalaa Dheeraa waliin gaafa 04/09/2013 taasisfame

¹⁶⁷ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasisfame,

¹⁶⁸ Afgaaffii Obbo Lataa Abbabaa I/A/K Damee Simannaa fi Xiinxalaa, Obbo Birhaanuu Yaadasaa, Biirroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa waliin gaafa guyyaa 11/12/2013 taasisfame

¹⁶⁹ Marii Obbo Hayiluu Margaa, Ogeessa Seeraa, Aadde Zinnaash G/Waldi, D/B/Q Lafa Magaalaa, Aaadde Booggalech Asaffaa, D/Lafa Magaalaa, Aadde Ababaayee Tafarii, B/b D/Misoomaa fi Baankii Lafaa, Obbo Alamaayyoo Tafarii, B/b Daarikterootii Waldiddaa fi Ijaarsa Seeraan Alaa Biirroo Lafa Oromiyaa waliin gaafa 5/12/2013 taasisfame

¹⁷⁰ Kanuma

qabatama magaalaa sanaatiin ulaagaa dursee adda baafameen kan gaggeeffamu ta'uu akka qabu dha. Qabatama jiruun yeroo yeroon ka'umsa gatii liizii haala yeroo waliin fooyessaa deemuu irratti hanqinni kan jiru dha. Magaalonni hedduun ammallee gatii bara 1990 keessa qoratamee tilmaamameen hojjetaa kan jirani dha. Kun immoo kaffaltiin haala yeroo waliin walgitu magaalonni akka hin kaffalchiifne kan taasisu dha.¹⁷¹

Sirni liizii keessatti jalqabuma caalbaasiin lafa dhiheessuuf dursa gatii ka'umsa liizii qorachuun adda baasuu gaafata. Kan gochuuf immoo kan qoratamuu qabu baasii bu'uuraalee misoomaa (infrastructure cost), baasii beenyaaf kaffalamuu (compensation cost) fi baasii bulchiinsaa (administrative cost) hunda tilmaama keessa galchuun kan qophaahetahuu qaba.¹⁷² Haala qabatama magaalota naannoo keenyaa yoo ilaalle garuu haala kanaan qorachuun ka'umsa gatii liizii kaa'uu irratti hanqinni akka jiru dha.

Akka waliigalaatti xiinxala armaan olii kana irraa hubachuun kan danda'amu shallaggiin gatii liizii ka'umsaa dhimmoota dabarsa lafaa fi haala gabaan walqabatu qorannoo guddina amma jiruu fi fulduratti dhufu gaggeessuun, haala itti fayyadama lafaa fi sadarkaa lafaa yaada keessa galchuu irratti hanqinni akka jiru dha. Akkasumas, ka'umsa gatii liizii tilmaamuu keessatti baasii laficha qopheessuuf bahe, namoota laficha irraa ka'aniif beenyaa kaffalamu, baasii bu'uuraalee misoomaa diriirsuuf barbaachisu, hojii adeemsiftuu fi baasiawan biroo qabatamaa ta'an tilmaama keessa galchuun tooftaalee dursa tilmaamuu irratti illee hanqinni hojmaataa akka jiru dha. Dabalataanis, lafa magaalaa Zoonii gatiitiin quoduun irratti illee rakkoon hojmaataa akka jiru kan agarsiisu dha. Haalli akkanaa jiraachuun immoo Magaalonni galii argachuu qaban akka hin arganne taasisuu irra darbee qajeeltoo tumaa liizii lafti gatii gabaa waqtawaa argachuu jedhu akka galma hin geenyee kan taasisu dha.

➤ Caalbaasii Gaggeessuu Dhabuu

Mala ittiin lafti tajaajila mana jirenyaatiif oolu ittiin darbu keessaa caalbaasiin isa tokko akka ta'e armaan olitti ibsamuuf yaalameera. Qaan ni dhimmi isaa ilaallatu beeksisa caalbaasii baasuu fi sanada caalbaasii gurguruu qaba. Sanadni caalbaasii qaama itti hirmaachuuf fedhu qabu kamiifuu dhaqqabamaa ta'uu kan qabuu fi namni tokko iddo tokko irratti sanada tokkoo ol

¹⁷¹ Afgaaffii Obbo Lataa Abbabaa I/A/K Damee Simannaa fi Xiinxalaa, Obbo Birhaanuu Yaadasaa, Biirroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa waliin gaafa guyyaa 11/12/2013 taasifame

¹⁷² Akkuma olitti miiljalee 169^{faa}.

bitachuun dorgumuun akka hin qabne seerri kaa'ee jira. Lafti tajaajila mana jirenyaa dhuunfaaf caalbaasiif dhiyaatu irratti bifa addaatiin yoo hin murtaa'in malee namni caalbaasii kanarratti dorgomuu danda'u jiraataa magaalichaa kan ta'e, mana yookiin lafa mana jirenyaa biroo kan magaalicha keessaa hin qabne, qonnaan bulaa yookiin horsiisee bulaa yookiin gamisa horsiisee bulaa naannicha keessatti hojii qonnaan yookiin horsiisaan yookiin lamaaniin buluu fi dhalataa naannicha ta'anii sababa hojiitiin bakka adda addaa kan jiraatanii fi kanaaf ragaa qaama ilaallatu irraa dhiyeffachuu danda'an qofaa ta'uu qaba.¹⁷³ Ulaagaa kanneen guutamee argameera taanaan namni kamuu caalbaasii irratti hirmaachuu fi qaamni dhimmi isaa ilaallatu immoo caalbaasii gaggeessuu akka qabu dha.

Yeroo ammaa kana garuu lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaatiif oolu sirna caalbaasiitiin darbaa akka hin jirre dha.¹⁷⁴ Magaalota naannoo Oromiyaa kanneen daataan irraa funaaname hunda keessatti yeroo ammaa kana lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaatiif oolu bifaa caalbaasii liiziitiin darbaa akka hin jirre dha. Kenniinsi lafa magaalaa yeroo ammaa kana kanneen tajaajila adda addaaf oolan ramaddiin qofaan kennamaa jira.¹⁷⁵ Akka fakkeenyatti, magaalaa Shaashamannee keessatti lafti magaalaa bara 2007 fi 2008 keessa caalbaasiin darbaa yoo jiraateyyuu yeroo ammaa kana dhaabbateera.¹⁷⁶ Magaalaa Ambootti bara 2007 keessa yeroo tokko qofaa akka gaggeeffame,¹⁷⁷ fi Magaalaa Adaamaatti immoo erga bara 2006' tii gaggeeffamee kan hin beekne¹⁷⁸ namootni afgaaffiin taasifameef kaasanii jiru.

Hirmaattotni qorannoo kanaa afgaaffiin taasifameef sababa caalbaasiin dhaabbateef yeroo kaasan mootummaan xalayaan barreessuun akka dhaabbatu jechuun kallattii kaa'ee akka ture dha. Mootummaan manni tajaajila mana jirenyaatiif oolu caalbaasiin akka hin dabarre kallattiin kan kaa'ameef abbootiin qabeenyaan maallaqa isaanii gargaaramuun lafa iddo hedduutti moo'achuun haalli qubsuma uummata akka hin jijiirramne yaada keessa galchuun akka ta'e kaasu. Sababa

¹⁷³ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt. 37

¹⁷⁴ Marii Hujjettoota Waajjira Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Magaalaa M/Shaashamannee Obbo Sa'id Awwal Raawwataa, Hordoffii Investimeentii, Obbo Gammadaa Wiirtuu, Dursaa Garee Bulchiinsa Qabiyyee Lafa Magaalaa, Obbo Kadir Huseen, Dursaa Garee Too'annoo fi Hordoffii Qabannaa Seeraan Alaa fi Walitti Bu'iinsa Daangaa Lafaa, waliin gaafa 11/09/2013 taasifame

¹⁷⁵ Afgaaffii Obbo Alamaayyoo Raggaasaa Ho/To/Waliigaltee Lafa Magaalaa Asallaa, Obbo Baayiluu Mangistuu, Dabarsa Lafa Magaalaa Asallaa, Aadde Qaalkidaan Yohaannis, Waliigaltee Liizii Lafaa Magaalaa Asallaa waliin gaafa 03/09/2013 taasifame

¹⁷⁶ Akkuma olitti miiljalee 169^{ffa}

¹⁷⁷ Af-gaaffii Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame

¹⁷⁸ Af-gaaffii Obbo Addisu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa waliin gaafa 15/11/2013 taasifame

kanaan caalbaasiin dabarsa mana jirenyaa dhaabbachuu isaa magaalota gurguddoo keessatti bu'aa yoo qabaateyyuu akka waliigalaatti magaalota hunda irratti raawwachuun isaa magaalonni xixiqqaan galii argachuu qaban akka hin arganne taasisee kan jiru ta'uu isaa qeqqa dhaabbachuu caalbaasii irraa qaban kaasu. Caalbsaasiin yeroo dhaabbatu maagaalota hunda irratti osoo hin taane magaalota haala qubsuma isaatiin saaxilamoo ta'an ilaaluun adda baafamuu akka qabu dha.¹⁷⁹ Yeroo ammaa kana lafti magaalaat kanneen caalbaasiin dorgomamee darbuu qabu ammatti ramaddiin kennamaa jira. Lafuma caalbaasiin dorgomsiifamee gatii guddaan yookiin galii guddaa magaalaaf galchuu qabtu yeroo ammaa kana ramaddiin gatii liizii ka'umsaatiin darbaa jira. Caalbaasiin haala qubsuma hawaasaa jijiira jedhamuun yoo hafeyyuu lafti yeroo ammaa kana karaa seeraan alaa qabamaa waan jiruuf kaayyoo yaadameef galmaan gahaa kan hin jirre dha.¹⁸⁰ Kun immoo galii silaa magaalaan dabarsa lafa caalbaasii irraa argachuu qabdu kan dhabsiisu dha.

Caalbaasiin akka dhaabbatu kanneen taasisan keessaa kan biroo immoo haala gaggeessa isaa irratti iftoominni gahaan dhabamuu dha. Caalbaasiin yeroo gaggeeffamus ta'ee haala kaffaltii isaa ilaalchisee akkasumas ogeessonni seera liizii ilaalchisee hubannoo gahaa waan hin qabneef sirna caalbaasiitiin lafti magaalaat akka hin dabarre taasisee kan jiru dha.¹⁸¹

Akka waliigalaatti, labsii liizii fi danbii labsii kana raawwachiisuuuf akka naannoo Oromiyaatti baheen lafti mana jirenyaa sirna caalbaasii liiziitiin darbuu akka qabuu fi haala dorgommii isaa tumee yoo jiraateyyuu yeroo ammaa kana lafti mana jirenyaa caalbaasiin darbaa kan hin jirre ta'uu isaati. Lafti sirna caalbaasiin darbuu qabu hafee sirna birootiin akka dabarfamu taasifamuun isaa galii Magaaltonni argachuu qaban dhabsiisuu irra darbee seera keessatti haala iftoomina qabuun tumamee osoo jiruu bu'uura tumaa seera sanaatiin raawwachuu dhabuun kabajamuun fi hojirra oolmaa tumaa seerota birootiif illee rakkoo mataa isaa kan qabaatu dha.

➤ Hanqina Dhiyeessii Lafaa

¹⁷⁹ Akkuma olitti miiljalee 169^{ffaa}

¹⁸⁰ Kanuma

¹⁸¹ Afgaaffii Obbo Lataa Abbabaa I/A/K Damee Simannaa fi Xiinxalaa, Obbo Birhaanuu Yaadasaa, Biirroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa waliin gaafa 11/12/2013 taasifame

Caalbaasiin sirna dorgommii gabaatiin ulaagaa baafame irratti hundaa'uun mo'ataaf sirna qabiyeen lafa magaalaa liiziin darbu dha.¹⁸² Qaan ni dhimmi isaa ilaalatus lafa magaalaa liiziif dhiyaatu qopheessuu qaba. Iddoon lafa magaalaa caalbaasiif dhiyaatus falmii irraa bilisa kan ta'e, pilaanii magaalaan kan walsimu, bu'uuraalee misoomaa kan guutame, adda kan bahee fi ulaagaa barbaachisu hunda guutuu akka qabu seerichi ni kaa'a.¹⁸³

Biiroon Bulchiinsa Lafa Oromiyaa dameewwan misoomaa xiyyeffannoon itti kennamu adda baasuun lafa caalbaasiif dhiyeessuu qabu.¹⁸⁴ Dandeettii raawwachiisummaa misoomaa fi dhiyeessa lafaa isaanii bu'uura godhachuun, waggaa waggaan hanga lafa caalbaasiif dhiyaatuu karoora waggaq qopheessuun uummataaf ifa taasisuu qabu. Lafa caalbaasii mana jirenyaaaf, daldalaaf, tajaajila hawaasummaa kan akka barumsa, fayyaa, aadaa, ispoortii fi kkf, industirii manufaakcharingii, qonna magaalaa fi kan biroo jechuudhaan kurmaana 1^{ffaa} bara karoora sanatti karoora dhiyeessii lafaa ummataaf ifa taasisuu akka qabamu seerri ni kaa'a.

Qabatama jiruun garuu qaamni dhimmi isaa ilaalu waggaq waggaan hanga lafa caalbaasiif dhiyaatuu karoora waggaq qopheessuun uummataaf ifa taasisaa kan hin jirre dha. Rakkoo tokkoffaan gama kanaan jiru akkuma mata duree olii irratti ibsuuf yaallametti caalbaasiin gaggeeffamuu dhabuu dha. Rakkoo lammaffaan immoo magaalonni beenyaa kaffaluun lafa aangoo isaanii jala galfachuu dhabuu dha. Beenyaan qotee bulaaf kaffalamu qabu bulchiinsi magaalaa baajata dhabuun waggaq waggaan hanga lafa caalbaasiif dhiyaatuu karoora waggaq qopheessuun uummataaf ifa taasisaa kan hin jirre dha.¹⁸⁵ Yeoo ammaa kan fedhiin magaalaa lafa tajaajila mana jirenyaa argachuu baay'ee dabalaan kan jiru dha. Fedhii jiruu fi dhiyeessiin kan walmadaalaa jiru miti. Keessattuu yeroo dhihoo as lafti magaalaa tajaajila adda addaatiif oolu caalbaasiif dhiyeeffamaa kan jiru miti. Namootni baay'een sababa dhiyeessiin lafa magaalaa bu'uura seeraa eeggate gama mootummaan hin jirreef gara filannoo dhuunfaa isaaniitti seenaa kan jiranidha. Lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaaaf oolu magaalonni waggaq waggaan

¹⁸² Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt 2(9)

¹⁸³ Kanuma, Kewt.8

¹⁸⁴ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 12

¹⁸⁵ Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkanessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa waliin gaafa 07/11/2013 taasifame Af-gaaffii Obbo Duubee Dhaabaa W/Q/DH/Ijibbaataa M/M/W/Oromiyaa waliin gaafa 17/12/2013 taasifame. Marii Hoijettoota Waajjira Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Magaalaa M/Shashaamannee Obbo Sa'id Awwal Raawwataa, Hordoffii Investimeentii, Obbo Gammadaa Wiirtuu, Dursaa Garee Bulchiinsa Qabiyee Lafa Magaalaa, Obbo Kadir Huseen, Dursaa Garee Too'annoo fi Hordoffii Qabannaa Seeraan Alaa fi Walitti Bu'iinsa Daangaa Lafaa, waliin gaafa 11/09/2013 taasifame

karoorsuun caalbaasiif dhiyeessuu irratti hanqinni akka jiru dha. Kunis jiraattonni magaalaa rakkoo mana jirenyaa qaban gama adeemsa seeraatiin furmaata yammuu dhaban lafa qotee bulaa irraa bitachuun carraa ijaarsa seeraan alaa babal'isuu keessatti gahee mataa isaa kan qabaatuu fi hojiirra oolmaa seerota liizii irratti illee dhiibbaa mataa isaa kan qabaatuu dha.

3.1.1.2. Dabarsa Lafa Magaalaa Tajaajila Mana Jirenyaa: Sirna Ramaddii

Mala lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaatiif oolu ittiin argamuu fi dabarfamu keessaa tokko ramaddiin akka ta'e labsii fi danbiin labsii kana raawwachiisuuf akka naannoo Oromiyaatti bahee ni ibsa. Mana jirenyaan ala bajata mootummaan kan socho'an Biiroolee adda addaaf kan oolan, dhaabbata tajaajila hawaasummaa kennan, iddo waaqeffanna, warshaalee omishaa, embaasii, dhaabbattoota idila Addunyaa fi pirojektoota faayidaa addaa biyyolessaa qaban ramaddiin lafti magaalaa kan kennamu dha.¹⁸⁶ Lafa magaalaa ramaddiin kennamu kanneen armaan olii kanaan ala Manni Maree Naannoo, Manni Maree Bulchiinsa Magaalaa, bakka Magaalaa Mana Maree Bulchiinsaa hin qabnetti immoo Manni Maree Bulchiinsa Aanaa dhimmoota lafa magaalaa ramaddiin kennuufii qaban tarreeffamanii jiru.¹⁸⁷ Isaan keessaa tokko lafa tajaajila mana jirenyaatiif oolu dha. Akkuma labsii liizii fi dambiin lafti magaalaa kamuu kan kennamu pilaanii magaalaa irratti hundaa'uun seera liiziitiin qofaa akka ta'e dha. Lafti magaalaa kanneen liiziidhaan bulan kunis kan kennamu caalbaasiidhaan yookiin immoo ramaddiin qofaa akka ta'e dha.

Magaalota naannoo Oromiyaa keessatti argaman lafa tajaajila mana jirenyaatiif oolu haala kamiin kennamaa akka jiruu fi gama kanaanis hanqinaaleen jiran maal akka ta'an beekuuf odeeffannoona qamolee garaa garaa irraa maloota adda addaatti gargaaramuu funaanamee jiru tumaa seerota rogummaa qaban waliin ilaalamee jira. Yeroo ammaa kana akka Naannoo Oromiyaatti lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaatiif oolu waldaan gurmeessuun ramaddiin kennamaa kan jiru dha. Waldaan gurmeessuun lafa tajaajila mana jirenyaatiif oolu kennamaa jiru ilaachisee hanqinaaleen jiran adda baafamanii jiru.

➤ Qaamni Gurmeessuu Sirnaan Raawwatuu fi Qulquelleessu Irratti Hanqinni Jiraachuu

¹⁸⁶ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffa}, Kwt. 12

¹⁸⁷ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt 25

Hanqinaaleen gama kanaan jiru keessaa tokko eenu akka gurmeessuu qabuu fi itti gaafatamummaa isaanii mirkaneessuu keessatti iftoomina gahaa dhabuu dha. Iddoo tokko tokkotti namni dhimma gurmeessuu kana raawwatu akka hojii dabalataatti malee akka hojii isaa idileetti kan ilaalamaa jiru miti. Gurmaa'uu ilaachisee mirgaa fi dirqamni qaama gurmaa'uu fi gurmeessuu maal akka ta'e haala iftoomina qabuun ibsamee hin jiru. Namoota fedhii mana jirenyaa magaalaa argachuu qaban waldaan gurmeessuun kennuun fedhii mana jirenyaa deebisuu irratti hanqinni akka uumamu taasisuu danda'a.¹⁸⁸ Kun immoo waldaan ijaaramuu ilaachisee komii adda addaa akka uumamuuf carraa kan qabaatu dha.

Gurmeessuu irratti hanqinaaleen akka lafa qabaachuu fi dhabuu isaanii sirnaan qulqulleessu irrattis hanqinni kan jiru dha. Iddoo tokko tokkotti lafa mana jirenyaa yookiin immoo mana jirenyaa qabaachuu fi dhiisuu qulqulleessaa kan jiru Mana Murtii Hawaasummaa Ganda beekumsaa, dandeettii fi aangoo kanaa hin qabne dha.¹⁸⁹ Kunis kan ta'uu danda'e seerri haala ifaa ta'een qaama aangoo qabuuf kennuu dhabuu dha. Akka fakkeenyatti, yoo fudhanne Godina Harargee Lixaatti mana yookiin lafa qabaachuu fi dhiisuu Mana Murtii Hawaasummaa Gandaatu qulqulleessaa jira.¹⁹⁰ Haalli kun immoo namootni sirnaan gurmaa'uun yeroon lafa mana jirenyaa akka hin arganne, namootni gurmaa'uun hin qabne akka gurmaa'an taasisuu fi rakkoo bulchiinsa gaarii kaasuu kan danda'u dha.

➤ Loogiin Hojjechuu yookiin Hanqinni iftoominaa jiraachuu

Waldaan ijaaruun lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaaaf oolu yeroo ammaa kennamaa jiru irratti hanqinni iftoominaa akka jiru namoonni afgaaffiin taasifamee fi bargaaffi guutan ni kaasu. Qaamota lafa dabarsan bira hanqinni iftoominaa kan jiruu fi carraa malaammaltummaaf saaxilu akka jiru eeru.¹⁹¹ Waldaan gurmaa'uun lafa mana jirenyaa fudhachuun akka mirgaatti

¹⁸⁸ Afgaaffii Obbo Mohaammad Irreessoo, Dursaa Garee M/Q/Namaa, Obbo Jambaruu Bunnisa Ogeessa kenna tajaajilaa A/Xiyyoo waliin gaafa 02/09/13 taasifame. Afgaaffii Is/O Alamu Tafarraa, A/A/Q/Y/M/H/K Q/P/M/Galaan, Ins. Addunyaa Hayiluu, Division Q/Teekinikaa Q/P/M/Galaan waliin gaafa 22/10/2013 taasifame

¹⁸⁹ Afgaaffii Obbo Mohaammad Irreessoo, Dursaa Garee M/Q/Namaa, Obbo Jambaruu Bunnisa Ogeessa kenna tajaajilaa A/Xiyyoo waliin gaafa 02/09/13 taasifame. Afgaaffii Is/O Alamu Tafarraa, A/A/Q/Y/M/H/K Q/P/M/Galaan, Ins. Addunyaa Hayiluu, Division Q/Teekinikaa Q/P/M/Galaan waliin gaafa 22/10/2013 taasifame

¹⁹⁰ Af-gaaffii Obbo Haabtaamuu Lammeessaa, Daayrektoetii Yakka Malaammaltummaa fi Taaskii, Obbo Ashannaafii Nigaatuu, A/A MHAA G/H/Lixaa waliin gaafa 03/10/2013 taasifame

¹⁹¹ Afgaaffii Obbo Yilmaa Ballaxaa A/Seeraa dhimmaa Yakkaa MMO G/G/Lixaa, Obbo Sanyii Ayyalaa, A/Seeraa fi Gaggeessa dhimma HH MMO G/G/Lixaa, waliin gaafa 09/09/2013 taasifame

kan ilaalamu osoo hin taane murtee dhuunfaa qaama lafa bulchuu yookiin dabarsuu irratti hundaa'aa akka jiru kaafama.¹⁹²

Waldaan ijaaruun lafa mana jirenyaa kenuun sirna gaarii ta'us, kaayyoo isaa galmaan gahaa kan hin jirre dha. Kaayyoon isaa hanqina mana jirenyaa furuuf ta'ee osoo jiruu rakkoo hojmaataa irraan kan ka'e galamaan gahaa kan hin jirre dha.¹⁹³ Waldaalee ijaarasmanii bulchiinsa magaalaaf dhiyaatan ija tokkoon ilaaluu dhabuu, tartiiba ittiin gurmaa'anii jiranii keessummeeffamuu dhabuu, waldaalee abbootiin aangoo miseensa ta'anii jiran yookiin immoo maatiin isaanii miseensa ta'aniif addatti xiyyeeffannoo kennuu, waaldaa kaan keessummeessuu fi waldaalee biroo immoo keessummeessuu dhabuu fi kkf kan jiru dha.¹⁹⁴

Waldaan ijaaramuun lafa mana jirenyaa dabarsuun sirna caalbaasii irra baay'ee foyya'aa ta'us sobaan gurmaa'uu fi maalaammaltummaaf baay'ee saaxilamaa dha jechuun namootni afgaaffiin taasifameefii jiru ni kaasu.¹⁹⁵ Waldaan ijaaruun mana jirenyaa kenuun rakkolee akka namoonni gurmaa'an jiraattota gandaa ta'uu dhabuu, walitti hidhamiinsa aangoon walgurmeessuu, kanneen lafa dhuunfaa qaban gurmeessuu fi ragaan ammayyaa'aa ta'e kanneen lafa/mana jirenyaa qaban adda baasu dhabamuus akka rakkotti kaafamee jira.¹⁹⁶ Hanqinaaleen kun jiraachuun waldaan gurmeessuun lafa mana jirenyaa kenuun fedhii jiraattotaa deebisuu irratti gufuu guddaa kan uumu dha.

Qaamolee tajaajila itti fayyadama lafaan wal-qabtu kennan haala seeraan taa'een ala tajaajila akka hin kennine too'achuuf sirni itti gaafatamummaa gahaa ta'e jiraachuu isaa haala kamiin madaaltu gaaffi jedhu jiraattota magaalaa fi maailtootaaf akka sadarkeessaniif dhiyaatee jira. Haaluma kanaan namoota bargaaffii guutan 253 keessaa namootni 116(45.8%) ta'an qaamoleen tajaajila itti fayyadama lafaan walqabatu kennan hojii isaanii yeroo raawwatan haala seeraan taa'ee jiruun ala jajaajila yeroo kennan itti gaafatamummaa mirkaneessuu irratti sadarkaa

¹⁹² Afgaaffii Obbo Tasfaayee Magarsaa,B/b Perezidaantii A/Bulee Hora, waliin gaafa 10/09/2013 taasifame

¹⁹³ Afgaaffii Obbo Mohaammad Nashoo, A/Seeraa fi D/Garee Dhimma Yakkaa MMO G/A/Lixaa, waliin gaafa 12/09/2013 taasifame Afgaaffii Obbo Mohaammad Abdallaa Abbaa Adeemsaa W/A/A/G/A/Lixaa, Obbo Seenaa Zawdee A/A W/A/A/G/A/Lixaa waliin gaafa 12/09/2013 taasifame

¹⁹⁴ Afgaaffii Obbo Kadir Miidhksaa, I/G MHAA A/Dugadaa, Obbo Miidoo Fittaala, A/Adeemsaa MHAA A/Dugdaa waliin gaafa 23/09/2013 taasifame Afgaaffii Obbo Shaalloo Huseen KTAS, Obbo Mallasaa Hayilee D/G HH, Obbo Eeliyas Kasaa D/G dhimma yakkaa MMO G/Arsii waliin gaafa 02/09/2013 taasifame

¹⁹⁵ Afgaaffii Obbo Dobee Dhaabaa, Q/Dh/Ijibataa MMWO aliin gaafa 17/02/2013 taasifame

¹⁹⁶ Afgaaffii Obbo Isheetuu Wadireef, Hoogganaa WAA A/Odaa Bultum, Obbo Biruk Kuraabbaachoo, AA WAA A/Odaa Bultum waliin gaafa 02/10/2013 taasifame

giddugaleessaa, gadaanaa fi daraan gadaanaa irratti argama jechuun yaada isaanii kennaniiru. Namootni 139(55%) ta'an immoo sadarkaa gadaanaa fi daraan gadaanaa irratti akka argamu yaada isaanii kennanii jiru.

Akka waliigalaatti xiinxala armaan olii irraa hubachuun kan danda'amu namoota lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaatiif oolu gurmeessuu keessatti hanqinni iftoominaa kan jiruu fi qaama bu'uura seeraa osoo hin eegiin hojii isaa raawwate irratti to'annaa fi tarkaanfiin fudhatamus sadarkaa gadaanaa fi daraan gadaanaa irratti kan argamu ta'uua isaati. Kun immoo qaamni lafa mana jirenyaa argachuu qabu akka hin arganne, kan argachuu hin qabne akka argatu taasisuun gaaffiin mana jirenyaa akka hin deebine taaisuu danda'a. Akkasumas, malaammaltummaa jajjabeessuun komiin akka jiraatu taasisuun gaafii bulchiinsa gaarii kaasu irra darbee kaayyoo labsiin liizii qabatee jiru akka galma hin geeny'e taasisuu kan danda'u dha.

➤ Hanqina Dhiyeessii Lafa Magaalaa

Namoonni waldaan ijaaramuun lafa mana jirenyaa fudhachuu irratti fedhii guddaa kan qabani dha. Rakkoon gama kanaan jiru garuu fedhii fi dhiyeessiin lafaa walmadaalaa ta'uuh dhabuu dha. Sababa kanaaf, waldaan ijaaramuun lafa kennuun fedhii jiraattotaa deebisaa akka hin jirreetti kaafama. Akka fakkeinyaatti, waldaan ijaaramuun fedhii lafa mana jirenyaa argachuu akka Godina Gujii Lixaatti deebi'see akka hin jirre dha.¹⁹⁷ Waldaan ijaaramuun lafa fudhachuuuf fedhiin jiru bal'aadhaa ta'us, fedhii ummataa kana deebisaa kan jiru miti. Baay'ina waldaa ijaaramanii eeggachaa jiranii irraa ka'uun fedhiin deebi'ee akka hin jirre ta'uuh isaa hubachuun ni danda'ama.¹⁹⁸ Gabaabumatti, waldaan ijaaruun lafa mana jirenyaa kennuun fedhii jiru deebiseera kan nama jechisiisu akka hin taane eerama. Fakkeinyaaf, akka Magaalaa Dheeraatti bara 2013 keessa waldaa hedduu gurmaa'ee lafa argachuuf deeman keessaa waldaa 7 qofaatu lafa mana jirenyaa argate. Kan gurmaa'anii lafa mana jirenyaa argachuuf deeman waliin walcinaa qabamee yoo ilaalamu kanneen lafa mana jirenyaa argatan baay'ee xiqqaa dha. Kunis kan ta'eef, sababa fedhii fi dhiyeessiin lafaa wal hin madaalleef akka ta'e kaafama.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Afgaaffii Obbo Hayilee Ayyalaa, B/b Hoogganaa W/M/M G/G/Lixaa, Obbo Tsaggaayee Amanaa, A/A/Misoomaa Bulchiinsaa fi Dabarsa Manaa G/G/Lixaa waliin gaafa 10/09/2013 taasifame

¹⁹⁸ Afgaaffii Obbo Asnaaqee Kabbadaa I/G/W AA M/Asalla, Obbo Gammachuu Raggaasaa A/Adeemsaa AA M/Asalla waliin gaafa 02/09/2013 taasifame

¹⁹⁹ Afgaaffii Obbo Gabii Godaanaa, Itt/G/W/B/I/Lafaa, Obbo Shumbuu Edoo Ogeessa Waliigaltee Lafaa Magaalaa Dheeraa waliin gaafa 04/09/2013 taasifame

Waldaan nama ijaaruun lafa mana jirenyaa dhiheessuun gaaffii fedhii lafaa jiru hanga tokko deebisuu kan danda'u ta'us rakkoon jiru garuu dhiheessii lafaa magaalaan qabu baay'ee gadi aanaa waan ta'eef namoota gurma'anii lafa eeggatan yeroon keessummeessuu akka hin danda'amne namootni afgaaffiin taasisfameef ni kaasu. Kunis, kan irraa maddu qophii lafaa raawwachuuuf beenyaan qotee bultootaa kaffaluun lafa magaalaa tajaajila kanaf oolu gadi lakkisiisuuf magaalaan dandeettii beenyaa kaffaluu dhabuu isaaniiti.²⁰⁰ Sababa kanaaf, sirni waldaan ijaaruun lafa mana jirenyaa dhiheessuu magaalota hedduu keessatti bu'a qabeessa hin taane.²⁰¹ Fakkeenyaaaf, Magaalaa Awaash Malkaasaatti bara 2009 waldaaleen mana jirenyaa 28 gurma'anii ulaagaalee seeraan barbaachisu hunda guutanii jiraniif hanga ammaa lafti mana jirenyaa kennameefii kan hin jirre dha.²⁰²

Raawnii kenniinsa lafa waldaan kennamuu kan Godina Jimmaa yoo ilaallus bara baajataa 2008 waldaa 26, bara 2009 waldaa 57, bara 2010 waldaa 63, bara 2011 waldaa 33, bara 2012 waldaa 07, bara 2013 waldaa 41 qofaaf kennamee jira. Waldaalee ijaaramanii fi kanneen lafa mana jirenyaa argatan yeroo waliin madaalchifne kanneen lafa argatan baay'ee xiqqaa dha.²⁰³ Magaalaa Ambootti bara 2008 irraa eegalee hanga bara 2013 kanatti waldaa 20 miseensa nama 400 tti siqu qofaaf lafti kenname.²⁰⁴ Magaalaa Buraayyuutti ammo waggoottan jahan darban waldaaleen mana jirenyaa 941 ijaaramee jiru hanga ammaatti kan lafa fudhate waldaalee 290 dha. Waldaan ijaaramee jiru baay'inni isaa dandeettii magaalaan keessummeessuu ol waan ta'eef yeroo ammaa kana akka magaalaa Buraayyuutti waldaa haaraa ijaaruun dhaabbatee jira.²⁰⁵ Kunis fedhiin jiruu fi dhiheessiin lafaa wal-simuu dhabuu irraa kan ka'edha. Dhiheessiin lafaas beenyaan kaffalanii lafa gadi lakkisiisuuf dadhabuu magaalaa waliin kan wal-qabatudha.

²⁰⁰ Af-gaaffii Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Addisuu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa waliin gaafa 15/11/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Mulugeetaa Tolchaa Bu/Ganda Gafarsa Buraayyuu fi Obbo Warquu Waaqtoolee Qindeessaa Ejensii Lafaa G/G/Buraayyuu waliin gaafa 06/11/2013 taasifame;

²⁰¹ Af-gaaffii Obbo Gaaddisaa Buttullee Bulchaa Ganda Yaa'ii Gadaa waliin gaafa 11/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa waliin gaafa 07/11/2013 taasifame.

²⁰² Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa waliin gaafa 07/11/2013 taasifame.

²⁰³ Af-gaaffii Obbo Naggaa A/Maccaa B/B/I/G/Wa/Mi/M/Manneennii Go/Jimmaa waliin gaafa 07/10/2013 taasifame;

²⁰⁴ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Adinoo Tesfaayee D/G/Dabarsa Lafaa W/B/I/Lafaa M/Baddallee waliin gaafa 09/10/2013 taasifame.

²⁰⁵ Af-gaaffii Obbo Gaddafaa Abdii D/Garee Misooma Manneenii M/Qopheessaa M/Buraayyuu, waliin gaafa 04/10/2013 taasifame.

Xiinxala armaan olii irraa hubachuun kan danda'amu fedhiin gurmaa'uun mana jirenyaa argachuu olaanaa ta'us dhiyeessiin jiru garuu fedhii waliin kan wal hin simne dha. Akka sababa guddaatti kan kaafamus Magaalonnii dandeettii beenyaa kaffaluu dhabuun lafa of harkaan gahachuu dhabuu dha.

➤ **Jiraattota haala walqixa ta'een keessummeessuu dhabuu**

Waldaan ijaaramuun gaaffii mana jirenyaa namoota hundaa walqixa kan deebisaa jiru miti. Waldaan ijaaruun lafa mana jirenyaa kennuun gaaffii mana jirenyaa keessattuu hojjettoota mootummaa hanga ta'e deebisee jira jechuun ni danda'ama. Ammayuu garuu rakkoo argannaa lafa mana jreenyaa hojjettoota hundaa deebisaa kan jiru miti. Keessattuu hojjettoota mootummaa ta'anii kanneen miindaan isaanii xiqqaa ta'ee kaffalachuu hin dandeenye ammallee waldaan gurmaa'uun irratti hanqinni kan jiru dha. Akkasumas, hojjettoota mootummaa malee jiraattota magaalaa kanneen mana jirenyaa hin qabneef waldaan gurmaa'uun lafa mana jirenyaa kennuun irratti hanqinni kan jiru dha.²⁰⁶ Sirni waldaan ijaaramuun lafa mana jirenyaa argachuu kun hojjettoota mootummaa maalee jiraattota magaalaa hirmaachisaa kan jiru miti.²⁰⁷

Hojimaatni sirna kanaa hirmaachisummaa irratti hanqina guddaa qaba, kunis namni waldaan ijaaramaa jiru kutaa hawaasaa hojjetaa mootummaa ta'e qofa dha. Fknf, akka M/Ambootti waldaaleen lafa fudhatan gurmuu hojjettoota mootummaa qofa dha.²⁰⁸ Magaalaa Adaamaattis

²⁰⁶ Afgaaffii Obbo Henook Maammuyyee, P/M/M/A/Dugdaa, Obbo Habib Huseen A/Seeraa A/Dugdaa, Obbo Shaambal Tufaa A/Seeraa A/Dugdaa waliin gaafa 23/09/2013 taasifame

²⁰⁷ Afgaaffii Obbo Mokkonnin Wandimmuu, AA WAAG/A/Adaamaa, Obbo Tasfaayee Kumaa, A/Adeemsaa Yakka Malaammaltumaa fi Taaksii WAA G/A/Adaamaa waliin gaafa 01/11/2013 taasifame Afgaaffii Obbo Masart Yaaddessaa Hoogganaa WAA M/Galaan waliin gaafa 28/10/2013 taasifame Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Sulultaa waliin gaafa 06/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Ejennaa Gizaw I/Gaafatamaa WAA G/SH/Lixaa waliin gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafaa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa waliin gaafa 07/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Kumalaat Buusaa Pirezidantii M/M/Olaanaa G/A/N/Finfinnee waliin gaafa 08/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Adinoo Tesfaayee D/G/Dabarsa Lafaa W/B/I/Lafaa M/Baddalle waliin gaafa 09/10/2013 taasifame; Marii garee Dursitoota garee daayirektoreetii fi ogeessota B/B/I/L/Oromiyaa waliin gaafa 05/12/2013 taasifame,

²⁰⁸ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Dajanee Wayyuma G/Dh/Siivilii M/M/Olaanaa G/Jimmaa waliin gaafa 08/10/2013 taasifame,

sirni waldaa mana jireenyaa kun hirmaachisaa kan hin taanee fi hawaasa magaalaa hanga barbaadamu gurmeessuun lafti kan kennamaa jiru miti.²⁰⁹

Akka xiinxalli kun agarsiisutti waldaan gurmaa'uun lafa mana jirenyaa magaalaa kenuun fedhii hojjettoota mootummaa hanga ta'e deebisaa kan jiru yoo ta'eyyuu jiraattota magaalaa hunda keessummeessuu irratti hanqinni guddaan kan jiru ta'uu isaati.

➤ **Qaama dura Lafa yookiin mana Jirenyaa qabu sirnaan adda baasuu dhabuu**

Namoota waldaan ijaaruun lafa mana jirenyaa magaalaa keessaa kenuun hanqina mana jirenyaa hambisuuf ture. Garuu, kaayyoo isaa inni qabatee bahee galmaan gahaan kan jiru miti. Sababiin isaas waldaan gurmeessuun lafa mana jirenyaa kennamaa kan jiru nama mana yookiin lafa mana jirenyaa maqaa ofiitiin yookiin hadha warraa ykn abbaa warraan qabuun kennamaa jira.²¹⁰ Gurmaa'uun lafa mana jirenyaa yeroo namoota mana qabanii fi abbootii aangootiif kennamu darbee darbee kan mul'atu dha. Akka fakkeenyatti, Magaalaa Cirootti waldaa Odaa Jaalalaa jedhamu gurmaa'ee jiru namoota 24 of keessaa qabu Hooggantoota Godinaa fi namoota aangoo biroo qabani. Kanneen keessaa namoonni mana jirenyaa/lafa mana jirenyaa hin qabne namoota 8 qofaa dha.²¹¹ Haalli kun immoo fedhii namootni mana jirenyaa hin qabnee deebisuu irratti rakkoo guddaa kan uumuu fi kaayyoo waldaan ijaaruun qabatee jiru illee galmaan akka hin geenye kan taasisu dha.

3.1.2. DabarsaLafa Magaalaa Tajaajila Inveestimeentiif Oolu

Lafti magaalaa tajaajila inveestimeentiif oolu caalbaasii yookiin ramaddiitiin kennamuu akka qabu seerri ni kaa'a. Lafti magaalaa qabatamaan tajaajila inveestimeentii, daldalaan yookiin IMX oolu haala kamiin kennamaa akka jiru ilaaluuf yaalamee jira. Bu'uuruma kanaan hanqinaalee dabarsa lafa magaalaa tajaajila inveestimeentiif oolu ilaachisee mul'achaa jiran daataan

²⁰⁹ Af-gaaffii Obbo Addisu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa waliin gaafa 15/11/2013 taasifame,

²¹⁰ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Sululta waliin gaafa 06/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Ejennaa Gizaw I/Gaafatamaa MHAA G/SH/Lixaa waliin gaafa 10/09/2013 taasifame;Marii Hojjettoota Waajjira Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Magaalaa M/Shashamannee Obbo Sa'id Awwal Raawwataa, Hordoffii Investimeentii, Obbo Gammadaa Wiirtuu, Dursaa Garee Bulchiinsa Qabiyee Lafa Magaalaa, Obbo Kadir Huseen, Dursaa Garee Too'annoo fi Hordoffii Qabanna Seeraan Alaa fi Walitti Bu'iinsa Daangaa Lafaa, waliin gaafa 11/09/2013 taasifame

²¹¹ Af-gaaffii Obbo Haabtaamuu Lammeessaa, Daayrektoreetii Yakka Malaammaltummaa fi Taaskii, Obbo Ashannaafii Nigaatuu, A/A WAA G/H/Lixaa waliin gaafa 03/10/2013 taasifame

qaamolee adda addaa maloota garaa garaatti gargaaramuuun funaanamee jiruu fi seerota rogummaa qaban waliin akka armaan gadiitti xiinxalamee jira.

➤ Caalbaasiin dhaabbachuu

Seerri lafti magaalaa tajaajila inveestimeentii, daldalaaf oolu caalbaasii fi ramaddiidhaan kennamuu akka qabu tumamee jira. Seerri akkas haa jedhu malee qabatmaan garuu lafti magaalaa tajaajila inveestimeentiif oolu sirna caalbaasiin darbaa kan jiru miti.²¹² Akka fakkeenyatti, Magaalaa Adaamaatti lafti tajaajila daldalaaf oolu bara 2006 dura caalbaasii liiziin kan darbaa ture ta'us bara 2008 irraa kaasee dhaabateera.²¹³

Yeroo ammaa kana lafa magaalaa tajaajila daldalaaf oolu dabarsuu irratti rakkoon uumamaa kan jiru dha. Lafti tajaajilaa daldalaaf oolu kan akka labsii liiziitti sirna caalbaasiitiin darbuu qabu yeroo ammaa kana boordii inveestimeentii Oromiyaatti dhiyaachuun ramaddiin ka'umsa gatii liiziitiin darbaa kan jiru dha.²¹⁴ Magaalotni lafa magaalaa tajaajila daldalaaf oolu bifa inveestimeentiin naannoo irratti kennamaa jira malee of danda'ee magaalotni akkaataa seera liiziitiin caalbaasiin dabarsaa hin jiran. Yeroo ammaa magaalotni lafa magaalaa tajaajila daldalaaf oolu kennuu akka hin dandeneye taasifamee jira. Lafti daldalaas caalbaasiin akka hin dabarre taasifamuun isaa galii magaalotaa miidhaa kan jiru dha.²¹⁵ Caalbaasiin yeroo ammaa kana dhorkamee waan jiruuf lafti magaalaa tajaajila inveestimeentii adda addaatiif oolu ramaddii ka'umsa gatii liiziitiin dabarfamaa akka jiru namootni afgaaffiin taasifameef kaasaniiru.²¹⁶

Sababni ka'es sirni caalbaasii jalqaba hojiirra akka oolu yammuu taasifamu iftoomina ni uuma jedhamee yaadamee qabatamaan garuu namoonni dandeettii maallaqaa guddaa qaban gatii garmalee olaanaa ta'e dhiheessuun lafa investimantii hedduu harka isaanii galchuun sirna gabaa lafaa *monopoly* ta'e uumuu danda'a yaada jedhu qabachuu akka dhaabbate dha. Dabalataan, haalli gaggeessa caalbaasii akka waliigalaatti qaama kana raawwatu biratti hanqinni iftoominaa fi hubannoo waan jiruuf akka dhaabbatu taasifamee akka jiru namootni afgaaffiin taasifameef

²¹² Afgaaffii Aadde Makiyyaa Ahmad, Hooggantuu W/I/M/Galaan, Aadde Yaadanii Taayyee, D/G aree Deeggarsaa fi Hordoffii Inveestimeentii M/Galaan, Aadde Caaltuu Guutamaa, Ogeessa Piroomooshinii W/I/M/Galaan waliin gaafa 23/10/2013 taasifame.

²¹³ Af-gaaffii Obbo Addisu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa waliin gaafa 15/11/2013 taasifame

²¹⁴ Kanuma

²¹⁵ Akkuma olitti miiljalee 169^{ffaa}

²¹⁶ Akkuma Olitti miiljalee lakkoofsa 213^{ffaa}

kaasanii jiru.²¹⁷ Lafti tajaajila pirojektiwwan adda addaaf oolu caalbaasiin dabarfamuu qabu hafee ramaddiin kennamaa jiraachuun isaa galii magaalaa akkasumas kan biyyaa irratti rakkoo mataa isaa qabaachuu danda'a. Haalli kun diinagdee lafichi magaalaa fi hawaasa magaalichaaf kennuu danda'u dhabsiisuu danda'a. Sababni isaas lafti kun caalbaasiin darbuu dhabuun isaa ramaddiin lafti yammuu kennamu gatii ka'umsaa qofaan waan kennamuuf galii magaalotaa irratti dhiibbaa ni qaba. Galiin magaalotaa gadi bu'uun isaa immoo dandeettii lafa qopheessuu magaalotaa waan gadi buusuuf qophiin lafaa gahaa tahe akka hin jiraanne taasisuu danda'a.²¹⁸ Gabaabumatti lafti tajaajila pirojektoota adda addaaf oolu kanneen caalbaasiin dabarfamuu qaban ramaddiin dabarsuun galii magaalonni argatan akkasumas gatii lafichi kennuu qabu kan silaa hawaasni irraa fayyadamoo ta'uu qabu irraa abbaan qabeenyaa akka fayyadamu kan taasisu dha.

➤ Hanqina qophii lafaa yookiin dhiyeessii lafaa

Qophii lafa inveestimeentii ilaachisee rakkoleen adda addaa kan jirani dha. Akka seerri jedhutti lafti inveestimeentiif qophaa'u bu'uuraaleen misoomaa barbaachisan kan guutamaniif, falmii adda addaa irraa bilisa kan ta'e, daangaan isaa sirmaan adda kan baafamee, pilaanii fi wantoota biroo barbaachisan hunda guutachuu fi qabaachuu akka qabu dha. Haalli qabatama jiru garuu kanaan yeroo walfaallessu mul'ata. Lafti yeroo baay'ee dhiyaatu kan beenyaan itti hin kaffalamne, bu'uuraaleen misoomaa kan hin guutamne ta'ee yeroo boordiif dhiyaatee murtee argatu falmii adda addaa kan kaasaa jiru dha.²¹⁹ Yeroo ammaa kana sababa rakkolee qophii lafaa waliin walqabatee jiruuf lafti tajaajila inveestimeentiif oolu magaalota tokko tokko keessatti baay'inaan dhiyaachaa kan jiru miti. Fakkeenyaaaf, akka M/Ambootti sababa rakkoo qophii lafa magaalatiif jecha lafti inveestimeentiif dabarfamaa hin jiru. Rakkoo guddaan gama kanaan jirus magaalichi dandeettii beenyaan kaffalee lafa qulqulleessee abbootii qabeenyaaatiif dabarsuu dadhabaa ta'uu isaati.²²⁰

Rakkoon biroo gama qophii lafa magaalaa inveestimeentiif ooluu ilaachisee jiru waajjirri lafaa dirqama isaa sirmaan bahachuu dhabuu dha. Biiron lafaa inveestimeentiif ooluu qabu adda

²¹⁷ Akkuma olitti miiljalee 181^{ffaa}

²¹⁸ Akkuma olitti miiljalee 169^{ffaa}

²¹⁹ Akkuma olitti miiljalee 181^{ffaa}

²²⁰ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame,

baasuun qopheessee waajjira inveestimeentii beeksisuu dhabuu dha. Biiroon lafaa/waajjirri lafaa lafa magaalaa tajaajila inveestimeentiif oolan adda baasuun akkasumas lafa adda baafame kana irratti manni qopheessaa beenyaa kaffaluu irratti hanqinni kan jiru dha. Qabatama jiruun Biiroon lafa Oromiyaa kallattiidhaan waajjira lafaa magalaatti xalaya barreessuun lafa qopheessaa jechuun ajaja. Garuu akka seeraatti ta'uu kan qabu dursa lafichi Waajjirri Lafaa Magaalaa lafa inveestimeentiif oolu erga qopheessee koree investimantiin ilaalamee yaada murtii waliin karaa Waajjira Investimantii qaama ilaalatuuf ergamuu qaba ture. Adeemsi ammaa ittiin hojjetamaa jiru kun haala kenniinsa lafa investimantii malaammaltummaaf saaxiluu kan danda'u dha.²²¹

Akkaataan kenniinsa investimantii amma jiru haala seerri jedhu sanaan dursee lafti qophaahee baankii lafaatti galfamee simannaan irratti taasifamaa hin jiru. Kan taasifamaa jiru erga abbaa qabeenyaa simatamee booda abbaan qabeenyaa bulchiinsa magaalaa Waajjira lafaa waliin lafa barbaadattee lafichi adda bahee akka kennamuuf taasifamaa jira. Kun immoo seera waliin kan wal simu miti. Adeemsi kun immoo yeroo hedduu lafichi beenyaa kan itti hin kaffalamne, falmii kan qabu ta'ee waan argamuuf deebisee abbaa qabeenyaa dhamaatii hedduuf kan saaxilaa jiru dha. Kana irraan kan ka'e abbootiin qabeenyaa abdii kutanii waan hojjechuuf yaadan akka dhiisan taasisuu danda'a.²²²

Lafa magaalaa tajaajila inveestimeentiif oolu bu'uuraalee misoomaa guutuun, falmii adda addaa irraa bilisa ta'e, daangaan isaa sirnaan beekamee fi wantoota barbaachisoo biroo bu'uura seerri jedhuun dursa qopheessuun dhiyeessuu irratti hanqinni akka jiru dha. Hanqinaaleen kunis gama qophii lafa magaalaa inveestimeentiif ooluu ilaachisee jiru waajjirri lafaa dirqama isaa sirnaan bahachuu dhabuu fi kenniinsa investimantii bu'uura seeraan dursee lafti qophaahee baankii lafaatti galfamee simannaan irratti taasifamuu dhabuu irraa kan maddu dha. Sababa kanaaf yeroo ammaa kana lafti tajaajila inveestimeentiif oolu magaalota tokko tokko keessatti baay'inaan dhiyaachuu irratti harcatii uumaa kan jiru ta'uu isaa hubachuun ni danda'ama. Akkasumas, kanneen lafti osoo hin mijatiiniif eeyyamni inveestimeentii kennameefii jiru dhamaatii fi baasii hin mallees saaxilaa akka jirani dha.

Rakkoon gama biroo qophii lafaa waliin walqabatee jiru walsimu dhabuu seerotaa irraa kan maddu dha. Akka dambiin bulchiinsa inveestimeentii mootummaa naannoo oromiyaa lakkoofsi

²²¹ Af-gaaffii Obbo Abdii Magarsaa I/G/W/Investimantii M/Buraayyuu waliin gaafa 04/10/2013 taasifame;

²²² Akkuma olitti miiljalee 181^{ffa}; Akkuma olitti miiljalee 169^{ffa}

208/2012 jedhutti namni pirojeektii investimentii naannicha keessatti gaggeessuu barbaadu ulaagaalee barbaachisu guutuun gaaffii pirojeektii investimentii Biiroo Komishinii fi Industirii yookiin caasaa isaa gaafficha simachuuf aangoo qabuuf dhiyeessuu ni danda'a. Biirichi gaaffii pirojeektii investimentii investaraan dhiyaatu kan simatu lafa Biiroon tajaajila investimentiif akka oolu qopheessee ragaa isaaf erge irratti hundaa'ee ta'a. Komishiinichi pirojeektii investimentii biyyaa fi naannichaaf bu'aa ol'aanaa qabaachuun Pirezidaantii naannichaatiin itti amaname²²³, Pirojeektii investimentii dorgommiin ala simataman yookiin pirojeektii investimentii naannawa investimentii 4^{ffaa}²²⁴ keessatti gaggeeffaman lafti dursee osoo hin qophaa'in simachuun lafti akka qophaa'uuf Biiroof fedhii lafaa dhiyeessuu ni danda'a.²²⁵ Tumaa keewwata kanaa irraa kan hubatamu haala addaatiin simannaan inveestimeentii lafti osoo hin qophaa'iin keessumeeffamuu akka qabu malee projektii inveestimeentii simataman kanaaf ulaagaan addabaafamee taa'e kan hin jirre dha. Ulaagaan addatti taa'uu dhabuun isaa hanqina qophii lafaa irra darbee rakkoo iftoominaa illee qabaachuu kan danda'u dha.²²⁶ Jecha birootiin haala addaatiin lafti osoo hin qophaa'iin inveestimeentii simatamaniif ulaagaa tarreeffamuu dhabuun al-loogummaa babal'isuu irra darbee qophii lafaa irratti illee dhiibbaa mataa isaa kan qabaatu dha.

➤ Beenyaan Durfamee Kaffalamuu Dhabuu

Kaffaltii beenyaan lafa magaalaaf oolu ilaalcissee rakkoleen adda addaa kan jirani dha. Akka seerri jedhutti Biiroon Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa inveestimeentii simachuu kan qabu lafa dursee dhimma kanaaf qophaa'e irratti dha. Garuu lafti tajaajila kanaaf oolu yeroon qophaa'ee kan isaaf dhiyaachaa jiru miti. Darbee darbee immoo lafti qophaa'ee dhiyaachaa jiru kanneen beenyaan illee itti hin kaffalamne dha. Lafti inveestimeentiif qophaa'ee erga boordii inveestimeentiin mirkanaa'ee booda sababa dursa beenyaan kaffalamuu dhabeef falmii yeroo

²²³ Pirojektoota Faayidaa Addaa Biyyolessaa Qaban" jechuun guddinaa fi tiraanisfoormeeshinii biyyaa keessatti pirojektoota misoomaa jijiirama ol'aanaa fiduu danda'an yookiin hariroo biyyattii gama hundaan babal'isuuf sochii biyyattiin taasiftu keessatti biyyoota biroo waliin walitti dhufeenyaa uumamuuf bu'uura buusuuf pirojektoota mootummaan karoorfaman jechu dha. Danbii 182/2008 hikkoo keessatti. Kanneen danbicha keewwta 26(8) jalatti tarreeffamanii jiran

²²⁴ Naannawni inveestimeentii arfaffaan Godinaalee, Magaalotaa fi Aanolee naannoo Oromiyaa keessatti argamanii fi gurmaa'iinsa tokkoffaa hanga sadaffaa keessatti kaa'aman ala jiran hunda kan haammatu dha. (kwt. 12 dambii gurmaa'iinsa inveestimeentii mootummaa naannoo oromiyaa 206/2011)

²²⁵ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 8(1-3)

²²⁶ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kewt 26(8)

kaasu ni mul'ata.²²⁷ Lafa tajaajila inveestimeentiif oolu beenyaa dursamee kaffalamuu dhabuu qofaa osoo hin taane magaalonni illee dandeettii beenyaa kaffaluu yeroo dhaban ni mul'ata.²²⁸ Haalli kun immoo kenniinsaa fi dabarsa lafa magaalaa inveestimeentiif oolu irratti rakkoo mataa isaa kan uumu dha. Akkasumas, inveesteroonni baasii fi dhamaatii hin barbaachifneef kan saaxiluu fi komii adda addaa kaasuun rakkoo bulchiinsa gaarii ta'uu kan danda'u dha.

➤ **Sirni dabarsa lafa magaalaa tajaajila inveestimeentiif oolu adeemsa dheeraa fi walxaxaa ta'uu**

Kenniinsa lafa investimantii irratti rakkoo guddaan jiru haalli kenniinsa isaa adeemsa dheeraa keessa darbuu fi yeroo dheeraa gaafachuu dha. Kenniinsi lafa investimantii amma ittiin hojjetamaa jiru adeemsa walxaxaa keessa kan darbu, iftoomina gahaa kan hin qabne waan ta'eef kenniinsa lafaa isaa yeroo dheeraa akka fudhatau kan taasisu dha. Dabalataanis haala kenniinsa lafa inveestimeentii ilaalcissee aangoo Biiroo Lafa Oromiyaa fi Biiroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa tiif kennamee jiru irratti hooggantootaa fi hogeessota isanii biratti walhubannaanahaan waan hin jirreef kunis mataa isaatiin adeemsichi dheeraa fi jibbisiisaa akka ta'u gochuu irratti gahee mataa isaa qabaata.²²⁹

Murtii inveestimeentii dabarsuu ilaalcisées adeemsi Biiroo Lafaa Oromiyaa fi Biiroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa fi caasaalee kanneen jala jiran keessa darbuu dheeraa fi walxaxaa ta'uu isaati. Kana irra darbees murtii argachuuf Boordii Inveestimeetii Oromiyaatti yeroo dhiyeeffamu murtiin itti kennamuuf lafa irra harkifachuun kan jiru dha. Qabatama jiruun koreen investimantii sadarkaa adda addaa irratti hundeeffamanii jiran yaada murtii gara Biiroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa ergama. Biiroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa irraa yaadni murtii gara Boordii inveestimeentii Oromiyaatiif dhiyeeffama. Murtii dhumaan kan kenu Boordii Inveestimeentii Oromiyaati.²³⁰ Walitti qabaan Boordii inveestimeentii

²²⁷Akkuma olitti miiljalee 169^{ffaa}

²²⁸Af-gaaffii Obbo Abdiisaa Margaa I/Gaafatamaa fi Obbo Nigaattuu Quriis Qi/G/B/Investimantii Wa/ Investimantii M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame,

²²⁹ Af-gaaffii Obbo Addisu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa waliin gaafa 15/11/2013 taasifame,

²³⁰ Af-gaaffii Obbo Sulxaan Hasan B/B/I/G/Wa/Investimantii M/Jimmaa waliin gaafa 07/10/2013 taasifame; Obbo Abdulkariim A/Jamaa B/B/I/G fi A/Ad/Poteenshi'aalaa fi Qo'annoo Wa/Investimantii Go/Jimmaa waliin gaafa 07/10/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Darajjee Sammaa, I/G/Wa/I/Investimantii G/Sh/Kaabaa waliin gaafa 02/10/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Abdii Magarsaa I/G/W/Investimantii M/Buraayyuu waliin gaafa 04/10/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Lataa Abbabaa I/A/Komishanaraa fi D/Simannaa fi Xiinxala Pirokettii Investimantii waliin gaafa 07/12/2013 taasifame; Marii garee Dursitoota garee daayirektoreetii fi Akkuma olitti miiljalee 169^{ffaa}

Pirezidaantii mootummaa naannoo Oromiyaa ta'uu irraan kan ka'e yeroo muraasa qofaa walgahiin kan taa'amaa jiru dha.

Baay'ina inveestimeentii gaafatamaa jiru, komiiwwan inveestimeentiin walqabatanii dhiyaatanii fi walitti qabaan baay'ina hojii irraan kan ka'e yeroo dhabuun dhimmoonni dhiyaatan yeroon akka furmaata hin arganne akkasumas yeroo fudhatamee sirnaan akka hin ilaalamne taasisaa kan jiru dha. Kun immoo inveestimeentii ilaachisee komiiwwan adda addaa akka baay'atanii fi guddina inveestimeentii irratti dhiibbaa mataa isaa kan qabaatu dha. Haalli kunis kallattiin hojiirra oolmaa seerota liizii irratti dhiibbaa mataa isaa kan qabaatu dha.

➤ **Daangaan Aangoo Biiroo Lafa Oromiyaa fi Biiroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa Iftoomina Dhabuu**

Haala kenniinsaa fi dabarsa lafaa tajaajila inveestimeentiif oolu ilaachisee aangoon Biiroo Lafa Oromiyaa fi Biiroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa ifaan maal akka ta'e beekuu irratti hanqinni hubannoo fi iftoominaa kan jiru dha. Lafti tajaajila inveestimeentiif oolu erga abbootii qabeenyaatiif darbee booda lafichi bu'uura waliigaltee taasifameen raawwatamuu isaa qaama hordofu irratti hanqinni kan jiru ta'uu isaa namootni afgaaffiin taasifameef kaasanii jiru.²³¹

Rakkoo guddaan jiru waliigaltee liizii inveestaroonni Biiroo lafaa waliin mallatteessanii fi waliigaltee Pirojeektii Investimentii Biiroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa waliin mallatteeffamu irratti hanqinni iftoominaa jiraachuu dha. Akka labsii fi dambii liizii keessatti ibsamee jirutti moo'ataa caalbaasii liizii yookiin namni lafti ramaddii liiziitiin hayyamameef yookiin lafti isaa gara sirna liiziitti akka galu murtaa'ee fi waliigaltee kenna gidduutti yeroo seeraan daangeffame keessatti waliigalteen mallattaa'uu akka qabu tumamee jira. Labsii fi dambii liiziitiin lafa liiziin hayyamamuuf waliigalteen liizii qophaa'u, mirgaa fi dirqama waliigaltee fudhataa, itti gaafatamummaa fi gahee waliigaltee kenna, haala waliigalaa

²³¹ Akkuma olitti miiljalee 181^{ffaa}

bulchiinsa qabiyee liizii, daangaa yeroo jalqabiinsaa fi xumura ijaarsaa, haala kaffaltii, yeroo aaragalfanna, amala addaa lafichi qabu ibsu akkasumas bal'inaan dhimmoota biroo haammachuu akka qabu ibsamee jira.²³² Ulaagaalee kanneen alattis wantoota waliigaltichi haammachuu qabu haala iftoominaa qabuun bal'inaan dambii keessatti tarreeffamee kan jiru dha.

Maqaa guutuu nama lafti liiziin yookiin kiraan hayyamameef hanga akaakayyuuttii fi suuraa paaspoortiidhaaf ta'u kan abbaa qabiyichaa yookiin maqaa dhaabbatichaa; Teessoo fi bal'ina lafichaa; Sadarkaa, lakkofsa pilootii fi gosa tajaajila lafichaa; Hanga kaffaltii duraa fi gatii liizii yookiin kiraan waliigalaa lafichaa; Hanga kaffaltii liizii yookiin kiraan waggaan raawwatamuu fi yeroo kaffaltichi itti xumuramu; Bara qabbiyyeen liizii yookiin kiraan itti ragga'ee turu, lakkofsa waraqaa ragaa abbaa qabbiyyee; Agarsiiftuu kallattii Kaaba lafichaa, daangessitoota kallattii arfanii, safartuu yookiin iskeelii fi ko'ordineetii X - Y kan hammate ta'uu qaba jechuun bal'inaan waliigalteen liizii qaama aangoo qabuu fi abbootii qabeenyaa waliin mallateeffamu tarreeffamee jira.²³³ Waliigalteen liizii Biiroo lafaa fi abbootii qabeenyaa gidduutti qophaa'ee mallatteeffamaa jiru wantoota kanaa fi armaan olitti tarreeffamanii jiran kana ta'uu isaa hubachuun ni danda'ama.

Waliigaltee Pirojeektii Investimentiif immoo hiikkoo kennameen pirojeektii investimenti naannicha keessatti gaggeeffamu ilaachisee akkaataa misoomni pirojeektii investimenti tokko itti gaggeeffamu irratti waliigaltee invastarri Komishiinii yookiin Bulchaa Godinaa yookiin Kantiibaa Bulchiinsa Magaalaan Muummee fi Ol'aanaa waliin mallatteessu ta'ee, mirgaa fi dirqama waliigaltee kennaa fi fudhataa tumu jechuun ibsamee jira.²³⁴ Qabiyeeen waliigaltee pirojeektii inveestimeentii haammachuu qabus dambicha keewwata 18(2) jalatti bal'inaan tarreeffamee jira. Qabiyee kanneen keessaa maqaa fi teessoo gareewwanii waliigalticha mallatteessanii, gosa projektichaa, bara pirojeektichaa fi kkf kan haammatee jiru dha.²³⁵ Waliigaltee projektii inveestimeentii fi waliigaltee liizii Biiroolee garaa garaa kanaan mallatteeffamaa jiru sirnaan yoo ilaalamet itti fayyadama jechootaa garaagarummaa yoo qabaateen ala qabiyeeen isaa walfakkaataa dha. Waliigaltee walfakkaataa Biiroo lafaa fi Biiroo Inveestimeentii fi Induusturii Oromiyaatiin inveestera tokko mallatteesisiisuun dhamaatii fi

²³² Akkuma olitti miiljalee 7^{ffa} keewwta 16(1&2), Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt 30(2&3)

²³³ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffa}, kwt 31(3)

²³⁴ Kanuma, kwt. 2(16)

²³⁵ Kanuma, kwt. 18(2)

baasii hin malleef saaxiluu irra darbee hojiirra oolmaa seerota liizii irrattis rakkoo mataa isaa kan qabaatu dha.

Fakkeenyaaaf, akka labsii keewwata 25(1) jalatti ibsamee jirutti Biiroon Lafa Oromiyaa lafti liiziin fudhatamee jiru kaayyoo yaadameef hin oolle yoo ta'e, lafichi faayidaa ummataaf haa oolu jedhamee qaama dhimmi ilaaluun murtee kan argatee fi barri tajaajila liizii osoo hin haaromfamiin yoo hafe waliigaltee addaan kutuu akka qabu ibsamee jira. Dambiin liizii haaluma walfakkaatuun keewwata 56 jalattis tumamee jira. Waliigaltee liizii kana akka labsii fi dambiin jedhutti ulaagaalee teessifamanii jiran kana irratti hundaa'uun bu'urri seerri teechisee jiruun waliigaltee liizii addaan kutuu kan danda'u Biiroo lafaa akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

Danbii liizii keewwata 24 jalatti ulaagaalee waliigalteen pirojeektii inveestimeentii ittiin diigamuu yookiin cituu danda'an tarreessee jira. Dhimmoota waliigaltichi akka diigamu yookiin addaan citu taasisan tumaa hambifanna yoo qabaateyyuu yeroo ji'a jahaa gidduutti hojiitti galuu baatee of-eeggannoon kennamuun isaa yoo mirkanaa'e, waliigalteen liizii bu'uura labsii liizii keewwata 25(1(a-c)) jiraniin yoo diigame, qaama sadaffaatti yoo kireesse, gosa pirojektii jijiiree yoo argame, pirojekticha akkaataa waliigalteen itti fufuu kan hin dandeenye ta'uu isaa xalayaan yoo ibse, ragaa sobaa yoo dhiyesse, seerota biyyittii kanneen biroo kan hin kabajne yoo ta'e, murtii mana murtiin yookiin yeroon turtii inveestimeentii yoo haromuu baate waliigalteen projekktii inveestimeentii diigamuu yookiin addaan cituu akka danda'u ibsamee jira. Kanneen tarreeffamanii jiran kana guutee argameera taanaan Biiroon Inveestimeentii fi Induusturii Oromiyaa waliigaltee pirojeektii inveestimeentii diiguu yookiin addaan kutuu kan danda'u ta'uu isaati. Qabiyyeen waliigalteen pirojeektii inveestimeentii fi waliigaltee liizii sirnaan yoo ilaalametit fayyadama jechootaa irraan kan hafe garaagarummaa bu'uraa kan hin qabne ta'uu isaa hubachuun ni danda'ama.

Akka dambich keewwata 26 jalatti ibsamee jirutti waliigalteen pirojeektii inveestimeentii diigameera taanaan xalayaan Biiroo Lafa Oromiyaa beeksisuu akka qabuu fi Biiroonis murtii kana irratti hundaa'uun waliigaltee liizii addaan kutuu akka qabu seerichi kaa'ee jira. Labsii fi dambii liizii ulaagaa waliigalteen liizii addaan cituu danda'u kaa'ee jira. Ulaagaaleen seera irratti teechifamanii jiran kun guutee argameera taanaan waliigalticha Biiroon Lafa Oromiyaa yookiin Caasaalee isaa addaan kutuu akka danda'an hubachuun ni danda'ama. Ulaagaa seerota kana

irratti ibsamaniin jiraniin ala kanneen biroo bu'uura godhachuun sababa addaan kutuuf hin jiru jechuu dha. Akkasumas, tumaaleen seerota kanaa eegameera yookiin hojiirra oolee argameera taanaan sababa waliigalteen pirojeektiin inveestimeentii Biirroo Inveestimeentii fi Induusturii Oromiyaa waliin mallatteessee jiru addaan cituuf waliigaltee liizii addaan kutuu hin qabu jechuu dha.

Gama birootiin Biirroon Inveestimeentii fi Insuustirii Oromiyaa ulaagaalee waliigalteen projektii ittiin addaan cituu danda'an tarreessee jiru ilaachisee waliigaltee addaan kuteera taanaan Biirroonis kanuma irratti hundaa'uun waliigaltee liizii addaan kutuu akka qabu tarreeffamee kan jiru dha. Kun immoo aangoon isaanii wal-irra bu'uu irra darbee hojiirra oolmaa seerota liizii irratti kallattiin dhiibbaa mataa isaa kan qabaatu dha. Dabalataanis, carraa waliigalteen projektii waliigaltee inveestimeentii addaan cite waliigalteen liizii immoo addaan cituu dhabuu umamuu kan danda'u dha.

➤ **Iterpraayizii Maayikiroo Xixiqqaa (IMX) Waliin walqabatee hanqinaalee jiran**

Naannoo Oromiyaatti lafti magaalaa tajaajila IMX oolan yeroon daanga'uun kennamaa kan jirani dha. Warreen IMX ta'anii gara inveestimeentiitti ce'aniif immoo lafti ramaddiin kennamaa jira. IMX lafa yookiin iddo daldalaan kenuu ilaachisee hanqinaaleen akka jiru namoota afgaaffiin taasifamee fi bargaaffii guutan ni kaasu. Rakkoo gama kanaan walqabatee ka'u keessaa tokko sirnaan hordoffii sirrii ta'e gaggeessuu dhabuu dha.

Lafa fudhatanii jiran irratti hojjechuuf dhiisuu isaanii hordofuu irratti fi qaama gurmaa'uun argachuu qabu sirnaan adda baasuu irratti harcaatiileen adda addaa kan jirani dha. Yeroon daanga'uun lafa fudhatan yeroo isaanii eeganii gadhiisisiisuu dhabuu, jajaajila isaa keessattuu gara mana jirenyaatti jijiiruun ni mul'ata. Fakkeenyaaaf, Magaalaa Shanoo keessatti bara 2000 keessa warrii fudhataanii gara mana jirenyaatit jijiirrataniit kan jirani dha.²³⁶ Akkasumas, malaammaltummaa fi namoota firooma waliin qaban ijaaruun sheedii kennuun kan jiru dha.²³⁷

²³⁶ Afgaaffii Obbo Tsaggoo Simee- I/G waajjira Waajjira Bulchiinsaa fi Ittifayyadaama Lafaa Magaalaa Shanoo Obbo Taaddalaas Tasfayee O/kaatoota Misoomaa Waajjira Bulchiinsaa fi Ittifayyadaama Lafaa Magaalaa Shanoo waliin taasifame

²³⁷ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaas I/G/Waajjira fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisuu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sulultaa waliin gaafa 06/09/2013 taasifame,

IMX hojii qonnaa irratti hirmaachuu barbaadan lafti liiziidhaan hanga waggaa 5'tti daanga'ee kennamaafii jira.²³⁸ Gama kanaanis magaalonni yeroo jedhamee jiru kana keessatti gadhiisisuu irratti hanqinaaleen kan jirani dha. Qaamonni IMX gurmaa'anii fudhatanis waliigaltee yeroon daanga'ee jiru kana dagachuun yeroo gara abbummatti jijiirratan, qabeenyaa dhaabbii irratti horatanii fi qabeenyaa dhaabbii horatamee jiruuf beenyaan yeroo gaafatamu mul'achaa jira.²³⁹

Akka waliigalaatti namoota IMX gurmaa'uun mana daldalaa yookiin iddo daldalaa akkasumas namoota hojii qonnaa irratti hirmaachuu barbaadaniif yeroo lafti kennamu qaamni dhimmi isaa ilaallatu sirnaan hordofuu dhabuu, qaamonni tajaajila IMX fudhatan tajaajila barbaadamuuf oolchuu dhabuu fi yeroo waliigaltee keessatti ibsametti gadhiisuu dhabuun kan jiru ta'uu isaati.

Waliigaltee ykn ragaa malee lafa qabachuu, lafa tajaajila yerootiin fudhatan dhaltoota isaaniitti dbifa dhaalaatiin dabarsuun kan jiru dha. Fakkeenyaaaf, Magaalaa Shanootti lafa IMX fudhatamee jiru bara 1983 keessa dhaalanaan argadhe jechuun dhaaltummaa mana murtiitiin mirkaneessifatamee kan jiru dha.²⁴⁰

3.2. Bu'a-qabeessummaa Dabarsa Lafa Magaalaa

Kaayyoo seerota liizii keessaa tokko haala sirna arganna fi dabarsa lafa magaalaa bu'a qabeessa, gahumsa qabu, walqixa tajaajiluu fi sirna qabeessa ta'e lafa qabsiisuu dha. Qabatamaanis maal akka fakkaatu beekuuf daataan qaamolee adda addaa irraa mala garaa garaatti gargaaramuun funaanamee jiru qabatama jiru waliin ilaaluun xiinxaluun yaalamee jira.

Dabarsaa fi arganna lafa magaalaa sirna caalbaasiin ilaalcissee hanqinaaleen adda addaa akka jiru ni kaafama. Hanqinaalee gama dabarsa lafa kanaan kaafamu keessaa tokko lammilee hunda haala walqixa ta'een tajaajiluu dhabuu isaati. Sirnichi warreen qabeenya gaha qaban giddu galeessa kan godhatee fi namoota harka qalleeyyii ta'an keessummeessuu akka hin dandeenyetti kaafama. Sirna caalbaasiin lafa magaalaa fayyadamtotaaf dabarsuun galii magaalotaa guddisuu

²³⁸ Marii Hoijettoota WaaJJira Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Magaalaa M/Shaashamannee Obbo Sa'id Awwal Raawwataa, Hordoffii Investimeentii, Obbo Gammadaa Wiirtuu, Dursaa Garee Bulchiinsa Qabiyyee Lafa Magaalaa, Obbo Kadir Huseen, Dursaa Garee Too'annoo fi Hordoffii Qabannaa Seeraan Alaa fi Walitti Bu'iinsa Daangaa Lafaa, waliin gaafa 11/09/2013 taasifame

²³⁹ Akkuma olitti miiljalee 169^{ffa}

²⁴⁰ Afgaaffii Obbo Tsaggoo Simee- I/G waajjiraa Waajjira Bulchiinsaa fi Ittifayyadaama Lafaa Magaalaa Shanoo Obbo Taaddalaa Tasfayee O/kaatoota Misoomaa Waajjira Bulchiinsaa fi Ittifayyadaama Lafaa Magaalaa Shanoo waliin taasifame

irratti shora guddaa kan taphatu yoo ta'eyyu harka qalleeyyii hirmaachisuu dhabuu isaa irraan kan ka'e haqa qabeessummaa isaa irratti gaaffii guddaa yeroo kaasu mul'ata.²⁴¹

Namni tokko yeroo iddo hedduu maallaqa guddaa kaffalee mo'achuun qabeenyummaa isaa jala oolchaa kan jiru dha. Fakkeenyaaaf, akka M/Buraayyuutti caalbaasii lafa mana jirenyaa irratti gaggeeffame tokkoon dorgomaan bilookii tokko guutummaatti mo'achuun lafti dabarfameera.²⁴² Kana irraa ka'uudhaan sirni caal-baasii lafti kan abbaa qabeenyaa akka ta'u gochuu irra darbee qabeenyummaa lafaa gara nama dhuunfaatti kan deebisedha jechuun yeroo komiin ka'u illee kan mul'atu dha. Akkasumas, sirni caalbaasii lafa haala salphaa ta'een argachuun akka hin danda'amne waan taasisuuf uummanni gara filannoo biraatti akka galu taasisee jira. Kana irraan kan ka'e dinagdee irratti garaagarummaa guddaan (imbalance) uummata giddutii haala salphaa ta'een akka uumamu taasisuu danda'a.²⁴³

Sirna arganna lafaa seera liizii keessatti diriiree jiru iftoomina kan qabu miti. Sirni arganna lafaa seericha keessatti taa'ee jiru lammilee hunda bifaa wal-qixa ta'een kan keessummeessu miti.²⁴⁴ Sirni caalbaasii galii magaalota guddisuuf gaarii ta'us fedhii hawaasa bal'aa garuu kan galmaan gahu miti.²⁴⁵ Haalli dabarsa lafaa jiru lafti jiraataa hundumaaf dhaqqabamaa tahee bifaa

²⁴¹ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa, I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa, D/G/Bu/Qabiyyee M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Daamxoo Kabbadaa D/G/ M/Bu/Manneenii Wa/Mi/Ma/Manneenii Go/Sh/Kaabaa waliin gaafa 02/10/2103 taasifame

²⁴² Af-gaaffii Obbo Mulugeetaa Tolchaa Bu/Ganda Gafarsa Buraayyuu fi Obbo Warquu Waaqtoolee Qindeessaa Ejensii Lafaa G/G/Buraayyuu waliin gaafa 06/11/2013 taasifame;

²⁴³ Af-gaaffii Obbo Maatiwoos Yiggazuu, Pirezidantii M/M/Olaanaa Go/Sh/Lixaa waliin gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Sirneessaa Kumala Pirezidantii M/M/A/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Abdallaa Xahaa R/H/Bulchiinsa Magaalaa Sandaafaa waliin gaafa 03/09/2013 taasifame.

²⁴⁴ Af-gaaffii Obbo Mallasaa Miidhksaa I/G/M/H/A/Alangaa A/M/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa waliin gaafa 07/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Kumala Buusaa Pirezidantii M/M/Olaanaa G/A/N/Firfinnee waliin gaafa 08/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Lataa Boonsaa P/M/M/Olaanaa G/Sh/Kaabaa waliin gaafa 02/10/2013 taasifame;

²⁴⁵ Af-gaaffii Obbo Addisuu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa waliin gaafa 15/11/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Siisay Idodoosaa I/G/M/H/A/A/Go/Jimmaa waliin gaafa 07/10/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Lataa Boonsaa P/M/M/Olaanaa G/Sh/Kaabaa waliin gaafa 02/10/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Guyyoo Waariyoo I/A/Pirezidantii M/M/W/Oromiyaa waliin gaafa 17/12/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Duubee Dhaabaa W/Q/DH/Ijibbaataa M/M/W/Oromiyaa waliin gaafa 17/12/2013 taasifame.

haqa qabeessa ta'een kan darbaa jiru miti. Kun immoo qabannaa seeraan alaaf babal'isuun rakkoo ijaarsa seeraan alaaf madda ta'ee jira.²⁴⁶

Sirni dabarsaa fi argannaa lafaa magaalaa jiraataa magaalaa hunda wal-qixa sadarkaa hirmaachisummaa isaa beekuuf jecha jiraattota magaalaa irraa odeeffannoob ifa bargaaffiitiin funaanameera. Haaluma kanaan namoota bargaaffii guutan 253 keessaa namoonni 24(8.7%) sirni dabarsa lafa magaalaa diriiree amma ittiin hojjetamaa jiru jiraattota walqixa keessummeessuu irratti olaanaa fi daraan olaanaa dha jechuun yaada isaanii kennanii jiru. Namoonni 49(19.3) ta'an immoo sirni diriiree jiru walxixummaa lamiilee keessummeessuu irratti sadarkaa giddugaleessaa irratti argama jechuun yaada isaanii eeranii jiru. Akkasumas namoota yaada kennan 253 keessaa namootni 171(67.6%) walakkaa ol kan ta'an sirni dabarsa lafa magaalaa yeroo ammaa kana ittiin hojjetamaa jiru jiraataa magaalaa walqixa hirmaachisuu irratti sadarkaa gadaanaa fi daraan gadaanaa irratti argama jechuun yaada isaanii kennanii jiru.

Akka waliigalaatti kana irraa hubachuun kan danda'amu sirni dabarsa lafa magaalaa jiraataan magaalaa lafa akka argatu walqixa hirmaachisuu irratti hanqinaaleen akka jiranii fi sadarkaa gadaanaa fi daraan gadaanaa jedhamu irratti akka argamu dha.

3.3. Sirna Liizii Jala Galuu Dhabuu Magaalotaa

Akka labsii liizii keewwata 5 jalatti ibsamee jirutti namni kamuu lafa magaalaa bu'uura tumaawwan labsii liiziitiin ala qabachuu akka hin qabne ibsamee jira. Naannoon yookiin bulchiinsi magaalaa kamuu haala tumaa labsichaaf faallaa ta'een lafa magaalaa dabarsuun dhorkaa dha jechuun ibsamee jira. Manni mare naannoolee garuu magaalota labsiin kun yeroof irratti raawwatiinsa hin qabaanne adda baasuu akka danda'u aangessee jira. Yeroon akka labsiin kun magaalota kana keessatti hojiirra hin oolle adda baasan kun garuu erga labsichi hojiirra oolee kaasee yeroo wagga shanii caaluu akka hin qabne dha. Labsiin kun erga hojiirra oolee kaasee hanga ammatti wagga shanii(5) ol lakkofsisee kan jiru dha.

Danbii keewwata 5 jalatti akka ibsamee jiruttis lafti magaalaa kamiyyuu kan kennamu yookiin darbu pilaanii magaalaa irratti hundaa'ee seera liiziitiin qofaan ta'ee caalbaasiidhaan yookiin ramaddiidhaan akka ta'e dha. Magaalota bu'uura Labsicha keewwata 5(4) tiin yeroo murtaa'eef

²⁴⁶ Akkuma oliittti miiljalee 169^{ffaa}; Af-gaaffii Obbo Duubee Dhaabaa W/Q/DH/Ijibbaataa M/M/W/Oromiyaa waliin gaafa 17/12/2013 taasifame.

sirni liizii irratti hin raawwatamne keessatti lafti magaalaa kan hayyamamu caalbaasii fi ramaddii sirna kiraatiin akka ta'es tumaa keewwata kanaa jalatti ibsamee kan jiru dha. Akka danbicha keewwata 6 jalatti ibsamee jiruttis Magaalotni Naannicha keessatti argaman hundi gara sirna liiziitti akka galan taasifamuu akka qabu dha. Magaalota sirna liizii keessa hin galle, Ejensiin erga qoratamee dhiyaate booda murtee Mana Maree Bulchiinsaatiin sirna liizii keessa kan galan ta'u. Magaalotni Mana Maree Bulchiinsaatiin gara sirna liiziitti akka galan murtaa'e ibsi tarreffamaan uummataaf taasifamuu akka qabani dha. Magaalota Dambii kanaan sirna liizii keessa hin galle keessatti lafti kan kennamu gatii ka'umsa tilmaama kiraaj lafaa kan waggaan kaffalamu irratti hundaa'ee caalbaasiidhaan ta'a.

Magaalonni liizii jala hin galle manni maree naannoolee yeroof adda baasuun kaa'uu akka qaban seerri kaa'ee jira. Haaluma kamiinuu manni mare naanno magaalota tarreessuun kanneen seera liiziin buluu hin qabne jedhe tarreessee jiru erga labsiin liizii bahee hojiirra oolee wagga shan booda fudhatama akka hin qabne dha.²⁴⁷ Danbiin labsii kana raawwachiisuuf akka naanno Oromiyaatti bahee jirus magaalotni Naannicha keessatti argaman hundi gara sirna liiziitti akka galan taasifamuu akka qabu dha. Magaalota sirna liizii keessa hin galle, Ejensiin erga qoratamee dhiyaate booda murtee Mana Maree Bulchiinsaatiin sirna liizii keessa kan galan ta'u. Magaalotni Mana Maree Bulchiinsaatiin gara sirna liiziitti akka galan murtaa'e ibsi tarreffamaan uummataaf akka taasifamu dha.²⁴⁸ Magaalonni yeroo labsiin liizii bahu sirna liizii jala hin galle Mootummaan Naannoolee qorachuun sirna liizii jala galuu akka qabani dha. Garuu yeroo ammaa kana qoratamee magaalonni sirna liizii jala hin galle hedduun kan jirani dha.²⁴⁹

Sababoota magaalonni kunniin liizii jala galuu dhabanii hedduun kan jiran ta'uu isaa namootni afgaaffiin taasifameef kaasanii jiru. Sababa sana keessaa tokko mataadhuma isaatiin hojiirra oolmaan seera liizii rakkoo qabaachuu dha.²⁵⁰ Ilaalcha dogongoraa liiziin magaalota keenya ni miidha malee hin fayyadu yaada jedhu waan tureef akka sirna liizii jala hin galle taasissee jira.

²⁴⁷ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 5(4)

²⁴⁸ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt. 6

²⁴⁹ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 238^{ffaa}. Akka Godina Gujii Lixaatti magaalota 27 keessaa M/Bulee Horaq qofti sirna liizii keessa akka jirtu dha

²⁵⁰ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 238^{ffaa}

Dhimmicha siyaasa waliin walqabsiisuun hiyyeessota magaalaa keessaa baasa yaada jedhuun akka hin babal'anne taasifamee jira.²⁵¹

Seerri liizii lafti magaalaa kamuu caalbaasiif fi ramaddii qofaan kennamuu akka qabu akeeka. Lafa mana jirenyaa fi daldalaaf ta'u bulchiinsi magaalaa qopheessuun caalbaasiif akka dhiyeessu jedha. Lafti caalbaasiif dhiyaatu falmii kam irraayyuu bilisa ta'ee jechuun beenyaan dursa kaffalamuu akka qabuu fi bu'uuraaleen misoomaa hundi guutamuu akka qabani dha. Kana gochuuf baajata hedduu magaaloni xixiqqaan raawwachuu hin dandeenye gaafata. Kunis gama isaatiin magaaloni hundi akka sirna liizii jala hin galle taasisee jira.

Akka sababa birootti kan ka'u lafti magaalaa yeroo caalbaasiin darbu gatiin isaa baay'ee ol ka'aa ta'ee dorgomuun moo'achuu kan danda'u abbootii qabeenyaaati. Haalli kun ummata keenya buqqisuun lafti magaalaa harka nama muraasaa galuu danda'a yaada jedhu qabachuun gama mootummaatiin rincicni kan jiru dha.²⁵² Kanaaf, magaaloni liizii jala akka hin seenneef hanqina guddaa uumaa kan jiru dha.

Magaalonni sirna kiraajala jiran liizii jala galuu kan dadhaban rakkoleen hojmaataa fi hubannoo waan jiruufi. Hubannoo ilaachisee sirni liizii guutummaatti ummata akka hin fayyannee fi ummata keenya lafa isaanii irraa buqqisuu danda'a jedhamee waan fudhatameeffi. Magaaloni liizii jala galuu dhaban hubannoo dhabuu fi ummanni sirna liizii irraa soda qabaachuu dha. Sirni liizii lafa magaalaa kennaan dabarsuu fi mirga dhaalmaa kan daangessuu dha yaadni jedhu hawaasa keeaastii calaqqisaa kan jiru dha.²⁵³ Rakkoon gama kanaan jirus magaaloni akka sirna liizii jala hin galleef gahee isaa gumaachee kan jiru dha.

Magaalonni liizii jala galuuf ulaagaan barbaachisu kan jiru dha. Ulaagaan kun immoo guutamuu kan danda'u sirnaan yoo irratti hojjetame dha. Ulaagaa barbaachisu keessaa muraasni diinagdee/galii magaalichaa fi bu'uuraalee misoomaa magaalichi qabu dha. Kana qabaachuu fi liizii jala galuuf immoo qorannoongaggeeffamuu qabu raawwatamee kan jiru miti. Liiziin magaalota irratti qoratamee gaafa dhiyaate haala qabatama magaalotaa kan giddugaleessa godhate osoo hin taane fedhii namootaa fakkaata. Magaalota Finfinnee fi Magaalota gurguddoo

²⁵¹ Afgaaffii Obbo Ibsaa Ibraahim, B/b Waajjira Misooma Magaalaa fi Manneenii, Obbo Jamaal Ahmad, Ab. Adeemsa Too'anno Pilaa ni fi Walitti Hidhamiinsa Magaalaa G/H/Lixaa waliin gaafa 01/10/2013 taasifame

²⁵² Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 238^{faa}

²⁵³ Afgaaffii Obbo Hayilee Ayyalaa, B/b Hoogganaa W/M/M G/G/Lixaa, Obbo Tsaggaayee Amanaa, A/A/Misoomaa Bulchiinsaa fi Dabarsa Manaa G/G/Lixaa waliin gaafa 10/09/2013 taasifamae

keessattuu magaalota Godina Addaa Naannawaa Finfinnee irratti kan xiyyeeffate dha. Haalli kaffaltiin ittiin qoratamee dhiyaate mataa isaatiin rakkoo kan qabu dha. Kaffaltiin haala qabatama magaalotaa giddugaleessa kan godhate miti.²⁵⁴ Haala kanaan xiyyeeffannoo kennamuu dhabuunis gama isaatiin magaalonni kunneen akka sirna liizii jala hin galle taasisuu keessatti gahee isaa kan taphatu dha.

Magaalotni sirna liizii jala galanii jiran haalli hojmaata isaanii hawwataa ta'uu dhabuu irraan kan ka'e magaalonni sirna liizii jala hin gaalle kutannoon akka itti hin adeemneef sababa ta'ee kan jiru dha. Magaalonni sirna liizii jala galan kanneen hin galle waliin walcinaa qabamee yeroo ilaalamu bu'uuraalee misoomaa fooyya'aa ta'e dhabuu, ijaarsi seeraan alaa magaalota kanneen keessatti babal'achuu fi sababa misoomaaf jecha qotee bultoota irraa lafa qonnaa fudhachuun komiin gama qotee bultootaatiin akka dhiyaatu taasifamaa jirus akka sababa biro sirna liizii jala hin galle kan taaisee jiru dha.

Argannaan lafa magaalaa sirna liizii adeemsa dheeraa kan gaafatuu fi sirna liiziitiin lafti yeroo kennamu gatiin isaa kiraa waliin walbira qabamee yeroo ilaalamu guddaa dha. Kun immoo namoonni sirna liiziitiin lafa argachuu irratti soda akka qabaatan taasisaa jira. Haalli kun magaalonni kiraan bulan gara sirna liiziitti akka hin ceeneef sababa ta'uu akka danda'u dha.²⁵⁵

Biwoo Lafaa fi Misooma magaalaa magaalonni sirna liizii jala galuu qabanii fi fedhii isaanii agarsiisan sababa hanqina qindoomin isaaniitiin sirna liizii jala osoo hin galii hafamaa kan jiru dha. Magaalonni tokko tokko liizii jala galuu kan dhabaniif pilaaniin magaalaa hojjetamuu dhabuu, caasaa guutuu ta'e dhabuu keessattuu human namaatiin gara liiziitti ce'uu dhaban.²⁵⁶

Magaalonni bu'uura labsiin liizii jedheen liizii jala galuu kan dadhabaniif ilaalchi dogongoraa sirna liizii irra jiraachuu, seera liizii ilaachisee hubannoo gahaa dhabuu, qaamni dhimmi isaa ilaalu xiyyeeffannoo kennuu dhabuu, qindoomina dhabuu Biwoo Lafaa fi Misooma magaalaa,

²⁵⁴ Akkuma olitti miijalee lakkofsa 169^{ffaa}

²⁵⁵ Afgaaffii Obbo Zarihun Waaqaa, Dursaa Garee Waliddaa fi Ijaarsa Seeraa Alaa, Obbo Abdurman Mi'eessaa Ogeessa Waliddaa Bulchiinsa Qabiyyee, Obbo Tashoomee Zagayyee, D/Garee Bulchiinsa Qabiyyee Lafaa, Obbo Tanassa'aa Waldee, D/Garee Itti fayyadama Lafaa, Obbo Turee Ashannaaffii, D/Garee Riifoormii Lafaa Magaalaa G/G/Lixaa waliin gaafa 09/09/2013 taasifame

²⁵⁶ Afgaaffii Obbo Masarat Eebbaa, Ogeessa Mirkaneessa Galmeessa Bulchiinsa W/D/L/Magaalaa, Obbo Alamaayyoo Asaffaa, D/G Waliddaa W/B/Lafaa GANF Waliin gaafa 08/11/2013 taasifame

magaalonni sirna liizii jala galan kanneen hin galle caalaa hawwataa ta'uu dhabuu fi magaaloni dandeettii ulaagaa sirni liizii barbaadu guutachuu dhabuu akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

3.3.1. Magaaloni sababa liizii jala galuu dhabaniif faayidaa dhabame

Magaalonni sababa sirna liizii jala galuu dhabaniif miidhaan gama jiraattotaa fi magaalota mataa isaan irra geessisaa akka jiru namootni afgaaffiin taasifameef ni kaasu. Gama jiraattotaatiin miidhaa gahee jiru yeroo kaasan sirna kiraan lafa magaalaa kennuu irratti mootummaan yeroo barbaade gatii dabaluu danda'a. Sirna liizii ilaachisee garuu mootummaan yeroo barbaade gatii dabaluu waan hin dandeenyeef ummataaf kira irra sirni liizii caalaa akka fayyadu eeru. Akkasumas, sirna liiziitiin yeroo lafti kennamu akka seerri jedhutti kan bu'uuraalee misoomaa guutee jiru waan ta'eef baasii adda addaa irraa qaamni lafa fudhatu akka hin saaxilamne taasisuu akka danda'u kaasu.²⁵⁷

Gama magaalota sirna liizii jala hin gallee miidhaa isaanii ilaachisee immoo galiin keessoo isaanii xiqqaachuu dha. Liizii jala galuu dhabaniif galiin isaanii xiqqaateera akkasumas guddinni misoomaa isaanii akka harkifatu taasisuun guddina maagaalichaa irratti dhiibbaa uumaa kan jiru dha.²⁵⁸ Galiin magaalota sirna liizii jala galanii kanneen kiraan bulan caalaa fooyya'oo dha.²⁵⁹ Magaaloni sirna liizii jala hin galle kanneen liizii jala galan waliin yeroo walmadaalchifmu galiin magaalichaa tajaajila lafa magaalaa waliin walqabatu argachaa jiran xiqqaachuu dha. Kana jechuun galii magaalaan lafa irraa argachuu dandeessu kan dhabsiisee jira jechuu dha. Akka fakkeenyatti, Magaalaa Shaashamannee osoo fudhannee mana jirenyaa K.M 500 sadarkaa 2^{ffaa}n yeroo kira ta'e qarshii 900, yoo liiziin ta'e immoo qarshii 3017.5 kaffalchiifamaa kan jiru dha.²⁶⁰ Kan irraa kan hubatamu magaaloni sirna liizii jala galuu dhabuun galiin keessoo isaanii akka xiqqaatuuf sababa ta'eera jechuu dha.

Xiinxalli armaan olii kan namatti agarsiisu magaaloni liizii jala galuu dhabuun magaalottaras ta'ee namoota lafa magaalota sana keessaa fudhatan warren liiziin fudhatan walcinaa qabamee yoo ilaalu miidhaa irraan geessisaa akka jiru dha. Jiraattotni sirna kiraatiin yeroo lafa fudhatan gatii kan liiziitii gadi kan kaffalan yoo ta'eyyuu mootummaan yeroo barbaade gatii itti dabaluu

²⁵⁷ Akkuma Olii miiljalee 169^{ffaa}

²⁵⁸ Afgaaffii Obbo Masarat Eebbaa, Ogeessa Mirkaneessa Galmeessa Bulchiinsa W/D/L/Magaalaa, Obbo Alamaayyoo Asaffaa, D/G Waliddaa W/B/Lafaa GANF Waliin gaafa 08/11/2013 taasifame

²⁵⁹ Akkuma olitti miiljalee 169^{ffaa}

²⁶⁰ Akkuma olitti miiljalee 238^{ffaa}

akka danda'u dha. Akkasumas, bu'uuraaleen misooma akka kanneen liizii sanaa waan hin guunneef miidhamoo ta'uu danda'u. Gama magaalotaatiin immoo magaalonni galii silaa lafa irraa argachuu qaban kan dhabsiisaa jiru ta'uu isaa kan namatti agarsiisu dha.

3.4. Haaromsa bara liizii

Liiziin waliigaltee yeroof daanga'een tajaajilli lafa magaalaa ittiin darbu akka ta'e beekamaa dha. Barri tajaajila lafa sirna liiziitiin kennamee fi iddoottti garaagarummaa qabaachuu akka danda'u labsicha keewwata 18 jalatti ibsamee jira. Barri liizii waliigaltee irratti ibsamee jirus erga dhumatee booda haala kamiin haaromfamuu akka danda'u labsicha keewwata 19 jalatti sirnaan kaa'amee jira. Akka dambii keewwata 53(2) jalatti immoo ulaagaalee waliigaltee liizii haaromsuun hin danda'amne ibsamee kan jiru dha. Jijiirama gosa itti fayyadama lafaa pilaanii magaalaan yoo jiraatee fi abbaan qabiyyee misooma duraanii raawwachuun kan hin danda'amne yoo ta'e, Lafichi faayidaa ummataatiif yammuu barbaadamu, yookiin Abbaan qabiyyee misooma duraanii sadarkaa fi haala misoomaa lafichi gaafatutti jijiiruu kan hin dandeenye yoo ta'e dha. Barri liizii haaromfamuu akka danda'uu fi qaamni akka haarofamuuf barbaadu osoo barri liizii isaa hin xumuramiin wagga 10 hanga 2 gidduutti iyyannoo isaa qaama dhimmi ilaaluuf dhiyeeffachuu akka qabu dha. Qaamni dhimmi isaa ilalus iyyannoo haaromsaa dhiyaatee deebii wagga tokko keessatti kennuu akka qabu dha. Wagga tokko keessatti deebiin hin kennamne yoo ta'e akka haaromsuuf fedhiin jiruutti fudhatamee gatii wayitaawaa yeroo sanaatiin tajaajila kennamu irratti hundaa'uun barri isaa kan hooromfamuu ta'uu labsicha keewwata 19(2&3) jalatti tumamee jira.

Rakkoon gama tumaalee kanaan jiru garuu osoo barri liizii hin xumuramiin wagga 10 dursee iyyannoo haaromsaa yoo dhiyeeffatama ta'e, gatiin liizii wayitaawaa jedhamu kan bara kamiin qabama isa jedhu dha. Akkasumas, barbaachisummaan wagga 10 dura iyyannoo dhiyeeffachuti. Wagga 10 dursuun iyyannoo haromsa liizii gaafatamee akka haaromfamuuf kan eeyyamamu yoo ta'e wagga kam irraa kaasee kaffaluu akka qabu ifaa miti. Guyyaa fedhiin haaromsuu kenname irraa kaafamee gatiin liizii wayitaawaa akka kaffaluutti haaromfamnaan, wagga saglan hafan kan duraan waliif galee jiru irratti gatiin kan dabalu ta'a. Barri waliigaltee isaanii erga xumuramee booda akka jedhamee kan murteeffamu taanaan gatiin liizii wayitaawaa isa kamtu fudhatama kan jedhus ifaa miti. Akkasumas, waliigalteen liizii osoo waggaan sagal

hafuu haaromfameera taanaan, baroota hafan sana keessatti ulaagaaleen haaromsa liizii dhorkan umamuu danda'u. Iftoomina dhabuun tumaa seera kanaa hojmaata irratti rakkoo uumee kan jiru ta'uu isaati.

3.5. Dabarsa Lafaa Mirga Liizii

Namni akkaataa seera liiziit qabiyyee lafaa argate akkumaa qabeenya kanneen biroo mirgaa fi dirqama isaa qaama sadafkaatti dabarsuu ni danda'a.²⁶¹ Haata'u malee namni haala kanan mirgaa isaa dabarsuu barbaade ulagaalee seera keessa taa'ee jiru guutuu qaba. Akkaataa seerichaatti namnii mirga kana dabarsuu kan danda'u dhaalaan yoo ta'e malee sirna bittaa fi gurgurtaa ifaa yookin bilisaan ta'uu akka qabu seerichi ni ibsa.²⁶² Mirgi dabarsa qabiyyee lafa liizii kan ijaarsa qabuuf hin qabne garaagaruma qaba.²⁶³ Haaluma mata duree kana jalatti dabarsa mirga liizii ijaarsa qabuu fi hin qabne ilaachise rakkole gama seeraa fi hojimaataa maal akka fakkaatan qofa qofaattii akkaataa armaan gaditiin akka xinxalamu ta'ee jira.

3.5.1. Mirga Liizii Lafa Ijaarsi Irratti hin Jalqabamne Dabarsuu

Abbaan mirgaa qabiyyee liizii, mirgaa ittifayyadamaa lafa isaa ijaarsa irratti hin jalqabamne dabarsuu ni danda'a. Haata'u malee mirga kan qabu hangaa turtii yeroo ijaarsi itti jalqabamuu qabaa jedhame seera keessa ta'eetti akka ta'eedha. Akkaataa seerichaatti namni lafti magaalaa hayyamameef yeroon ijaarsaa itti jalqabuu qabu guyyaa waliigalteen liizii itti mallattaa'e irraa eegalee yoo ta'u, ijaarsa xiqaaf ji'a 9, ijaarsa giddu-galeessaaf ji'a 12 fi ijaarsa ol'aanaaf ji'a 24 caaluu akka hin qabne tumamee jira.²⁶⁴ Kanaaf, akkaataa kanaan abbaan qabiyyee mirga liizii qabu kamiyyuu daangaa yeroon ijaarsi itti jalqabuu armaan olitii ibsame kanaa keessatti mirga liizii qaama 3ffaaf dabarsuu akka danda'u seerichi mirga gonfachisee jira.²⁶⁵ Mirgi akkaataa kanaan kennamee hambifanna "exception"qaba, kuniis Abbaan qabiyyee mirgaa liizii kamiyyuu dhaalaan ala mirgaa isaa yammuu dabarsu akkaataaa tumaa labsiichaa kwt.24(2)ttin sirna bittaa fi gurgurtaa ifaa ta'een raawwatamuu akka qabuu fi shallaggiin gatii mirgii liizii ittiin darbu

²⁶¹ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa} Kew 24.

²⁶² Kanuma, Kwt 24(2)

²⁶³ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 47,49

²⁶⁴ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, Kwt 40(1)

²⁶⁵ Kanuma, Kwt 47(1)

yookiin gurguramu²⁶⁶, gatii qaamni dhimmi ilaalu murteessuun akka ta'e tumamee jira.²⁶⁷ Haata'u malee abbaan mirgaa gatii itti gurguramutti yoo waliigaluu baatee fi laficha irratti caalbaasiin akka bahuu feedhii kan hin qabne yoo ta'e, kaffaltii dursee raawwachuu lafichaa deebisee fudhachuu ni danda'a.

Kuniis kan ta'u kaffaltii duraa kaffaluun fi maallaqichi herregaa qusannoo Baankii osoo taa'ee dhala argamuu qabu kan dabalatuu dha.²⁶⁸ Akkaataa Dambii Liizii kwt 47(9)tii, dabarsii lafaa haala kanaan darbuu, jijiirraan maqaa kan raawwatamu gatii bulchiinsii magaalaa shallagee yookiin irratti waliigaluu ta'ee, haalli raawwii isaa; -

- a) *Gurguraan kaffaltii duraa yookiin kaffaltii duraa ol kaffaltii kan raawwate yoo ta'e, maallaqni kun Baankii Daldalaal Itiyoophiyaa herrega qusanna keessa ossoo taa'eera ta'ee dhala argachuu qabu wajjin garaagarummaa gatii liizii duraanii fi gatii gurgurtaan amma argame irraa % 5 ni kennamaaf.*
- b) *Kaffaltiin keewwata kana keewwata xiqqaa 9 (a) jalatti ibsame kan raawwatamu garaagarummaa gatii gurgurtaan argame irra % 95 mootummaaf galii ta'ee bitataan kaffaltii liizii barbaachisaa raawwachuuuf bulchiinsa magaalichaa waliin waliigaltee erga raawwate booda ta'a.*

Akkaataa Dambii Liizii kwt 47(10), 9(b) fi kwt.47 (11) fi 9(a fi b) tiin qaamni dhimmi ilaalu maallaqa galii taasifamuuf haala waliigaltee isaaniitiin bitataa yookiin gurgurataa irraa fudhachuu ni danda'a. Kaffaltiawan ibsamani raawwatiinsa kan qabaatan gatii gurgurataa irraa argame qofa irratti akka ta'ee seerichi teechisee jira. Dhimmota dabarsa lafa ijaarsa hin qabnee akkaata kanaan seeerichi kaa'us rakkoon gama kanaan jiruu seeraa fi hojimaataa jiran maal akka fakkaatu akkaata armaan gaditiin xinxalamee jira.

➤ **Bittaa fi gurgurtan ifa ta'e gaggeeffamuu dhabuu**

Seerota Liizii keessatti dabarsii lafaa ijaarsa hin qabnee sirnaa bittaa fi gurgurtaa ifa ta'een akka ta'ee ifatti ni ka'aa. Haata'u malee, qabatamaatti kun raawwatamaa kan jiru miti. Lafti ijaarsa hin qabne akkaatan itti bittaa fi gurgurtaan raawwatamuu fi qaama sadappaatti darbaa jiru

²⁶⁶ Kanuma, kwt 48

²⁶⁷ Qajeelfama Liizii lakk 4/2008, kwt 55(3)

²⁶⁸ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt 24 (3) (a)

iftoomina gahaa kan qabu miti. Haalli darbiinsa isaa akkumaa gurgurtaa qabeenyota biroo gareen lamaan waliigaluun waliigaltee isaanii bakkaa birootti erga raawwatanii jijiirraa maqaa qofaaf gara waajjira lafaa dhufaa jiru.²⁶⁹ Dabarsi mirga liizii haala seera qabeessa ta'een qaama aangoo qabu biraatti gatiin osoo hin tilmaamin raawwataaaa jiraachuu fi bittaa gurgurtaan taasifamuuf caalbaasii ifaatin akka hin taane dha.²⁷⁰ Kanaaf akkaataa seerrii jedhun hojiitti waan hin hiikamneef hojii irraa olmaa isaa irratti hanqinni guddaan kan jiru dha.²⁷¹

➤ **Mootummaaf galii galchuu dhabuu**

Lafa ijaarsa hin qabne irratti bittaa fi gurgurtaa raawwatamu yookiin qaama sadaffaatti darbuu irraa abban qabiyyee 5% Mootummaaf 95% akkaal galuu seerichi tumuus kun akka hin jirre dha.²⁷² Kana malees haala dabarsa lafaa kana ilaachisee akkaataa seeraatIin tilmaamni ogeessaan raawwatamu dhabuu fi tilmaammii gadi buusuun kan jiru dha.²⁷³ Dabalataanis namni tokkoo lafa ijaarsa hin qabnee waliigaltee liizii raawwatee eerga of harkaan gahee heyyama ijaarsaa baafatee ijaarsa jalqabuuf tursisuu kan danda'u hanga ji'aa 24ti dha. Haata'u malee yeroo kana olitti lafa ijaarsa hin qabne (duwwaa) tursisuu, Lafa Ijaarsa hin qabne sobaan ijaarsaa jalqamametu irraa jiraa jechuun waliigaltee taasisuun galii mootummaan argachuu qabu dhabsisuun jijiirraan maqaa raawwachuun kan jiru dha.²⁷⁴

➤ **Hanqina Hubannoo Seeraa**

Haala dabarsa mirga liizii ilaachisee hubannoont hawaasin yookiin jiraataan magaalaa yookiin abbaan qabiyyee mirga liizii qabu laafaa ta'uun irraan kan ka'e bittaa fi gurgurtaa iftoomina qabu gaggeeffamaa kan hin jirre dha. Waajjirri lafaa qaama dhimmi ilaalu waliin lafa bulchuu hannoo

²⁶⁹ Afgaaffii Aadde Makiya Ahmad, Hooggantuu W/I/M/Galaan, Aadde Yaadanii Taayyee, D/G aree Deeggarsaa fi Hordoffii Inveestimeentii M/Galaan, Aadde Caaltuu Guutamaa, Ogeessa Piroomooshini W/I/M/Galaan waliin gaafa 23/10/2013 taasifame

²⁷⁰ Kanuma

²⁷¹ Cuunfaa Bargaaaffii Qorannoo kanaaf taasifame

²⁷² Akkuma olitti miiljalee 238^{ffaa}

²⁷³ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

²⁷⁴ Kanuma

kennuu cinatti to'annoof hordoffiin gaggeessaa jiru laafaa dha.²⁷⁵ Kanaaf, dhimmonni dabarsa mirga liizii irrattii fi kan biroo ilaachisee hanqina hubannoo seeraa akka furamu Biiroo Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaafi caasaan isaa darkaan jiru hubannoo kennuu Caasaa Biiroo Lafaa sadarkaan jiru to'annoof fi hordoffii taasisuu qaba.

3.5.2. Dabarsa Mirga Liizii Lafa Ijaarsi Walakkaa Gadii Irra Qubatee

Akkaataa Labsii fi Dambii Liiziitiin, Abbaan qabiyyee mirga liizii kamiyyuu yeroon ijaarsa xumuramuuf murtaa'e keessaatti mirga liizii lafa ijaarsi walakkaa gadii irraa qubate qaama 3ffaatti dabarsuu ni danda'a.²⁷⁶ Kunakkuma jirutti ta'ee dhimmonni waliigaltee keessaatti hagugaaman kanneen mana akkaa "real-state" ijaaruu yoo ta'ee garuu ijaarsii isaa gaafa xumuramee qaama ittifayyadamuuf darbuu akka danda'u hambifanna haala addaa ta'een seerichii teechiseera.²⁷⁷ Akkaataa seerichaatti mirgi dabarsa liizii ijaarsii walakkaa gadii kan darbu, addaa bahuun gatii gurgurtaa mirga liizii fi gatii ijaarsatiin akkaa raawwatamu ni ibsa.²⁷⁸ Dabalataanis, lafa ijaarsi walakkaa gadi irratti raawwate qaama 3^{ffaa}f dabarsuun kan danda'amu abbaan mirgaa, gatii gurgurtaa mirga lafa liizii qaama dhimmi ilaallatu murteessu irratti yoo waliigale qofa akkaa ta'ee tuma seera liizii kana keessaa hubachuun ni danda'ama.²⁷⁹ Dabarsi mirga liizii kun dhaalaan gara qaama 3ffaatti yoo darbu jijiirraan maqaa kan raawwatamu;

- a) *Kaffaltii duraa;*
- b) *Kaffaltii biroo qaama dhimmi ilaallatuuf kaffale, mallaqni kanaa fi maallaqichi herrega quşanoo baankii daldala Itiyoophiyaa osoo taa'ee dhala argachuu qabu;*
- c) *Galiin garaagartummaa gurguurtaa irraa argame % 95 hir'ifamee mootummaaf galuu qabu yammuu galii ta'uu fi*
- d) *Bitataan fuulduratti kaffaltii liizii barbaachisaa ta'e raawwachuuuf qaama dhimmi ilaallatu waliin waliigaltee erga mallatteesse booda akka ta'udha.*²⁸⁰

²⁷⁵ Akkuma olitti miiljalee 169^{ffaa}

²⁷⁶ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 48 (1)

²⁷⁷ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 48 2)

²⁷⁸ Kanuma, kwt 48 (4)

²⁷⁹ Kanuma, kwt 48 (5)

²⁸⁰ Kanuma, kwt 48 (6(a-d)

Kana malees gatiin ka'umsa caalbaasii gatii gurgurtaa mirga liizii fi gatiin ijaarsaa walitti ida'amee firii argameen yoo ta'u tilmaamni ijaarsaa qaama dhimmi ilaaluun haala ifaa ta'een tilmaamama, Ijaarsicha tilmaamuuf baasiwwan bahan yoo jiraatan gurgurtaa irraa akkaahir'ifamu fi haallii raawwii isaa qajeelfama bahuun kan murtaa'u ta'a jechuun seerichi kaa'ee jira.²⁸¹

Dabalataanis dhorkaawwan mirga qabiyee lafa liizii ijaarsi irratti hin xumuramiin irratti tumamaan jiru, kuniis, akkaataa labsii Liizii kwt.24 (7) tiin faayidaa gabaa yeroo lafaa irraa argamu argachuuf jecha namni lafa qabatee ijaarsa osoo hin jalqabiin yookiin ijaarsa walakkaa fi walakkaa ol-osoo hin ijaariin waggaa 3 keessatti yeroo 3 mirga liizii isaa yoo dabarse waggaa lamaaf caalbaasii lafaa hunda irraa ni dhorkama.²⁸² Namni dhorki irratti murtaa'e yeroo dhorkame keessatti caalbaasii irratti hin hirmaatu, hirmaatee yoo argame, caalbaasicha irraa haqamee qarshiin kabachiisa caalbaasii qabsiise bulchiinsa magaalaaf galii ni ta'a,²⁸³ dabalataanis adabbiin akkuma jirutti ta'ee caalbaasii irratti akka hin hirmaanne yeroo dabalataa waggaa tokkoof turtiin dhorkaa akka dheerachuu danda'u ibsamee jira.²⁸⁴

Akkaataa seerichaatti, abbaan mirgaa liizii kamiyyuu lafa ijaarsi irratti hin eegalamiin yookiin ijaarsi walakkaa gadii irratti raawwate gara qaama 3ffaatti yoo dabarsu gatiin mirgichi ittiin darbu karaa Waajjira Lafaan murtaa'u yookiin mirkanaa'u akka qabu dha.²⁸⁵ Ta'uus, gatiin gurgurtaa mirgaa liizii kan murtaa'u naannoo laftichi darbetti gatii caalbaasii wayitaawaa yeroo sanatti jiruu fi gatii kanaan dura ittiin fudhate walitti ida'uun lamatti qoodamee firii giddugaleessaan argamuun ta'a.²⁸⁶ Gatii bitataan kenne firii giddu-galeessaan argameen walqixa yookiin isaa ol yoo ta'een lafichaa dabarsuun ni danda'ama, haata'u malee bitataan gatii yoo hin kenniin gatiin bittaa mirga liizichaa firiin giddu-galeessaan argame gatii kanaan duraa abbaa mirgaatiif ittiin darbee gadi yoo ta'e Waajjirri lafaa ida'ama lamaanii irraa gatii gurgurtaa fooyya'een ni murteessa.²⁸⁷ Ta'uus, gatii bitataan dhiyeesse firii giddu-galeessaan argamee gadi yoo ta'e, Waajjirri lafaa firii giddu-galeessaan argame ka'umsa gochuudhaan laficha caalbaasiif

²⁸¹ Qajeelfama Lafa Magaalaa Sirna Liiziin Bulchuuf Irra Deebiin Bahe Lakk. 4/2008 kwt 56(9-13)

²⁸² Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 50(1)

²⁸³ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 50(2)

²⁸⁴ Kanuma, kwt 50(3)

²⁸⁵ Kanuma, kwt 50(1)

²⁸⁶ Kanuma, kwt 50(2)

²⁸⁷ Kanuma, kwt 50(3-5)

kan dhiyeessu ta'aa jedhee ka'ee jira. Gama kanaan hanqinaaleen adda addaa akka jiran qorannoo kanaan adda baafaman akka armaan gadiitti xiinxalamee jira.

➤ **Bittaafi Gurgurtaan taasifamu Addatti Gatii Mirga Liizii fi Ijaarsaan Addaa Bahu Dhabuu**

Qabatamaatti bittaafi gurgurtaan raawwatamu walumaa galatti taasifama malee adda bahee gatii mirgaa liizii ittiin darbuu, gatii ijaarsaa fi kan biroo seericha keessaa tumamee haala hordofeen akka hin taane dha.²⁸⁸ Kana malees seerichii qajeelfama bahuun kan murta'u ta'a jechuun kan kallattii kaa'e yoo ta'eyyuu qajeelfamni bahuu dhabuun isaa raawwii irratti qaawwi akka uumamu taasissee kan jiru dha.²⁸⁹

Dabarsi mirgaa liizii kan danda'amu abbaan mirgaa, gatii gurgurtaa mirga lafa liizii qaama dhimmi ilaallatu murteessu irratti yoo waliigale qofa akka ta'ee tumamus abbaa dhimmaa lamantu ofumaa murteeffachaa akka jiru dha.²⁹⁰

Gama biraatiin dhimmaa gatii liizii Waajjira lafaa kan ilaalu yoo ta'u dhimmii gatii ijaarsaa Abbaa Taayitaa konistraakishiini kan ilaaludha. Kanaaf, dhimmi kana raawwachuuf qindominii jiru laafaa ta'uu fi ifaatti aangoo fi gaheen isaani seerota liizii keessattis ibsamuu dhabuun kan jiru dha.. Kun ta'u dhabuun iftoominni akka hin uumamne taasisuu cinatti raawwii keessatti hanqinnii akka uumamu taasissee kan jiru dha.²⁹¹

➤ **Dhorkaawan Tumaleen Dabarsa Mirga Qabiyyee Liizii keessa Jiran Hojii Irraa Oluu Dhabuu**

Faayidaa gabaa yeroo lafaa irraa argamu argachuuf jecha namni lafa qabatee ijaarsa osoo hin jalqabiin yookiin ijaarsa walakkaa fi walakkaa ol osoo hin ijaariin wagga 3 keessatti yeroo 3 mirga liizii isaa yoo dabarse wagga lamaaf caalbaasii lafaa hunda irraa dhorkamuu akka danda'u seerri kaa'ee jira. Tumaa seeraa kana kabajuu dhabuun hordoffii yookiin daangaa malee darbuun faayidaa argachuu hin qabne yeroo argatan ni mul'ata.²⁹² Haallii qabinsii ragaa lafaa magaalota keessatti hammaya'aa ta'uu dhabu, dabarsii lafaa wagga 3 keessatti osoo hin taane

²⁸⁸ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

²⁸⁹ Kanuma

²⁹⁰ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

²⁹¹ Kanuma

²⁹² Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 50(1)

wagga fi wagga lama keessaatti dhorkaa seerii ka'een raawwachisun kan hin jirree ta' uu fi akkaataa seerichaatti dabarsa lafa irratti hordofanii tarkaanffin yeroo isaa eegate fudhachuu irratti hanqinni kan jiru dha.²⁹³ Kanaaf, tumaan seeraa kun hojii irra akka oluu hubannoo seeraa akka cimu taasisuun cinatti qaawwaa gama hojimaatan jiru duchuun tumaan liizii labsii kwt.24(7) akka raawwatamu taasifamuu qaba.

Dabalataan seerichi tilmaamni ijaarsicha taasifamu baasiwwan bahan yoo jiraatan gurgurtaa irraa hir'ifamu akka qabu ni akeekaa. Haata'u malee dhimmoota dabarsa lafa haala armaan olitti seerota keessa ta'uus harki caalaan dambii fi qajeelfama liizii keessatti kan ibsaman raawwachuu irratti hanqinni guddaa akka jiru hubachuun ni danda'ama.²⁹⁴

3.5.3. Mirga Liizii Wabummaan Qabsiisuu

Namni mirgaa ittifayyadama lafa magaalaa liiziin argate qabiyyee isaa wabiin qabsifaachuu ni danda'a. Namni qabiyyee lafa liizii bu'uura labsicha kwt.24 tiin hayyamameef irratti ijaarsa osoo hin jalqabiin mirga qabiyyicha irraa qabu wabummaan qabsiisuu yookiin kaffaltii duraa kaffale akka gumaacha kaappitaalaatti fayyadamuu ni danda'a.²⁹⁵ Mirga liizii wabiidhaan qabsiisuun kan danda'amu kaffaltii liizii duraa yookiin kaffaltii duraa irratti dabalataan kan kaffale yoo ta'e hanga kafaltii dabalataan raawwatee irraa hir'ifamee dabalataanis kaffaltiin yeroo lafichatti fayyadame irraa herregamee maallaqaa hafe qofa irratti akka ta'e seerichi ni akeeka.²⁹⁶

Kana malees abbaan qabiyyee mirga liizii qabuu, qabiyyee isaa ijaarsa qabu sadarkaa kamirrattuu wabiin qabsiisuu yookiin akka gumaacha kaappitaalaatti fayyadamuu ni danda'a.²⁹⁷ Haata'u malee, mirga liizii wabiidhaan qabsiisuun kan danda'amu, kaffaltii duraa irraa yookiin kaffaltii dabalataa biroon raawwate yoo jiraate hanga kaffalamerra bu'uura Labsicha keewwata 22 keewwata xiqqaa 3 tiin kan hir'ifamuu qabuu fi kaffaltii yeroo lafichatti fayyadame irraa herregamee qarshii hafuu fi tilmaama ijaarsa shallagamee qofaa irratti ta'a.²⁹⁸

²⁹³ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

²⁹⁴ Af-gaaffii Obbo Xahir Amaanoo D/G/B/Qabiyyee/WBIFLG/Arsii waliin taasifame

²⁹⁵ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 50(1-2)

²⁹⁶ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt.22(3)

²⁹⁷ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 51(1)

²⁹⁸ Kanuma, kwt 50(2)

Dabalataan, qabiyyeen liizii haala kamiinuu yoo darbu mirgii fi dirqamni waligaltee liizii bu'uura Labsicha keewwata 24 keewwata xiqqaa 8 tiin qaama sadaffaa qabiyyichi darbeefitti akka darbu tumee jira.²⁹⁹ Qabatamaan dhimma kana ilaachisee hanqinaaleen jiran akka armaan gadiitti xiinxalamani jiru.

➤ **Qindoominni Baankii/Qaama liqeessuu fi Biirroo/Waajjira Lafaa Lafaa ta'uu**

Qaamni qabiyyee qabatee liqii kennuu (Baankiin) akkuma qabeenyaa kanneen biroo ogeessa isaa erguun ofii isaatii tilmaamuun qabeenyicha wabiin akka qabatu taasisee mallaqaa liqeessaa kan jiru dha.³⁰⁰ Akkaata seerichaatti qabeenya irra jiruu fi kaffaltii duraa giddugaleessa godhachuun, kaffaltii duraa irratti dabalataan kan kaffale yoo ta'e hanga kafaltii dabalataan raawwatee irraa akkaataa Labsichaa keewwata 22 (3)n kaffaltiawan hir'ifamuu qabanii fi kaffaltiin yeroo lafichatti fayyadame irraa herregamee maallaqa hafe qofa irratti liqeeffatamuu akka qabuu ni ibsa.

Qaamni waabiin qabachuu barbaadu tilmaama gatii ijaarsa qabiyyicharra jiruu ta'ee itti gaafatamummaan kan qaama wabiidhaan qabatuu ta'aa jedhee tumee jira. Qaamni qabiyyicha wabiidhaan qabatu yookiin gumaacha kappitaalaan galmeeffatu tilmaama qabeenyaa fi hanga maallaqa liqeessee Biirroo/Waajjira Lafaa barreeffamaan beeksisuu akka qabuu fi Qabiyyeen wabiidhaan qabame yookiin gumaacha kappitaalaan ta'ee kuufamni kaffaltii liizii kan irra jiru ta'ee ijaarsi kan irratti hin jalqabamne yookiin ijaarsi isaa walakkaadhaa gadi kan irra qubate,yookin guutuun fi kan biro jirachuu isaa, kuufama kaffaltii liizii irra jiru dhiisuu, kan gurguramu yookiin qaama biroof kan darbu yoo ta'e, Biirroo/Waajjira Lafaa kuufama kaffaltii liizii hafe dursa gurgurtaa irraa yoo argate yookiin qaamni darbuuf kaffaluuf kan waliigale yoo

²⁹⁹ Kanuma, kwt 50(6)

³⁰⁰ Akkuma olitti miiljalee 238^{ffaa}

ta'e malee jijiirraan maqaa abbaa qabiyyummaa haala kamiinuu raawwatamuu akka hin danda'amne seerichi ifatti ni ibsa.³⁰¹

Qabatamatti kan jiru garuu akkaataa seeraatiin waajjirri lafaa fi qaamin liqii kennuu walubbisaa deemu irratti hanqinni kan jiru dha. Akkasumas Baankiin dhorkii nuuf haa galma'uu yeroo jedhanii gaafatan qaamin dhorka galmeessuu fi akka galma'uuf gaafatu waliin haala lafaa sana irraa jiru ilaaluu dhabuun kan jiru dha. Keessattuu, lafa wabiin qabamee kan ijaarsa hin qabne yookiin hin xumuramne yoo ta'e qarshii argameen misoomsuunii fi lafa pirojeektii investimentii babal'aa ittin misoomsina jechuun fudhachun irratti misoomaa gaggeessuu dhabuun kan jiru dha.³⁰² Sababaa kanaan mallaqaa fudhachuun misooma biroof olchuu yeroo sababaa misoomuu dhabuun qaama aangoo qabuun waligalteen isaanii akka addaan cituu yoo murta'u yookiin laftii irraatti hin misoomne akka hir'ifamee gara baankii lafatti akka deebi'u yeroo ta'u, baankiin wabiin qabsiseefadhe jechuun falmii kaasuu, seerichi qaama dhorkaa gameessuu fi liqii kennuu jiduu hariroo akkamii jiraachuu akka qabu, yeroo liqin taasifamu adda bahee waligaltee keessatti teechisun cinatti qindominii qooda fudhatootaa maal akka ta'ee mirga fi dirqamaa seerota biroon ta'an cinatti haala tilmaama qabeenyaa irratti gahee qaamole adda addaa maalii kan jedhu ifa ta'u dhabun rakkoo uummaa kan jiru dha.³⁰³

➤ **Qabeenyaa Laficha Irraa Jiruu Ol- Liqii Liqueessuu**

Qabiyyee Lafa Mirga Liiziin argataan wabiin yeroo qabsiifamu qabeenyaa laficha irraa jiruu ol mallaqaa akka liqeeffatamu taasisuun kan jiru dha.³⁰⁴ Ittigaafatamummaan qaama liqeessuu cinatti dhorka galmeessuun alatti gaheen Biirroo/Waajjira lafaa maal akka ta'e seeraan ifatti teessifamuu dhabuunis rakkoo mataa isaa kan qabaatu dha.³⁰⁵ Haalli kun immoo namoonni bifa kanaan baankii irraa maallaqa liqeeffachuun deebisuu diduu uumaa kan jiru ta'uu isaati.³⁰⁶

³⁰¹ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa}, kwt 50(4-5)

³⁰² Afgaaffii Obbo Masarat Eebbaa, Ogeessa Mirkaneessa Galmeessa Bulchiinsa W/D/L/Magaalaa, Obbo Alamaayyoo Asaffaa, D/G Waldiddaa W/B/Lafaa GANF Waliin gaafa 08/11/2013 taasifame

³⁰³ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

³⁰⁴ Af-gaaffii Obbo Tewdiros Fiqaaduu D/garee Seeraa M/Galaan

³⁰⁵ Afgaaffii Obbo Masarat Eebbaa, Ogeessa Mirkaneessa Galmeessa Bulchiinsa W/D/L/Magaalaa, Obbo Alamaayyoo Asaffaa, D/G Waldiddaa W/B/Lafaa GANF Waliin gaafa 08/11/2013 taasifame

³⁰⁶ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sulultaan waliin gaafa 06/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Addisuu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii

➤ Hanqinnaa qabinsa gal mee qabiyyee wabiin qabamanii jirachuu

Hojimaanni qabiyyee wabiin qabamee fi hin qabamne adda itti bahee ta'uu kan baratamee fi ittiin hojjetamaa jiru miti. Haalli qabannaa ragaa lafaa hamayyaa'aa ta'uu dhabuun fi addaa bahee ta'uu dhabuun sababa hojii gibira fi kan biroof Waajjira Galii, Waajjira Konistraakshinii fi Waajjira lafaa gidduu deddebi'uuf faayila keessaa dhorkaan galma'ee turee dhabamuun yookiin baduun mul'achaa kan jiru dha.³⁰⁷ Sababaa kanaan dhorki jiraa fi hin jiruu irratti illee komiin adda addaa yeroo ka'u kan mul'atu dha.³⁰⁸

➤ Qabiyyee Liqiin itti argamee Dhorkaan galma'ee irratti Misomaa Gaggeessuu Dhiisuu

Qabiyyee qabsiisuun maallaqa liqiin argameen ijaarsa yookiin immoo misooma barbaachisaa gaggeessuu irratti rakkoon kan niru dha.³⁰⁹

3.6. Bulchiinsa Qabiyyee Durii

Qabiyyee durii jechuun lafti magaalaa sirna liiziitiin buluu eegaluun dura, kan haala seera qabeessa ta'een qabame, qabiyyee sirna liiziin ala akka itti fufu seeraan beekamtiin keennamee fi liiziin hojii irra erga oolee booda namoota qabiyyee lafa durii irraa buqqa'aniif lafa bakka buufamee kennamee jiruu kan dabalatudha.³¹⁰ Qabiyyeen durii sirna liizii jala galuu akka danda'amu seerri kaa'ee jira. Haa ta'u malee, qabiyyeen durii sirna liizii jala yeroo galu dhimmoonni ilaalamuu qaban dambichaa keessatti taa'anii jiru, kuniis abbootiin qabiyyee durii fedhii isaaniitiin yoo gaaffii dhiyeessan ulaagaa kanaaf murtaa'e guutanii yoo argaman gatii liizii ka'umsa yerootiin keessummaawuu akka danda'anii fi haallii raawwii isaa qajeelfama bahuun kan murtaa'u ta'a jedhe kaa'ee jira.³¹¹

Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa waliin gaafa 15/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Adinoo Tesfaayee D/G/Dabarsa Lafaa W/B/I/Lafaa M/Baddallee waliin gaafa 09/10/2013 taasifame; Marii garee Dursitoota garee daayirektoreetii fi ogeessota B/B/I/L/Oromiyaa waliin gaafa 05/12/2013 taasifame,

³⁰⁷ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame,

³⁰⁸ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

³⁰⁹ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

³¹⁰ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa} kwt 2(15)

³¹¹ Kanuma, kwt. 7(2)

Dambii Liizii kwt.9(2)(a-g) keessattis qabiyyeewan durii sirna liizii keessa galuu hin qabne kan tarreesseen: ³¹²

Abbootii mirgaan qabiyyee durii dhaalaan argatan, Abbaan warraa fi haati warraa qaama aangoo qabuun galmaa'e yookiin kan Mana Murtiin ragga'e yookiin kan qaama dhimmi ilaaluuf galii ta'ee jijiirraan maqaa hin raawwatamiin; Qabiyyee warraa seeraan walhiikanii qabiyyee durii qixa seeraan murtaa'een qooddatanii, Faayidaa ummataaf jecha namoota qabiyyee durii isaanii gadi dhiisaniif lafa bakka bu'iinsaan kennamu, Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabne, Qabiyyeewan bara Dargii dhaalamanii qaama dhimmi ilaaluun abbaa qabiyyee duriiif murtiidhaan deebi'an, Labsichii osoo hin bahiin duraa Qabiyyeewan gama Ejensii Piraayivetayizeeshinii Mootummaa Federaalaatiin gurguramanii waliigalteen kan irratti raawwatee fi kan biroo qajeelfamicha keessatti ibsaman irraa kan hafee akka sirna liizii keessa galuu danda'anitti ka'ee jira.

Qabiyyeewan durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabnee fi ulaaga seeraa taa'e guutaniif waraqaan ragaa akka kennamuf seericha keessatti ibsamee jira.³¹³ Kunis akkaataa ulaagaan Dambii liizii kwt.8(1-15) jalatti tumame ilaaluun ni danda'ama,

- 1) *Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabneef waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa kennuuf, qabiyyicha irra manni ijaaramee tajaajila kennaa jiru yoo irra jiraate, abbaa qabeenyaa mana kanaa ta'uun bulchiinsa gandaan yoo mirkanaa'ee fi ragaalee armaan gaditti tarreeffaman keessaa yoo xiqaate tokko dhiyaachuu qaba.*
 - a) *Waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa durii kan Labsii lakk. 47/1967 dura kennamee fi qabiyyichi yookiin manichi guutummaatti kan Mootummaadhaan hin dhaalamne ta'uun yoo mirkanaa'e;*
 - b) *Qabiyyichi Labsii lakk. 47/1967 dura qabamuu isaa ragaan barreeffamaa faayila mana galmee keessatti yoo argame;*
 - c) *Ragaan qaama aangoo qabuun kenname qabiyyeen lafaa kun seera yeroo saniitiin eeyyamamuu isaa kan agarsiisu galmee kuusaa isaa keessatti kan argamu yoo ta'e;*

³¹² Qajeelfama Lakk, 4/2008 kwt. 9(2)(a-g)

³¹³ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa} kwt 8

- d) *Gandaa qonnaan buaan gara magaalaatti dhufe yoo ta'e, nagahee kaffaltii gibira itti fayyadama lafa baadiyyaa osoo magaalaatti hin daangeffamiin duraa yoo xiqaate kan waggoota 3 yoo qabaate;*
- e) *Xalayaa yookiin iyyannoo mirriitii lafaa qaama aangoo qabuun qajeelfame yookiin hafteen nagahee mirriitii lafaa faayila mana galmeekessatti yoo argame;*
- f) *Murtii Mana Murtiitiin qabiyyee yookiin mana kana ilaachisee kennname yoo qabaatee fi faayila mana galmeekessa yoo jiraate;*
- g) *Waraqaa ragaa itti fayyadama lafa baadiyyaa akkaataa seera itti fayyadama lafa baadiyyaatiin kennnamee fi seera qabeessummaan isaa mirkanaa'ee yoo argame ta'a.*
- 2) *Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabne kan akkaataa keewwata kana keewwata xiqa 1 tiin qabamee tajaajila mana jirenyaaf oolaa jiru, hanga m2 500 kan ta'e akkaataa qabiyyee duriitiin abbaa qabiyyichaaf hayyamameefii kiraadhaan kan bulu ta'a.*
- 3) *Akkaataa keewwata kana keewwata xiqa 1 tiin lafti m2 500 ol jiru irraa yoo hir'isamu, qabeenya lafa hir'isamu irratti argamuuf akkaataa seeraatiin beenyaan kan kaffalamuuf ta'a.*
- 4) *Keewwata kana keewwata xiqa 2 jalatti kan tumame jiraatus, lafti m2 500 ol jiru irraa citee akkaataa istandardii itti fayyadama lafa magaalichaatiin misooma biroof ooluu kan hin dandeenye yoo ta'e abbaa qabiyyichaaf kan itti dabalamu ta'ee, qabiyyeen walitti makamus sirna kiraatiin kan bulu ta'a.*
- 5) *Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabne kan bal'inni isaa m2 500 gadi ta'eef waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa kan kennamu, hanga istandardii bal'ina lafa mana jirenyaa magaalichaan eeyyamamuu gadi hanga hin taanetti, kanuma qabamee jiru qofa irratti ta'a.*
- 6) *Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabne kan istandardii bal'ina lafa mana jirenyaa magaalichaati gadi yoo ta'e, qabeenya laficha irra jiruuf beenyaan kaffalamuuf lafti bakka bu'iinsaa istandardii bal'ina lafa mana jirenyaa magaalichaan isa gadi aanaadhaan kennnamee qabiyyichi baankii lafaatti akka galu ni taasifama.*

- 7) *Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabne kan tajaajilli isaa mana jirenyaaaf hin taaneef hangi bal'ina lafaa waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa irratti kennamuu akkaataa istandardii gosa tajaajilichaaf bahuutiin isa xiqqaadhaan kan murtaa 'uu fi kiraan kan bulu ta'a.*
- 8) *Akkaataa keewwata kana keewwata xiqqaa 7 tiin lafti istandardii gosa tajaajilichaaf bahu isa xiqqaadhaan ol jiru irraa yoo hir'isamu, qabeenya lafa hir'isamu irratti argamuuf akkaataa seeraatiin beenyaan kan kaffalamuuf ta'a.*
- 9) *Keewwata kana keewwata xiqqaa 7 jalatti kan tumame jiraatus, lafti istandardii gosa tajaajilichaai irraa citee hafe akkaataa istandardii itti fayyadama lafa magaalichaatiin misooma biroof ooluu kan hin dandeenye yoo ta'e abbaa qabiyyichaaf dabalataan kan hayyamamu ta'ee, qabiyyeen walitti makamus sirna kiraatiin kan bulu ta'a.*
- 10) *Keewwata kana keewwata xiqqaa 4 fi 9 jalatti kan tumame akkuma jirutti ta'ee, lafti citee hafu kan of danda'ee misoomuu danda'u yoo ta'es, sirna liiziitiin gatii liizii caalbaasii waayitaawaatiin hayyamamuu ni danda'a. Tarreeffamni isaa qajeelfama bahuun kan murtaa 'u ta'a.*
- 11) *Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabneefi tajaajilli isaa mana tajaajila makaa yoo ta'e, qabiyyee waliigala keessaa gosa tajaajilaa % 50 ol qabate gosa tajaajilaa lafichaa ta'ee fudhatama.*
- 12) *Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabne kan tajaajilli duraan kennaa ture pilaaniidhaan tajaajilli isaa yoo jijiirame, ragaan kennamuuf tajaajila qabiyyichi kennaa jiruun ta'ee, ijaarsa bakka sana irra jiru bakka jirutti haaromsuun ala akka hin fooyyessinee fi ijaarsa haaraa akka hin gaggeessine kan dirqamu ta'uu kan agarsiisu ta'uu qaba.*
- 13) *Keewwata kana keewwata xiqqaa 12 jalatti kan tumame yoo jiraates, iddichi akkaataa ramaddii pilaanii fi istandardii jiruun tajaajila misoomaa birootiif abbaa qabiyyichaatiin misoomuu kan danda'u yoo ta'e, abbaa qabiyyichaaf tajaajila kanaaf hayyamamuu ni danda'a. Ta'us, abbaan qabiyyichaa beenyaa osoo hin gaafatiin lafti tajaajila kennaa jiruun bakka bu'insaan kennameefii keessummaawuu yoo barbaade mirgi isaa ni eegamaaf.*
- 14) *Keewwata kana keewwata xiqqaa 10 jalatti kan tumamee akkuma jirutti ta'ee, iddo qabiyyeen kun jiru keessatti bulchiinsi magaalicha sagantaa pilaanii magaalicha*

raawwachiisu yoo qabaate lafa bakka bu'iinsaa fi kaffaltii beenyaa qabeenyichaaf seera kanaaf baheen raawwatee tajaajila pilaaniin qabameef oolchuu ni danda'a.

15) Keewwata kana keewwata xiqqaa 14 jalatti kan tumame jiraatus, lafa kanaan dura investimentiif sirna kiraatiin kennamee waraqaa abbaa qabiyyummaa hin qabne tajaajila duraan hayyamameef laficharratti gaggeessaa kan hin jirre, bulchiinsi magaalichaa qabeenya laficharra jiruuf beenyaa kaffalee laficha misooma biroof oolchuu ni danda'a. Tarreeffamni isaa qajeelfama bahuun kan murtaa'u ta'a. jedhee ka'ee jira

Hanqinaaleen gama kanaan jiran daataa funaanamee fi seerota jiran waliin xiinxaluun akka armaan gadiitti ibsamani jiru.

➤ **Qabiyyee Durii Magaala Keessa Jiran Adda Baasuun Ragaa Kennuu Dhabu.**

Bu'uura seerota liiziitin qabiyyeewan lafa magaalaa waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin-qabnee kan ulaagaa seeraa guttatani fi qabiyyeen lafa magaalaa daangaa magaalaa keessatti qaama adda addaan qabamanii tajaajila adda addaaf oolaa jiran, kan beekamtiin seeraa kennameef yoo ta'anii waraqaan ragaa abbaa qabiyyummaa argachuuf akka qaban tumamee jira.³¹⁴

Akkaataa seerota liiziitti qabiyyee dambii 155/2005 dura ijaaraman, Qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabne, Qabiyyee lafa magaalaa seeraan qabamee ragaan kennamee olitti seeraan ala dambii lakk. 155/2005 dura babal'isanii dabalanii qabamanii argaman, qabiyyeewan manni mootummaa federaalaa/naannoon bulan, yookiin gandaan bulan magaalicha keessatti qabamee jiru ragaa argachuu ni danda'u jedha. Haata'u malee sirni qabinsa ragaa lafaa jiru hamayya'aa waan hin taaneef, magaaloota keessatti qabiyyeewan durii jiran adda baasaanii akkaataa seeraatin wagga seeran tumamee keessaatti seera qabsisuuf waraqaa ragaa akka argatan taasisuu dhabun jira, kun immoo maddaa komii bulchiinsa gaarii ta'uu irraa darbee qabiyyee kana irraa galiin mootummaa akka hin argamnee ta'aa jira.

Dabalataaniis qabiyyee durii seera qabeessa taasisuu dhabuun rakkolee adda addaa kanneen akka lafa jedhamee ol qabachuu, abbaan qabiyyee mirga ittifayyadama lafa isaa seeran akka itti

³¹⁴ Qajeelfama lakk 5/2008 kwt 6,7,8,9

hin fayyadamne taasisee jira. Kun immoo wabii mirga abbaa qabiyyummaa isaa rakkoo keessa akka galu taasisuu, qabiyyee lafa isaa qabsisee liqiifachu dhabuu fi kan biroo mirga seeran kennameef raawwatamuufi dhabuuf saaxilee jira.³¹⁵ Qabiyyee durii osoo hin ta'iin ragaa sobaa qindeessuu qabiyyee ijaarsa seeraan alaa dambii boodaa akka dambii 155/2005 bahee duraatti mirkaneessifachu yookiin akka qabiyyee duraatti akka mirkaneeffamuuf taasisuu.

➤ **Qabiyyee Durii sirna kiraan buluu qaban siirnaa liizii keesssa galchuu**

Akkaataa sirichaatti magaalichi sirna liiziitiin buluu eegaluun dura lafa karaa seera qabeessa ta'een tajaajila adda addaaf qabame yookiin magaalichi erga liiziin buluu eegalee booda lafa kiraan kenname yookiin lafa gara magalaatti daangeffamee kiraan bulaa jiruu yookiin liiziin hojiirra erga oolee booda namoota qabiyyee lafa durii irraa buqqa'aniif lafa bakka buufamee kennamu sirnaa liiziitiin osoo hin taane kiraadhumanidha. Haata'u malee qabiyyee akkaataa seeraatiin sirna liizii keessa osoo hin gallee sirnaa kiraan akka keessumeeffaman seeraan ta'ee hordofanii sirna qabsisuu dhabuu fi qabiyyeewwaan sirna kiraadhan keessumeeffamuu qaban sirna liziin kennuu kan jiru dha.³¹⁶ Gama biraatiin Labsii Liizii keewwata 6(1) jalattii qabiyyeen durii hanga qorannoong gaggeeffamee Mana Maree Ministerootatiin murtaa'utti seera kiraatiin akka buluu ni ibsa.³¹⁷

➤ **Ulagaan Seerichaa Keessaa ta'ee haala qabatama Hawaasichaa ilaalchaa keessa galchuu dhabuu**

Magaaloota baay'ee keessatti abbootiin qabiyyee durii warraa yeroo magaalli hundeffamee magaalicha keessaatti karaa seera qabeessa ta'een daangeeffaman, kanneen qaama aangoo qabun

³¹⁵ Akkuma olitti miiljalee 238^{ffaa}

³¹⁶ Afgaaffii Obbo Alamaayyoo Raggaasaa Ho/To/Waliigaltee Lafa Magaalaa Asallaa, Obbo Baayiluu Mangistuu, Dabarsa Lafa Magaalaa Asallaa, Aadde Qaalkidaan Yohaannis, Waliigaltee Liizii Lafaa Magaalaa Asallaa waliin gaafa 03/09/2013 taasifame

³¹⁷ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa}, kwt. 6(1)

lafa qabataan yookin qonnaan bultoota yookin horsiisee bultoota babal'ina daangaa yookiin pilaanii magaalaatiin kan ka'ee laftii isaanii magaalaa jala galeedha. Abbotiin qabiyyee durii kun lafa harka isaani jiru akkaataa seeraatin kennaadhan miseensa maatii isaaniitti yeroo dabarsan ragaan lafaa jalqabaa kaasee kan jiru maqaa qaama yeroo ammaa itti fayyadamuun osoo hin taanee qaama kennaa raawwateenidha. Bu'uura seerri jedhuun abbootiin qabiyyee dhaalaan argatan kun ragaa dhabuun ni mul'ata³¹⁸.

Kana malees labsiin liizii mirga abbaan qabiyyee tokkoo kennaa miseensa maatii isaatif kenuu waan sarbe fakkaata. Amaaluma isaatiin bulchiinsii fi ittifayyadama lafa magaala, kan baadiyyaa irraa garagarummaa guddaa yoo qabaateyyuu qonnaan buaan fi horsiisee buaan lafa isaa yeroo baadiyyaa jala jiru ijollee isaatif kennaa raawwaate jiru sababaa kanaan dhorkuun kan jiru fakkaata.³¹⁹ Kana malees qabiyyeen isaani qabiyyee durii ta'us karaa seera qabeessaa ta'een ragaan barbaachisu guutachu dhabuu kan manneen isaanii suura xiyyaaraa keessa hin galleefi kkf seera qabeessa taasisuuf danqaa yeroo ta'u mul'ata.³²⁰ Fakkeenyaaaf, Ganda qonnaan bulaa gara magaalaatti dhufe yoo ta'e, nagahee kaffaltii gibira itti fayyadama lafa baadiyyaa osoo magaalaatti hin daangeffamiin duraa yoo xiqaate kan waggoota 3 qabaachuu, biilii ifaa, biilii bishaanii, nagahee gibirraa fi kkf maqaa kan qabuu waan jedhuuf yeroo baay'ee qabiyyee lafa baadiyyaa miseensa maatii isaanitiif kan dabarsaan yoo ta'eeyuu lafichaa irrattii maqaa Abbaa yookin haadhaatiin malee maqaa nama qabiyyee qabuun jiraachuu dhabuu kan jiru dha.

Qabatamaatti maatiin sababaa adda addaatiin ijollee isaatif kennuu waan mul'atuuf mirkaneessuuf danqaa ta'ee jira. Jiraataa magaalaa nagahee of harkaa hin qabne waan hin keessummeessineef abbaan qabiyyee hedduun ragaan of harkaa hin qabne lafa waggoota dheeraaf qabatee ture osoo hin mirkanaa'iin kan jiru dha.³²¹ Dhimma kanaaf akka hanqina guddaatti kan

³¹⁸ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

³¹⁹ Afgaaffii Obbo Alamaayyoo Raggaasaa Ho/To/Waliigaltee Lafa Magaalaa Asallaa, Obbo Baayiluu Mangistuu, Dabarsa Lafa Magaalaa Asallaa, Aadde Qalkidaan Yohaannis, Waliigaltee Liizii Lafaa Magaalaa Asallaa waliin gaafa 03/09/2013 taasifame

³²⁰ Af-gaaffii Obbo Mulugeetaa Tolchaa Bu/Ganda Gafarsa Buraayyuu fi Obbo Warquu Waaqtoolee Qindeessaa Ejensii Lafaa G/G/Buraayyuu waliin gaafa 06/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Girmaa Baqqalaa D/Garee Bu/Qabiyyee W/B/I/L/M/Baddallee waliin gaafa 09/10/2013 taasifame;

³²¹ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame,

ka'u haalli qabiinsa ragaa lafa magaalaa ammayyaa'aa ta'e diriiruu dhabuu isaati. Sababa kanaaf ijaarsi seeraan alaa illee akka babal'atu shoora mataa isaa taphatee kan jiru dha.³²²

Bulchiinsaa qabiyyee durii ilaalcissee osoo labsiin liizii hin mirkana'iin duraa magaloottaa baay'ee keessaatti qabiyyeewwaan bal'inaa istandardii mirkaneessaa qabiyyee durii sirna liiziin heyyamamu (500m²) ol qabataanii qabeenyaa dhaabbataa addaa addaa irraa kan qabani dha. Qabiyyeewwaan qaama aangoo qabuun karaa seera qabeessa ta'een kan argaman ta'u illee akkaata seerichatti bal'inni qabiyyee durii inni ol'anaanaf istandardiin 500m² ol yoo ta'u qabatamaatti warren 1000 m² fi isaa ol qabataan kan jirani dha. Qabiyyeewwaan kana akkaataa Labsii fi Dambitiin keessumeessuun mataa isaatiin rakkoo uumaa kan jiru dha. Akka fakkeenyatti Magaalaa Jimmaa fudhachuun ni danda'ama. Kanaaf seeronni bahanii amma hojiirra jiran haala qabatama hawaasichaa fi magaalicha kan giddugaleessa godhatan waan hin taaneef hanqinaaleen kun uumammuu kan danda'an ta'uu isaa hubachuun ni danda'ama.

3.7. Ijaarsa Seeraan Alaa fi Ijaarsa Seeran Alaa Sirna Qabsisuu

3.7.1 Qabiyyee Ijaarsa Seeraan Alaa fi Madda Rakkoo Ijaarsa Seeraan Alaa

3.7.1.1 Sadarkaa babal'inaa Qabiyyee Ijaarsa Seeraan Alaa

Qabiyyee Ijaarsa Seeraan Alaa (kanaan booda ISA jedhamee waamamu) jechuun³²³, qabiyyee lafa magaalaa hayyama qaama naannoo keessatti lafa bulchuuf aangoo qabuun ala qabame irratti yookiin lafa seeraan hayyamame ta'ee hayyama ijaarsaa qaama aangoo qabuun kennname osoo hin qabaatiin ijaarsa raawwatame yookiin raawwatamaa jiru kamuu jechu dha.³²⁴ Magaalota Naannoo Oromiyaa keessatti bal'inaan qabiyyeen al-idlee fi ijaarsi seeraan alaa akka jiran ni hubatama.

Akkaataa qorannoo kanaaf bargaaffii sassaabameen sadarkaa babal'ina ijaarsaa seeraan alaa magaalaa keessaatti gaggeeffamaa jiru hangam akka ta'ee hubachuun yaalameera. Akkaataa daataa waliigalaa sassaabamee 253 keessaa 120 (%47) daraan olaanaa ta'u kan agarsisee yoo ta'u daataan 79(31%) ta'uu gadi aanaa ta'u agarsisee jira. Haalumaa kanaan sadarkaan

³²² Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

³²³ Akkuma olitti miiljalee 43^{ffaa} kwt 2(17)

³²⁴ Qajeelfama lakk.05/2008 Kwt 2(9)

babal'ifannaa ijaarsa seeraan alaa magaalotaa naannichaa keessa jiruu daraan olaanaa ta'u isaa hubachuun ni danda'ama.

3.7.1.2 Madda Rakkoo Ijaarsa Seeraan Alaa

Magaaloota Naannoo keenya keessaatti ijaarsii seeran alaa bal'inaan kan mul'atu yoo ta'u, maddii ISAs akkaataa qabatama magaalichaa fi argamaa magaalichaatiin garagaraa qabachuu danda'aniis magaalota mummee fi olaanaa keessattuu magaalota Godinaa Addaa Naannoowwaa Finfinnee keessaatti argamaani fi Magaalota ollaa Naannoo birootiin walittii dhiyeenya qaban yookiin waldaangeessan keessatti kan hammataa deemanidha. Babal'ina ISA kanaaf sababa jechuun qorannoo kanaan adda baafaman akka armaan gadiitti xiinxalameera.

➤ Feedhii fi Dhiyeessiin Lafaa Walsimuu Dhabuu

Akkaa Naannootti dabarsa lafaa dhimmota haala addaatiin mootummaan naannichaa itti amane heyyamameefiin alaatti bara 2002 ALI kaasee kennii lafaa osoo hin gaggeeffamin turee jira. Sababaa kanaan kuufamni fedhii lafaa magaalota baay'ee keessatti olaanaa ta'u irraan kan ka'e feedhii fi dhiyeessiin lafaa walsimuu hin dandeenye. Akkasumas, qophiin lafaa baajata guddaa waan gaafatuf magaalonnii hedduun lafa mana jirenyaa fi tajaajila adda addaatiif oluu qopheessanii fedhii jiru galmaan gahuuf hanqina guddaatu jira.³²⁵ Sababaa kanaanis namoonni fedhii lafaa qaban karaa seeraa qabeessa ta'een carraan lafa argachuu dhiphachuu irraa kan ka'e fayyadamtootni qotee bultoota irraa karaa seeraan alaan lafa bitachuun mana jirenyaa

³²⁵ Af-gaaffii Obbo Ejennaa Gizaw, I/Gaafatamaa MHAA G/Sh/Lixaa waliin gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Sirneessaa Kumalaa Pirezidantii M/M/A/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Mallasaa Midhaksaa I/G/M/H/A/Alangaa A/M/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Gaaddisaa Buttullee Bulchaa Ganda Yaa'ii Gadaa waliin gaafa 11/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Addisu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa waliin gaafa 15/11/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Mulugeetaa Tolchaa Bu/Ganda Gafarsa Buraayyuu fi Obbo Warquu Waaqtlee Qindeessaa Ejensii Lafaa G/G/Buraayyuu waliin gaafa 06/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa waliin gaafa 07/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Kumalaa Buusaa Pirezidantii M/M/Olaanaa G/A/N/Finfinnee waliin gaafa 08/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Duubee Dhaabaa W/Q/DH/Ijibbaataa M/M/W/Oromiyaa waliin gaafa 17/12/2013 taasifame.

ijaarrachaa kan jirani dha.³²⁶ Kun immoo ISA akka babal'atuuf sababa guddaa ta'ee jira. Fkn yeroo qorannoo kana gaggeesinutti GANF keessatti ijaarsota seeraan alaa gara 56,000 olii akka jirani afgaaffii qorannoo kanaaf gaggeessinee irraa hubachuun ni danda'ama.³²⁷

➤ **Lafti Baadiyyaa Pilaanidhan gara Magaalatti Daangeeffamuu dhabuu**

Lafti baadiyyaa magaalaa jala yeroo galu pilaaniidhaan deeggaramee keessummeeffamaa kan hin jirre dha.³²⁸ Akkasumas, lafti baadiyyaa daangaa magaalaa keessa yeroo galu beenyaa kaffaluu dhabuu fi magaalonni raga lafaa sirnaan qabachuu dhabuun kan mul'atu dha.³²⁹ Haalli kun immoo namootni ijaarsa seeraan alaa akka gaggeessanii fi itti gaafatamummaa mirkaneessuu irratti illee hanqina mataa isaa kan qabaatu dha.³³⁰

➤ **Beenyaan gahaan Kaffaalamuu Dhabuu**

Babal'ina ISA tiif akka rakkoo guddaatti kan ka'u faayidaa ummataatiif jecha namoota qabiyyee isaanii irraa buqqa'aniif beenyaan mootummaan kaffaluu fi qaama sadaffaatti gurguramu gidduu

³²⁶ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sululta walii gaafa 06/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo walii gaafa 09/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Maatiwoos Yiggazuu, Pirezidantii M/M/Olaanaa Go/Sh/Lixaa walii gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo walii gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Aadde Laxiifaa A/Nagaa I/Aantuu I/G/Wa/BU/Godina Jimmaa walii gaafa 07/10/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Abdallaa Xahaa R/H/Bulchiinsa Magaalaa Sandaafaa walii gaafa 03/09/2013 taasifame; Marii garee Dursitoota garee daayirektoreetii fi ogeessota B/B/I/L/Oromiyaa walii gaafa 05/12/2013 taasifame.

³²⁷ Afgaaffii Obbo Masarat Eebbaa, Ogeessa Mirkaneessa Galmeessa Bulchiinsa W/D/L/Magaalaa fi Obbo Alamaayyoo Asaffaa, D/G Waliddaa W/B/Lafaa GOANF Waliin gaafa 08/11/2013 taasifame

³²⁸ Qajeelfama lakk 02/2011 Qajeelfama Walharkaa fuudhinsa Lafa Baadiyyaa Pilaaniidhan gara Magaalatti daangeeffame kwt 14.

³²⁹ Af-gaaffii Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo walii gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa walii gaafa 07/11/2013 taasifame; Af-gaaffi Obbo Naggaa A/Maccaa B/B/I/G/Wa/Mi/M/Manneennii Go/Jimmaa walii gaafa 07/10/2013 taasifame,

³³⁰ Af-gaaffi Obbo Siisay Iddoosaa I/G/M/H/A/A/Go/Jimmaa walii gaafa 07/10/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Dabalaa Higguu A/Ad/Qo/Ya/Mu/H/Kennisiusu M/H/A/A/M/Jimmaa walii gaafa 08/10/2013 taasifame,

garaagarummaan jiraachuu dha. Gama birootiin beenyaan mootummaan kennuu xiqqaa ta'uu isaati.³³¹ Fakkeenyaaf, akka M/Adaamaatti beenyaan lafa kaaree tokko irratti kaffalamaa jiru qarshii 213 yoo ta'u lafti heektaara tokko irratti beenyaan kaffalamu qarshii 2,130,000 ta'a. Hangi beenyaa kunuu mana mare magaalichaan murtaa'e gatii fooyya'aadha jedhama. Qotee buaan lafa isaa karee kanaan 140-200tti qoqqoodun beenyaa kaffalamuu dachaan olitti gurguuraa jira.³³²

➤ **Hanqina Qindomina Qaamolee ittisa ISA Sadarkaa Sadarkaan Jiru**

Qamoleen sadarkaa sadarkaan jiran qindominaan ISA ittisuu irratti hanqinni kan jiru dha.³³³ ISA yeroo raawwaatamu caasan sadarkaa sadarkaan jiru tarkaanfii battala fudhachuu dhabuu, itti gaafatamummaa isaanii sirnaan bahachuu dhabuu, sirnii ittigaafatamummaan mirkaneessuu dhabamuu fi malaammaltummaan kan keessatti calaqqisu dha.³³⁴ Koreen yeroon walgahuu dhabuu, hooggansii sadarkaan jiru dhimma ISA magaala isaa keessatti raawwatamu irratti

³³¹ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisuu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sululta walii gaafa 06/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Sirneessaa Kumala Pirezidantii M/M/A/Amboo walii gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo walii gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Kom Baqqaa Miidhagsaa A/Ad Qo/Ya/Mu/Kennisiisaa Qa/Po/G/SH/Lixaa walii gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Mulugeetaa Tolchaa Bu/Ganda Gafarsa Buraayyuu fi Obbo Warquu Waqtlee Qindeessaa Ejensii Lafaa G/G/Buraayyuu walii gaafa 06/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafaa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa walii gaafa 07/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Kumala Buusaa Pirezidantii M/M/Olaanaa G/A/N/Finfinnee walii gaafa 08/11/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Guyyoo Waariyoo I/A/Pirezidantii M/M/W/Oromiyaa walii gaafa 17/12/2013 taasifame.

³³² Af-gaaffii Obbo Addisuu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa walii gaafa 15/11/2013 taasifame,

³³³ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisuu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sululta walii gaafa 06/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Naggaa A/Maccaa B/B/I/G/Wa/Mi/M/Manneennii Go/Jimmaa walii gaafa 07/10/2013 taasifame

³³⁴ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisuu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sululta walii gaafa 06/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo walii gaafa 09/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Maatiwoos Yiggazuu, Pirezidantii M/M/Olaanaa Go/Sh/Lixaa walii gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Gaaddisaa Buttullee Bulchaa Ganda Yaa'ii Gadaa walii gaafa 11/09/2013 taasifame;

xiyyeffannoo kennuu dhabu fi hojicha qaamolee seeraa waliin qindominaan raawwachuu dhabuu kan jirani dha.³³⁵

➤ **Qabiyyee Durii Akkaataa Seeraatiin Magalaa Jala Galaan Seera Qabsisuu Dhabuu**

Qabiyyee durii akkaataa seeraatiin magaala jala galaan bu'uura kaaroraa ittifayyadama lafa (Pilaanii) magaalaatiin walsimsiisuuf qoqqoodinsi hojjetamu akka qabuu seerichi ni ka'aa³³⁶ Haata'u malee akkaataa seeraatiin qoqqoodinsa sirreessuun raawwachuu dhabuun kan jiru dha. Magaaloonnii lafa duwwaa namaan hin qabamne irratti dabarsi lafaa yookiin miisoomni lafaa akka gaggeeffamu taasifama jira malee, qabiyyee durii bu'uuraa irraa abbaa mirgaa ta'aan dursa kennaanii keessumeessuu fi ragaa seera qabeessa akka argataan taasisuu irratti hanqinni kan jiru dha. Sababaa kanaan abbotiin qabiyyee durii qabiyyee isaanii istandardii heeyyamamu ol warrii qaban bittaa fi gurgurtaan adda addaa akka raawwatamu taasisuun magaala keessatti ijaarsi seeran alaa akka babal'atu gumaachaa taasisa jira.

➤ **Hanqina Hubannoo Seerota Liizii**

Hawaasni yookiin jiraataan magaala haala arganna lafa magala irratti hubannoo gahaa kan qaban miti. Lafti magaala akkaataa ittiin darbu irratti hubanno jiru laafaadha. Kana malees siri caalbaasiin dorgomee lafa akkaa fudhatu hubachiisuu fi haala addaatiin ramaddiin laftii akka argamu taasisuu keessatti hubannnoon jiru xiqqadha. Kanaa malee ISA akka hin gaggeessamneef qaama gaggeessuu irratti tarkanffin akka fudhatamu hawaasin hubannoo argateeakkataa sanaan haallii inni deeggarsa itti taasisuun lafaadha.³³⁷ Kanaaf rakkoo hubannoo seeroata liizii irratti hawaasaaf kennamu hedduu barbaachisaa akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

➤ **Tarkaanffii Seeraa Fudhachu Dhabu**

³³⁵ Af-gaaffii Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaala W/B/I/L/G/Sh/Bahaa fi Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa waliin gaafa 07/11/2013 taasifame; Marii garee Dursitoota garee daayirektoreetii fi ogeessota B/B/I/L/Oromiyaa waliin gaafa 05/12/2013 taasifame.

³³⁶ Qajeelfama lakk.05/2008 Kwt.2(17)

³³⁷ Akkuma olitti miiljalee 271^{ffa}

Akkaataa labsii liiziitti namni kamiyyuu seeraan ala lafa magaalaa daangessee kan qabate, ijaarsa kan raawwatee, yookiin qabiyyee daangaa isaa waliin kan walitti dabalatee yoo ta'ee hidhaa cimaa wagga 7 hanga 15 fi adabbii qarshii 40,000 hangaa 200,000 akkaadabsisuu tumamee jira. Kana malees caasaan bulchiinsaa sadarkaan jiru, Hoogganaan yookin hojjetaan kamiyyuu akkaataa tumaa seerota liizii keessaa ta'een tarkannfii fudhatamuu qabu yoo fudhachuu baatee yookin akka fudhatamu taasisuu yoo gadatee hidhaa wagga 1 hangaa 5 kan gahuu fi qarshii 10,000- 30,000 akkaadabamaan tumee jira.³³⁸

Haata'u malee seerichi akkaataa kanaan tumamuus hojii irraa oolmaa isaa irratti hanqinni akka jiru dha. Sadarkaa hojiirra oolmaa isaa beekuufis bargaaffiin qaamolee adda addaa irraa daataan funaanamee jira. Haaluma kanaan namoota bargaaffii guutan 252 keessaa 97(38%) ta'u shoora itti gaafatatummaan mirkanaa'uu dhabuu fi tarkaanfin gahaa ta'e fudhatamuu dhabuu daraan olaanaa dha jechuun yaada isaanii kennanii jiru. Namoota ijaarsa seeraan alaa irratti hirmaatanii fi qaama akka hirmaataniif haala mijeesse yookiin itti gaafatatummaa isaa bahachuu dhabe irratti tarkaanfii seeraa fudhachuu dhabuun ISA akka babal'atu kan taasisu dha.

➤ Rakkoo Siyaasaa fi Nageenyaa

Haala siyaasaa fi rakkoo nageenyaa dawoo godhachuun ISA babal'achaa kan jiru dha.³³⁹ Keessattu Magaaloota Naannoo Godinaa Addaa Naannoowaa Finfinnee jiranii fi warreen ollaa naannolee biroo ta'an keessatti ni baay'ata. Kana malees tarkanfin warren ISA raawwatan irratti yeroo fudhatamu siyaasa fi sabummaan wal-qabsisuun kan mul'atu dha.³⁴⁰

³³⁸ Akkuma olitti miiljalee 7^{ffaa} kwt 35(1 fi2)

³³⁹ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Sirneessaa Kumala Pirezidantii M/M/A/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame; Af-gaaffii Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo waliin gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Mulugeetaa Tolchaa Bu/Ganda Gafarsa Buraayyuu fi Obbo Warquu Waaqtolee Qindeessaa Ejensii Lafaa G/G/Buraayyuu waliin gaafa 06/11/2013 taasifame;

³⁴⁰ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjira fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sulultaan waliin gaafa 06/09/2013 taasifame,

➤ Hojiin Lakkaa’insaa Qabiyyee Lafaa Taasifamuu Dhabu

Qaan ni lafa bulchu lafa bulchu ragaa lafaa isaa adda baasee beeku qaba, lafa tajaajila irra olee fi hin ollee akkaataa karooraan itti fayyadama lafaatin adda baasee beeku, oditi lafaa yookin lakka’insa qabiyyee taasissee ragaa qabachu qaba, sirni bulchiinsa qabiyyee iftoominan fi qulqullummaa raawwatamu dhabuun lafa beenyaan itti kaffalameefi hin kaffalamnee irratti ISA akkaa raawwatamu taasissee jira.

3.7.2 Ijaarsa Seeraan Alaa Sirna Qabsiisuu fi Waraqaa Ragaa Abbaa Qabiyyummaa

Kennuu

Bu’uura labsii fi dambichaa keewwata 9’tiin Qabiyyeewan seeraan ala Dambiin Lakk. 155/2005 gaafa guyyaa 24/05/2005 ragga’uun dura qabamanii tajaajilaaf oolaa jiran pilaanii magaalichaan fudhatama kan argatan yoo ta’e, akkaataa istandardii tajaajilichaaf magaalichaaf murtaa’uun ulaagaa qajeelfama lakk. 5/2008 keessatti tumameen seera qabeessa taasisuun waraqaan abbaa qabiyyummaa ni kennamaaf jechuun tumamee jira.

Akkaataa Qajeelafa Lakk 5/2008 keewwata 24-32 jalatti tumameen qabiyyeewan seeraan alaa seera qabeessa ta’uun waraqaa ragaa kenuuf akka danda’amu tumamee jira. Akkaa waliigalaatti qabiyyeewan seeran ala sirna qabsiisuun gara seerummaatti kan dhufuu danda’an dhimmoota ijoo warraa armaan gadii yoo guutani dha ;-

■ Akkaataa qajeelfamicha kwt 11 jalaatti ulagalee :-

- a) *Qabiyyee lafaa ragaan irratti gaafatame irratti manni ijaarsi isaa xumuramee tajaajila kennaa turee fi jiru jiraachuun,*
 - b) *Qabiyyichii fi manni qabiyyicha irra jiru harka nama gaaffii ragaa dhiyeessaa jiruu jiraachuu fi*
 - c) *Mana qabiyyicha irratti argamu qaamni gaaffii dhiyeessu qabeenya isaa ta’uun ragaan mirkaneessu akkaataa dambichaa fi qajeelfama kanaan mirkana’uu qaba³⁴¹.*
- *Qabiyyichi Amajjii 24, bara 2005 dura kan qabameefi manni irratti ijaarame ta’uun bulchiinsa gandaatiin yoo mirkana’ee; Jiraataa magaalicha ta’uu, umurii isaa wagga 18 ol’ta’uu, magaalicha keessaa mana yookiin lafa tajaajila walfakkaatuuf maqaa isaa yookiin haadhawarraa/abbaa warraatiin kan hin qabnee ta’uu qaba, kanas waadaa*

³⁴¹ Qajeelfama Lakk 5/2008, kwt 11

seera duratti fudhatama qabu seenee mallatteessuu ,yoo IJaarsi seeraan alaa raawwatame kun pilaanii itti fayyadama lafaa fi istaandaardii bal'ina lafa magaalichaan kan walsimu ta'ee yoo argameedha.Akkaataa qajeelfaa Lakk 5/2008 gaaffiin waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa qabiyyee lafa magaalaa ragaa hin qabne kamtinuu fudhatama kan qabaatanu ulaagaaleen kanatti aananu hundi guutamanii argamuu qabu;

- *Abbaan qabiyyichaa Biilii yookiin waliigaltee yookiin nagahee kafaltii bishaanii yookiin ibsaa Amajjii 24, bara 2005 dura mana qabiyyicha irra jirruuf maqaa isaatiin ittiin kaffale yoo dhiyeffate; Magaalotni ragaa suuraa xiyyaaraa Amajjii 24, bara 2005 dura fudhatame yoo qabaatan qabiyyicha irratti ijaarsi jiraachuu agarsiisu qaban ogeessaan koodii addaa qabiyyichaaf kennanii pirinti gochuun mallattoo maqaan deeggerameen mirkaneessuun chaappaan itti gochuun akka madda ragaatti itti fayyadamuu ni danda'u;*
- *Qabiyyeen waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa seera qabeessa ta'e qabaatanii bal'ina lafaa seeraan hayyamameen olitti qabanii argaman pilaanii magaalichaan kan walsimu yoo ta'ee fi dambii lakk.155/2005 ragga'uun dura qabame, akka Waraqaa ragaa argaatan seerichi mirga gonfachisee jira.*

Haaluma kanaan qorannoo kana keessatti Qabiyyee seeraan alaa seeraa qabsisuu ilaachisee rakkoon gama seeera fi hojimaatan jiru maal akka fakkaatu akkaataa armaan gaditiin xiinxalamee jira.

➤ Akkaata Seeraan Ulagaa ta'ee Keessaatti Dugugaanii Hojjechuu Dhissuu

ISA ragaa hin qabnee mirkaneessuun seera qabsisuun kan jalqamee bubulee jira. Qabiyyewwaan akkaataa kanaan seera qabeessaa ta'uu danda'aan kanneen Dambii liizii lakk 155/2005 bahee Amajjii 24, bara 2005 duraa warraa turaniidha. Haata'u malee, haallii raawwii isaa magaala magaalaatti gara garummaa haaqabatu malee qabiyyeen ISA dambii duraa kun hanga ammaatti magaaloota baay'ee keessatti ragaa hin argannee. Kun immoo abbootiin qabiyyee ijaarsa qabiyyicha irraa qaban suphachuu, jijiiruu, dhalchiisuu fi dabarsuu waan hin dandeenyeef mirgi itti fayyadama isaanii daangeffamee akka turuu taasissee jira. Kana malees, qabiyyee fi qabeenya isaanii madda dinagdee akka godhatanii itti fayyadamanii fi tasgabbii sodaa mirga abbaa mirgummaa isaani akka furamuu taasisuun hin danda'amne. Akkasumas, ISA kan qabaan galii tajaajilaa mootummaa irraa argachuuf danqaa kan uumuu fi isaanis akkaataa seeraatin galii mootummaan argachuuf kaffalaa kan hin jirree ta'u.

Qabiyeewwaan akkaataa seeraatin dambii duraa ta'aan qulqulleessani ragaa itti kennuu dhisaani qabiyyeewwaan dambii boodaa akka waan dambii duraatti ragaa sobaa qindeessuudhan seera qabeessa akka ta'an taasisuu darbee darbee magaaloota keessatti mul'achaa jira.

➤ **Hanqina Qindomina Qaamolee**

Qabiyyeen seeraan alaa seera akka qabataan taasisuuf akkaata qajeelfama lakk 5/2008tti koreen magaalota adda addaa keessatti akka hundeffamee hojii kana hojjetu aangeeffamee jira. Koreen kun hojii idilee mataa isaa waan qabuuf qindoominan hojii kana hojjechuu irrratti hanqina kan qabu dha. Miseensootni Koree Qabiyyee Seeraan Alaa Qulqulleessuu kan sadarkaa magaalaa fi gandaatti hundeffaman qindomina laafaa kan qabani dha. Dabalataan, xiyyeffannoo kennamu dhabuun kan jiru dha. Akkaataa qajeelfama kwt 33(1-2) jalatti ibsamee jirutti koreen hojii isaa raawwachuu yaada murti manajimeentii Waajjira Lafaatiif dabarsuu akka qabu dha. Manaajimentiin waajjiraas akkaataa Qajeelfama Keessummeessa Qabiyyee Lafa Magaalaa Ragaa Hin Qabnee fi Ijaarsa Seeran Alaa Sirna Qabsiisuuf fooyya'ee bahe Lakk 8/2010 kwt 2(1) jalatti tumameen, qabiyyee durii waraqaa ragaa abbaa qabiyyummaa hin qabnee yookiin qabiyyee kan ragaa itti hin qabaanne, akkaataa qajeelfamichaatti qulqulleessanii I/G Waaj/Lafa Bul/Magaalichaatin yeroo mirkanaa'e ragaa akka itti kennu jechuun seeraan tumuus hojiirra oolmaa irratti hanqina akka qabu dha.

➤ **Qabiyyee dambii boodaa fi dambii duraa adda baasuu dhabuu**

ISA sirna qabsisuuf yeroo deemamu qabiyyeen dambii duraa fi dambii boodaa adda baasuuf ulagaaleen ta'an jiraatanis hangi ijaarsa seeraan alaa dambii boodaa magaalota keessatti baay'inaan kanneen dambii duraa kan caalani dha.³⁴²

Haala qabatama magaalota naannoo Oromiyaa yoo ilaalamu ijaarsi seeraan alaa dambii booda akka malee babal'chaa kan jiru dha. Akkuma armaan olitti kaasuuf yaalamettis ijaarsi seeraan alaa akka babal'atu kanneen taasisan keessaa tokko dhiyeessiin lafa magaalaa yookiin immoo fedhiin mana jirenyaa magaalaa jiraachuu dabaluu akka ta'e dha. Erga dambiin bahee hojiirra oolees wagga hedduu laccoofsisee jira. Ijaarsonni adda addaa xixiqqa hanga gurguddootti gaggeeffamee kan jiru dha. Ijaarsoolee kana hundaa diiguun rakkoo siyasaa fi diinagdee

³⁴² Akkuma olitti miiljalee 271^{ffaa}

geessisuun kan danda'u dha. Rakkoo kana haala itti biyyoonni adda addaa dhimma isaa ilaaluun furmaata itti kennan ilaaluun deebii argachuu kan danda'u dha. Fakkeenyaaaf, biyyoonni Laatin Ameerikaa rakkoo guddaa gama ijaarsa seeraan alaatiif isaan muudateen qorannoo addaa gaggeessuun yaada furmaataa isaa irratti hundaa'uun kan keessaa bahani dha. Biyyoonni kun magaalota ijaarsi seeraan alaa keessatti gaggeeffame hunda isaaniitiif xiinxala magaalicha waliin adeemu taasisuun dursanii ulaagaa adda baafachuun kan itti adeemani dha. Bu'uruma ulaagaa amala magaalicha waaliin adeemuun erga adda baafamee booda, manneen ijaaramanii jiraniif kaaniif seera qabeessa taasisuun kan pilaanii magaalaa waliin hin adeemne immoo bakka biroo kenuun furmaata kan kennani dha.³⁴³

Haaluma walfakkaatuun ijaarsi seeraan alaa kanneen dambii booda ijaaramanis haala olitti ibsame kanaan furmaata kenuun barbaachisaa dha.

3.8. Faayidaa Uummataaf Lafa Magaalaa Gadilakkisiisuu

Bu'uura labsii liizii kew 26(1) tiin qaamni aangoo qabu faayidaa ummataaf jecha qabeenya laficha irra jiruuf beenyaa walgitu dursee kaffaluun laficha gadilakkisiisee irraa fuudhuuf ni danda'a. Labsiin liizii kew. 26 jalatti waliigalteen liizii sababa faayidaa uummataaf jecha yoo adda akka citu taasifame bu'uura seera rogummaa qabuun beenyaan kan kaffalamu ta'uu ibsamee jira.

Magaalaa keessatti faayidaa ol'aanaa uummaatatiif lafti gadii lakkifamuu kan danda'uu qabiyyeewwaan akkaataa seeraa liiziitin argaman, qabiyyeewwaan durii, qabiyyeewwaan walharkaa fuudhinsii taasifamee pilaanidhaan daangaa magala jala galaan hunda kan hammaatudha. Haata'u malee lafa ijaarsii seeraan alaa irraa jiruf garuu beenyaan yookin lafti bakka bu'insaa kennamu hin jiru.³⁴⁴

³⁴³ Lincoln Institute of Land Policy, Regularization of Informal Settlements in Latin America, 2011

³⁴⁴ Akkuma olitti miiljalee 7ff^{aa}, kwt 27, Akkuma olitti miiljalee 43ff^{aa}, kwt 57, Qajeelfama lakk 4/2008 kwt 64(4)

Faayidaa ol'aanaa uummaataf jechaa warra qabiyyee isaanii gadilakkisaan, lafa bakka bu'iinsaa kanneen qabiyyeewan qonnaan bulaa yookiin horsiisee bulaa yookiin gamisa horsiisee bulaa fi kireeffattoota mana mootummaa yoo ta'e lafti bakka bu'insaa akkaataa Dambii kana keewwata 27 jalatti tumameen kan raawwatamu ta'a.³⁴⁵ Qabiyyeewan lafa magaalaa kanneen hafaniif gosa sirna qabiyyichi ittiin argamee, iddo argamaa fi tajaajila isaa irratti hundaa'uun lafti bakka bu'iinsaa ni kennamaaf. Tarreeffamni isaa qajeelfama lakk 4/2008 kwt 34 fi 64 jalatti tumee jira. Bu'uuruma kanaan lafa m2 500 fi isaa gadi kan gadi lakkiseef hanguma gadi lakkise bakka ni bu'aaf; Kan lafaa staandaardii mana jirenyaa magaalichaatiin gadi ta'e gadi lakkiseef, hanga bal'ina lafaa istaandaardii magaalichaa isa xiqaan bakka ni bu'aaf jechuun ibsamee kan jiru dha.

Haaluma kanaan Lafa m2 500 ol ta'e kan gad-lakkiseef, lafti m2 500 kan mana jirenyaa oolu bakka ni bu'aa, Qonnaan Bulaa yookiin Horsiisee Bulaa sababa misoomaatiin qabiyyee isaa guutummaattis ta'ee gar-tokkeen sababa misoomaan qabiyyee isaa akka gadi lakkisu taasifamuuf beenyaan kafalamuufiin akkuma eegametti ta'ee, haalli lafti ramaddiin itti kennamuuffi danda'u³⁴⁶;

- a) *Bal'inni lafti inni gadi lakkisee kaaree meetira 500 ol yoo ta'e, lafti mana jirenyaa kaaree meetirii 500 kiraan ni hayyamamaaf;*
- b) *Bal'inni lafti inni gadi lakkisee kaaree meetira 500 gadii fi hanga bali'na lafa mana jirenyaa istaandaardii magaalichaan hayyamamuun kan walsimu yoo ta'e, hangumi gadi lakkisifame sirna kiraatiin bakka bu'iinsaan ni kennamaaf;*
- c) *Bal'inni lafti inni gadi lakkisee bal'ina lafa mana jirenyaa istaandaardii magaalichaan hayyamamuu gadi yoo ta'e, lafti bakka bu'iinsaa istaandaardii bal'ina lafa mana jirenyaa magaalichaa isa gadi aanaadhaan sirna kiraatiin ni hayyamamaaf.*
- d) *Akkaataa (a)-(c) tti qabiyyichi guutummaatti kan fudhatame yoo ta'e, ijoolee qonnaan bulaa yookiin horsiisee bulaa kanneen umriin isaanii wagga 18 fi isaa ol ta'anii maatii qabiyyacha irraa ka'u waliin jiraatanii fi mana jirenyaa biroo*

³⁴⁵ Akkuma olitti miiljalee 43ff^{aa}, kwt 56(2)

³⁴⁶ Qajeelfama lakk 4/2008 kwt 34 (1-9)

magaalicha keessaa hin qabneef, bakki mana jireenyaa akkaataa istaandaardii magaalichaa bal'ina isa xiqqaan sirna kiraatiin ni kennamaaf..... Jedha.

Rakkon gama seeraaf hojimaataan mul'atan maal fakkaatu kan jedhu ragaa bifa afgaaffii fi bargaaffii fi marii gareen taasisnee irraatti hunda'un akka armaan gaditiin akka xinxalamu ta'ee jira.

➤ **Beenya Dursa Kaffalu Dhiiusu**

Akkaataa seeraatti namni qabiyyeen yookiin qabeenyi isaa faayidaa uummataaf yeroo barbaadame beenyaan dursee kaffalamuu fi qaba. Haata'u malee, haalli raawwii isa magaalaa magaalatti garagarummaa qabatuus bakkewwaan adda addaati beenyaan dursee kaffalamuu dhabuun jira.³⁴⁷

Akkasumas, beenya kaffalamaa jirus xiqqa akka ta'e ni kaafama. Dabalataan, kaatonni misoomaa akkaataa seerichaatti dursa marisisuudhabuu fi beenyaan kaffaluu dhabun rakkoo mul'atanidha.

➤ **Lafa Bakka Bu'insaa Kennuu Dhabuu**

Jiraataa Magaalaas ta'ee qotee bulootni lafa gadilakkisani akkaataa seeraatiin lafti bakka bu'insaa argachu akka qaban ni beekkama. Haata'u malee, rakkoon gama kanaan jiru akkaataa seerichaatiin lafa mana jirenyaa fi tajaajila daldalaatiif oolu yeroon kennuu dhabuun kan mul'atu dha.³⁴⁸ Kana malees daa'imman qotee bulaa yammuu tilmaamni beenyaan raawwatu yookin lafti isaanii pilaaniidhan gara magaalaa yeroo galu kanneen waggaa 18 gadii turanii battalatii beenya kaffaluun misoomaa barbaadameef oluu dhabuun gaafa turtin sababaa adda addaatin taasifamu amma ijolleen keenya wagga 18 guutani jiru jechun komii yeroo kaasan ni

³⁴⁷ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame, Afgaaffii Obbo Zarihun Waaqaa, Dursaa Garee Waldiddaa fi Ijaarsa Seeraa Alaa, Obbo Abdurman Mi'eessaa Ogeessa Waldiddaa Bulchiinsa Qabiyyee, Obbo Tashoomee Zagayyee, D/Garee Bulchiinsa Qabiyyee Lafaa, Obbo Tanassa'aa Waldee, D/Garee Itti fayyadama Lafaa, Obbo Turee Ashannaaffii, D/Garee Riifoormii Lafa Magaalaa G/G/Lixaal gaafa 09/09/2013 taasifame

³⁴⁸ Akkuma olitti miiljalee lakkoofsa 169^{ffa}

mul'ata. Akkasumas, ijoolleen waggaa 18 gadii yoo 18 guutan maal ta'a kan jedhu seerri ifaan ka'ee dhabamuu irraa kan ka'e komii adda addaa yeroo kaasu mul'ata.³⁴⁹

Akka seeraatti abbaa warraaf lafti kennamuu 500M2 yoo ta'u ijoollee isaanif waggaa 18 olii ta'aniif akkaataa istandardii magaalichaatin 105-200M2 kan kennamuuf ta'a. Haata'u malee, Abbotiin qabiyyee lafti isaanii sababa babal'ina magaalaa fi faayidaa uummataaf yeroo irraa fudhatamu magaala qabiyyee isaanif bu'uura seeraatin kennamuuf xiqqaadha jechuun komiin ka'aa kan jiru dha.³⁵⁰

Akkaataa seerichatti qabiyyeen faayidaa ol'anaa uummataatiif lafti gadi kan lakkifamuu yoo ta'ee akkaataa sirna lafti misomaaf barbaadamu ittiin bulu (kira rammaddii fi Liizii Caalbaasii) kan kennamuuf yoo ta'u kana hojii irra olchuu dhabuun magaalotaa adda addaa keessatti hunduma sirana liiziin keessumeessuun kan jiru dha.³⁵¹

➤ **Ragaa Lafa Beenyaan Itti Kaffalamee sirnaan qabamuu dhabu**

Lafti beenyaan itti kaffalamu koordineetii X-Y isaa siritti ibsamee saayit pilaaniin deggeramee waan hin qabamneef lafti beenyaan itti kaffalame kabajamuu dhabuu fi beenyaa lammaaffaa argachuuf jechuu falmii adda addaa kaasuun kan jiru dha. Akka beenyaan kaffalameen laficha dafanii misooma barbaadameef oolchuu dhabuu fi callisanii harka Q/bulaa tursuu.³⁵² Ragaa hin qabdu jechuun beenyaa malee abbaa qabiyyee irraa kaasanii qaama biroof dabarsunis kan mul'atu dha.

➤ **Magaalaan Daangaa Isaatiin Ala Lafa Gad-Lakkisisuu**

³⁴⁹ Af-gaaffii Obbo Xibabuu Kumsaa Da/Dinagdee fi D/G/Qorannoo Ejensii Hawaasa Kaatota Misoomaa Oromiyaa waliin gaafa 09/11/2013 taasifame.

³⁵⁰ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Mulugeetaa Tolchaa Bu/Ganda Gafarsa Buraayyuu fi Obbo Warquu Waaqtlee Qindeessaa Ejensii Lafaa G/G/Buraayyuu waliin gaafa 06/11/2013 taasifame; Marii garee Dursitoota garee daayirektoreetii fi ogeessota B/B/I/L/Oromiyaa waliin gaafa 05/12/2013 taasifame.

³⁵¹ Afgaaffii Obbo Gabii Godaanaa, Itt/G/W/B/I/Lafaa, Obbo Shumbuu Edoo Ogeessa Waliigaltee Lafaa Magaalaa Dheeraa waliin gaafa 04/09/2013 taasifame

³⁵² Akkuma olitti miiljalee lakkoofsa 271ff^{aa}

Magaalonne daangaa bulchiinsaa isaanii fi kan pilaanii isaani tokkoo ta'u qaba. Yeroo baay'ee magaalonne babal'ifannaan, pirojeektotaa misomaa adda addaa gaggeessuuf lafa baadiyyaa pilaanidhan gara magaalatti ni daangeessu. Lafa pilaniidhan daangeeffame kana keessatti osoo walharkaa fuudhinsii qaamolee akkaata seeran aangoo qaban giddutti hin raawwatamiin beenyaa shallaguun alkallattin lafa irraa akka ka'aan taasisuun kan jiru dha.³⁵³

➤ **Kaatotaa Misoomaa Akkaataa Seeratiin Deebi'anii akka dhaabbatan taasisuu dhabu**

Akkaata seeraa rogummaa qabaniitiin kaatonni misoomaa deebi'anii dhaabbachu akka qabani dha. Kana malees fedhii isaani irratti hunda'uun pirojektoota misoomaa adda addaa irraa sheerii bitachuun akka abbaa qabeenyaan ta'an gonfachisee jira. Haata'u malee, akkaatan raawwi isaa hanqina kan qabu dha. Seeronni jiranis akka qajeeltootti haa ka'aan malee ifatti haala raawwii isaa irratti hanqina qaba. Kana malees dhimmaa kaatota misoomaa ilaachisee qaamoleen qooda fudhatotaa ta'an qindominaa dhabuun ni jira.³⁵⁴ Ejensiin kaatotaa misoomaa deebisanii dhaabuu akka naannoo keenyatti dhaabbatee hojii keessa haa jiratu malee heddummaan kaatota misoomaa fi caasaan waajjirichi magaalaa hundaa irraa dhabun deeggarsaa fi hordoffiin kaatotaa misoomaaaf taasifamu haala guutu ta'een akka hin raawwatamne taasifama jira.

3.9. Sirna Dhiyeessii Komii Seerota Liizii

Namni mirgi isaa jalaa sarbame kamiyyuu akkaataa seeraan komii isaa qama komii dhaga'uuf aangoo qabutti dhiyeeffachuu ni danda'a. Akkaataa seerota Liiziit komii dhimmoota seerota liizii keessatti ibsaman murtii bulchiinsaa barbaadan akkaata labsii,dambii fi qajeelfamoota lafa magaalaa liiziin bulchuuf bahaan irratti hunda'un komii isaa dhiyeeffatee murti bulchinsaa argachuu ni danda'a. Fakkeenyaaaf, dhimmootaa Adeemsa mirga liizii dabarsuu yookiin gurguruu irratti, dhimmaa Ijaarsaan walqabatu, kuufama kaffaltii liizii walqabatu irratti namni komii qabuu akkaata seericha keessatti tarreffameen komii isaa dhiyeeffachuu ni danda'a.³⁵⁵

³⁵³ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 238ff^{aa}

³⁵⁴ Afgaaffii Obbo Alamaayyoo Raggaasaa Ho/To/Waliigaltee Lafa Magaalaa Asallaa, Obbo Baayiluu Mangistuu, Dabarsa Lafa Magaalaa Asallaa, Aadde Qaalkidaan Yohaannis, Waliigaltee Liizii Lafaa Magaalaa Asallaa waliin gaafa 03/09/2013 taasifame

³⁵⁵ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 43^{ffaa}, kwt 37(13),38(5),43(6-10), kwt 47

Haata'u malee, akkaataa seerichaatti qabiyee lafa magaalaa gadi lakkisuun walqabatee, haala addaatiin komiin akka itti dhiyaatu tarreessee jira. Keessattu iyyata ajaja yookiin ofeeggannoo lafa magaalaa gadilakkisiisuu akkaata labsii liizii kwt 27 (1) fi Dambii kana keewwata 57 murtoon lafa gadi lakkisuun irratti namni komii qabu³⁵⁶, akkaataa Dambii keewwata 58, 59 fi 60 tiin gumii ol'iyyanootti dhiyeffachuu akka danda'u eeramee jira.

Haata'u malee, dambii lafa magaalaa keewwata 58, 59 fi 60 keessatti lafa magaalaa gadilakkisiisuu wal qabatee haala iyyatni itti dhiyaatu irratti kan tumame akkuma eegametti ta'ee, akkaataa seerichaatti haalli komiiwwan Lafa Magaalaan Walqabatanii Dhiyaatan Itti ilaalamu:³⁵⁷

- 1) *Komiiwwan dhiyaatan jalqaba sadarkaa itti uumamanitti ilaalamuu qabu.*
- 2) *Bu'uura keewwata kana keewwata xiqqaa 1 tiin sadarkaa magaalaatti komiiwwan uumaman sadarkuma itti uumaman sanatti dhiyaachuun murtee argachuu danda'u.*
- 3) *Sadarkaa naannootti komii uumame yoo ta'e walduraa duubaan Biiroo fi Waajjira Pirezidaantiif dhiyaatanii murtii argachuu danda'u.*
- 4) *Dhimmii Pirezidaantiif dhiyaatee murtee argate murtii bulchiinsaa isa dhumaa ta'a. Tarreefamni isaa qajeelfama bahuun kan murtaa'u ta'a. jedhee ka'ee jira.*

Kana malees komiiwwaan biroo ilaachisee abbaan qabeenyyee komii isaa dhiyeffachuu akka danda'u waanti dhorku akka hin jirre dha. Kanaan walqabatee akkaataa dambii bulchiinsa investimenti naannoo Oromiyaa Lakk 208/2011 tiin qaamin namni diigamiinsa yookiin addaan citiinsa waliigaltee investimentiin yookiin haqamuu hayyama investimentiin walqabatee murtii Boordiin kenne irratti dogongoorri bu'uura seeraa raawwatame jedhu guyyaa murtiin Boordii isa dhaqqabee irraa eegalee guyyoota 60(jahaatama) keessatti iyyata isaa Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaatti dhiyeffachuu ni danda'a jechuun tumamee jira. Kanaaf, komiin dhimmoota lafa magaalaa irratti dhiyaatan akkaataa rogummaa isaaniitti murti bulchiinsaa kan barbaadan karaa murtii bulchiinsaa adeemsa isaa eeggate akka raawwatamu taasisuun ni danda'am jechuudha.

³⁵⁶ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 7^{ffaa}, kwt 28

³⁵⁷ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 43^{ffaa}, kwt 61

Gama kanaan rakkon seeraa fi hojmaataa jiran akka armaan gadiitti xiinxalamee jira.

➤ **Komii Qabiyyee Lafa Gadii Lakkisisuu**

Akkaataa seerichaatti namni ajajni qabiyyee gadilakkisuunisa gaheen yookiin qabeenya qabiyyicharra jiruun walqabatee faayidaan yookiin mirgi kiyya tuqamuu danda'a kan jedhu kamiyyuu ajajni guyyaa gaherra eegalee guyyoota hojii 15 keessatti sababaa fi ragaalee tarreeffamaa isaa Waajjira Lafaatti dhiyeeffachuu ni danda'a.³⁵⁸ Waajjirri Lafaa iyyannoo akkaataa armaan olitiin dhiyaate gadifageenyaan xiinxaluun murtii isaas barreeffamaan iyyattootaaf beeksisuun fi iyyatichi fudhatama kan hin arganne yoo ta'e sababa isaa murticha keessatti ibsuu akka qabu dambiin ifaatti ka'ee jira.³⁵⁹ Kana malees murtii akkaataa kanaan kenname irratti namni itti hin quufne komii isaa akkaataa Labsicha keewwata 29 fi 30 tiin ol'iyyachuu akka danda'u fi bu'uura Labsicha keewwata 30 tiin gumiin ol'iyyannoo Naannicha keessatti hundaa'utti dhiyeeffachuu akka danda'u ibsee jira. Dambichis Gumiin ol'iyyannoo dhagahu bu'uura Labsicha keewwata 30 tiin akka hundeeffamuu qabu eerameera. Raawwiin isaa Qajeelfama bahuun kan murtaa'u ta'a jedhee teechisee jira. Haata'u malee, koreen komii ol'iyyannoo dhagahu jedhame seericha keessatti ta'e karaa dhaabbataa (institutionalized) ta'ee hundeeffamee kan jiru miti. Namoonni komii qaban komii isaanii dhiheeffachuuf yammuu barbaadan koree sana argachuuf deddeebi'aa akka jirani dha. Qabatama jiruun koreen komii sadarkaa Waajjira Kantiibaatti waan hundaa'uuf dhimmuma ofii ilaalan irraatti namni komii yoo dhiyessee deebi'anii komii isaas qaama biraachumaa hundeessuun akka ilaalamu taasisu. Koreen komii ilaalu kuniis hanqina bilisummaa fi al-loogummaaf kan saaxilamani dha.³⁶⁰ Koreen tilmaamaa beenyaatiin erga shallagamee bu'aan isaa baramee boodaa koree komii waajjirii ofii isaatif hundeessetti dhiyaachaa kan jiru malee addatti komii kanaaf gumiin ol'iyyannoo bu'uura seera keessatti ibsamee jiruun hundaa'ee ittiin hojjetamaa kan hin jirre dha.³⁶¹

➤ **Keessummeessa Komii dhimmoota lafa-gadi lakkisisuun alla jiran**

³⁵⁸ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 43^{ffaa}, kwt 57, 58(1)

³⁵⁹ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 43^{ffaa}, kwt 57, 58(3)

³⁶⁰ Af-gaaffii Obbo Maatiwoos Yiggazuu, Pirezidantii M/M/Olaanaa Go/Sh/Lixaa waliin gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Dajanee Wayyumaa G/Dh/Siivilii M/M/Olaanaa G/Jimmaa waliin gaafa 08/10/2013 taasifame.

³⁶¹ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 271^{ffaa}

Komiiwwan dhimmoota adeemsa mirga liizii dabarsuu yookiin gurguruu, dhimmaa Ijaarsaan walqabatu, kuufama kaffaltii liizii walqabatu fi kan biroo ilaachisee qabatamaatti namni komii qabu caasaa bulchiinsaa sadarkaan jirutti akkaatadhuma seeraatiin kan dhiyeessu ta'uu seerri ifatti kaa'ee jira.

Komiiwwan dhiyaatan jalqaba sadarkaa itti uumamanitti ilaalamuu qabu. Bu'uura keewwata kana keewwata xiqqaa 1 tiin sadarkaa magalaatti komiiwwan uumaman sadarkuma itti uumaman sanatti dhiyaachuun murtee argachuun danda'u. Sadarkaa naannootti komii uumame yoo ta'e walduraa duubaan Biiroo fi Waajjira Pirezidaantiif dhiyaatanii murtii argachuun danda'u. Dhimmi Pirezidaantiif dhiyaatee murtee argate murtii bulchiinsaa isa dhumaa ta'a jechuun tumamee jira.

Haata'u malee, hojimaannii yookiin adeemsii koomiin itti dhiyaatu seeraa yookiin qajeelfama bahuun kan murta'u ta'aa qajeelfamni bahuu dhabuun isaa raawwii irratti hanqinni akka jiraatu taasisee kan jiru dha. Hanqinaaleen kunis, haallii komiin itti dhiyaatu, komiin itti dhagayamu fi murtoon itti kennamuu iftoomina dhabuu, deebin kennamuu afaanin ta'u, Caasaan Bulchiinsaa sadarkaa sadarkaan jiru murtii kennname haalli itti raawwatamu tumaa seeraa dhabuu, qaamni bulchinsaa raawwachuu fi raawwachisuu dhabuu yookiin waliif ajajaamuu diduu. Fakkeenyaaaf, Murtii Biiron Lafa kennuu kan Waajjiroleen Magaalotaa raawwachu diduu, murtii magaalli kenuu gandi raawwachuu diduu, murti waajjiri bulchinsaa kennuu waajjiri lafaa raawwachuu diduu fi qindominaan rakkoo uumame furuu dhabuun kan jiru dha.³⁶² Komii dhiyaatu ilaalanii battalatti yookiin guyyaa seeraan danga'ee ta'een keessaatti deebi kennuu dhabuu, abbaa dhimmaa akka deddeebi'u taasisuu, komii dhiyaatu siyaasaa fi loogii irraa bilisa ta'ani ilaaluu dhabu fi dogoggoraan uumameef ittigaafatamummaa dhabamuun kan calaqqisu dha.³⁶³

3.10. Sirna Waliigaltee Liizii Lafa Magaalaa

Dabarsa lafa magaalaa keessatti caalbaasiinis ta'e ramaddiin lafti darbuu waliigaltee liizii raawwatamuu fi ragaa kennamuun mirkana'a. Bu'ura Dambii Liizii keewata 30 (1) fi qajeelfama

³⁶² Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 271^{ffaa}

³⁶³ Af-gaaffii Obbo Maatiwoos Yiggazu, Pirezidantii M/M/Olaanaa Go/Sh/Lixaa waliin gaafa 10/09/2013 taasifame, Af-gaaffii Obbo Kumala Buusaa Pirezidantii M/M/Olaanaa G/A/N/Finfinnee waliin gaafa 08/11/2013 taasifame;

Lakk. 4/2008 keewwata 36(2) tiin Waliigalteen Liizii kan mallaatta'u lafa Caalbaasiinis ta'e ramaddiin darbe hundaaf ifatti haala armaan gadiin tumamee jira.

“Moo’ataa caalbaasii liizii yookiin namni lafti ramaddii liiziitiin hayyamameef yookiin lafti isaa gara sirna liiziitti akka galu murtaa’ee fi waliigaltee kennaan gidduutti yeroo seeraan daangeffame keessatti waliigalteen mallattaa’uu qaba jechuun seericha keessatti ibsameera”.

Waliigaltee qaama waliigaltee fudhatuuf kennuu jiduutti seeradha. Haaluma kanaan seerichi namni lafa magaalaa caalbaasin mo’ate guyyaa waamichi taasifame irraa eegalee guyyoota hojii 10 keessatti dhiyaatee kaffaltii duraa raawwachuu fi haaldureewwan barbaachisaa guutee Bulchiinsa Magaalaa waliin waliigaltee liizii mallatteessuu akka qabu ni akeekaa. Waliigalteen liizii lafaa hanga hin mallattoofnetti abbaan mirgummaa hin mirkanaa’u jechuun tumee jira.³⁶⁴ Akkaataa seeraatti namni guyyaa 10 keessatti dhiyaate waliigaltee hin gallee guyyaan hojii 3 dabatalaan kan kennamuuf yoo ta’u kana keessattis kan hin dhiyannee yoo ta’ee kabachiisi calbasii isaa mootummaf galii ta’ee dorgomaa biraatif akka darbu kaa’ee jira.

Abbaan qabiyyee liizii mirga argatee waliigaltee seene barrii waliigaltee isaa osoo hin xumuriin adeemsa tumaa seeratiin yoo ta’ee malee iddicha akka gadi lakkisu hin taasifamu.³⁶⁵ Waluumaa galaatti waliigalteen liizii qophaa’u, mirgaa fi dirqama waliigaltee fudhataa, itti gaafatamummaa fi gahee waliigaltee kennaan, haala waliigalaa bulchiinsa qabiyyee liizii, daangaa yeroo jalqabiinsaa fi xumura ijaarsaa fi amala addaa lafichi qabu haala ibsuun qophaa’.

Dhimmoota waliigaltee liizii waliin waalqabatuu bal’inaan seerota liizii keessatti kan ibsamaan yoo ta’u, rakkoo gama seeraaf hojimaata jiru maal akka fakkaatu qorannoo kanaan akka sakkata’amu ta’ee jira.

3.10.1. Hanqinoota Waliigaltee Liiziin Walqabataan

Qorannoo geggeeffame kanaan magaalota muraasa keessatti waliigalteen bulchiinsa Magaalaa fi qaama lafti darbuuf gidduutti raawwatamu ilaachisee rakkoo bal’aan kan hin jirree fi yeroo isaa eeggatee kan raawwatamu dha.³⁶⁶ Ta’us, bu’uura seeraan lafti waliigalteen irratti raawwachuu

³⁶⁴ Akkuma olitti miiljalee lakkoofsa 43^{ffa}, kwt 22(2)

³⁶⁵ Akkuma olitti miiljalee 43ff^{aa}, kwt 27(2)

³⁶⁶ Mohammadsaanii Huseen Oggeessa Misooma Lafaa G/Arsii, Af-gaaffii Obbo Guyyoo Waariyoo I/A/Pirezidantii M/M/W/Oromiyaa waliin gaafa 17/12/2013 taasifame.

qabu kan sirriitti bu'uraalee misoomaa guuttate, komii fi falmii kam irraa biliisa ta'ee Baankii lafaa galee jiru ta'uu qaba. Haa ta'u malee, kan yeroo ammaa magaalota keessatti waliigalteen irratti raawwachaa jiru ulaagalee taa'e kana kan guutu miti. Namni waliigaltee mallatteesee ka'ee lafti darbeef bu'uraalee misoomaa waan hin qabneef ykn komii fi beenyaa irraa biliisa waan hin taa'eef hojiitti galuuf baayyee danqamaa akka jiru dha.³⁶⁷

Kanaafuu, waliigalteen kan raawwatamuu qabu bu'ura seerichaan lafa falmii fi beenyaa irraa bilisa ta'ee fi buu'uraalee misoomaa guuttatee irratti ta'uu utuu qabuu kanneen rakkolee kana irraa biliisa hin taane iratti kan geggeeffamaa jiru ta'uu dha. Dabalataanis, lafti komii fi beenyaa irraa bilisa ta'ee darbus, kaffaltii irraa barbaachisu kaffalanii waliigaltee seenuuun kaartaa fudhataniin booda sababaa hanqinaalee bu'ura misoomaan hojiitti galuu dhabuun yeroo dheeraaf gaaffii ibsaa, bishaanii fi daandiif utuu Bulchiinsa Magaalaatti ykn qaama dhimmi ilaalutti deddeebi'anii yeroon ijaarsa eegaluu fi xumuruu irra darbuun kan mul'atu dha.³⁶⁸

➤ **Kaffaltii seerota liizii keessaa ta'een olkaffalchiisuu**

Qaamni Ramaddiinis ta'e Caalbaasiin Lafa argate bu'uura seeraan kaffaltiin duraa inni kaffaluu qabu %10 ta'uu ibsee jira. Haa ta'u malee, qabatamaan yeroo ammaa jiru Magaalota muraasa keessatti hanqina baajataa qabna jechuun hanga %20 kaffalchiisaa jiru. Kun immoo namoota kan mufachiisuu fi kan isaan kaffaltii isaan itti hin qophaa'in gaafachuun rakkoo kan qabu seera cabsuun illee kan walqabatu dha. Rakkoon biraan gama mootummaan mullatu immoo Waliii galteen xumuramee tilmaama kaffaltii duraa %10 erga kaffalchiisanii booda yeroo haara galfii booda kaffaltii baroota hafanii hordofanii kaffalchiisuu dhabuun jiraachuu af-gaaffii geggeffamera adda baheera.³⁶⁹

➤ **Rakkoo waliigaltee lafa caalbaasii magaalota kiraan bulaniin walqabatee jiru**

Gama biraan dabarsa Lafa Caalbaasiin Magaalota kiraan bulan keessatti caalbaasiin geggeeffame dorgomtootaaf hubannoo gahaa utuu hin kenniin dorgomsiisuun waliigalteen seenamee boodaan kan komiin bal'aan dhiyaachaa jira. Sababni isaa gatiin Magaalota gurguddoo keesatti ittiin

³⁶⁷ Akkuma olitti miiljalee 169ff^{aa}

³⁶⁸ Kanuma

³⁶⁹ Kanuma.

moo'atanii fi kanneen magaalota xixiqqaan kiraan bulan keessatti jiru sadarkaa magaalaa fi sadarkaa lafaan garaa garummaa qabaachuu qaba. Haa ta'u malee, hubannaan gadi-fageenyaan waan hin kennamneef gatiin ittiin moo'an waggaa waggaan kan kaffalamu ta'uu utuu hin beekin gatii ittiin mo'an yeruma tokko bal'ina lafichaan baay'atee kan kaffalan itti fakkaatee rakkoo hedduuf saaxilamaa kan jiran ta'uu fi yeroo ammaa madda komii ballaa kaasaa kan jiru dha.³⁷⁰

➤ **Haallii waliigaltee taasifamu ifaa ta'u dhabuu**

Lafa investimantiif darbe irratti waliigalteen kara lama raawwatamaa kan jiru dha. Waliigaltee liizii kan Biiroo Lafaa waliin raawwatamuu fi waliigaltee pirojektii investimantii Biiroo Investimeentii fi Industirii waliin mallatteeffamu dha. Hanqina qindoomina Biiroolee lamaan kanaa irraan kan ka'e abbaan qabeenyaa bakka addaa addaatti yeroo fi qabeenyi isaa akka qisaasamu ta'ee jira.³⁷¹

Dhimmi waliigaltee walfakkaatu bakka lamatti raawwachuu kun tarkaanfii waliigaltee kutuu keessattis rakkoo ni qabaata. Tarkaanfii waliigaltee projektii adda kutuu fi waliigaltee Liizii adda kutuun walxaxaa ta'ee jira. Murtii fi tarkaanfiin walfalessu yeroo fudhatamus mul'achaa kan jiru dha.³⁷²

3.10.2. Rakoo Raaawwii Mirga fi Dirqama Qaama W/galtee liizii fudhateen jidduu jirun walqabatu

Akkaataa buu'ura seeraatiin namootni Caalbaasinis ta'e ramaddiin lafti darbeefi waliigaltee seenaan sababa rakkolee armaan olitti ibsaman irraan kan ka'ee mirgi isaanii yeroo itti dhiibamuu fi rakkoo mootummaan uumeen yeroo miidhamantu jira. Kana jechuun bulchiinsi magaalaa lafa daandii, ibsaa fi bishaan hin qabne dabarsee waggaan lama keessatti ijaarsa xumurii hojiitti gali jedhee mallatteessisuun yeroo waggaan lamaa booda waliigaltee adda kutuun waliigaltee fudhataa rakkoo hedduuf saaxilaa jiraachuun adda bahee jira.³⁷³

³⁷⁰ Kanuma.

³⁷⁰ Mohammadsaanii Huseen Oggeessa Misooma Lafaa G/Arsii, Yesharboo Hayyatoo A/A/G/Gadasteraa/WBIFLG/Arsii

³⁷¹ Af-gaaffii Obbo Lataa Abbabaa I/A/Komishanaraa fi D/Simannaa fi Xiinxala Pirojektii Investimantii waliin gaafa 07/12/2013 taasifame

³⁷² Akkuma olitti miiljalee 169ff^{aa}

³⁷³ Kanuma.

Gatiin kaffaltii Liizii kan hammatu baasii bu'uraalee misoomaa laficha irratti geggeffame hunda fi kaffaltii beenyaa herrega keessa galchuun kan raawwatu yoo ta'u, Abbootiin qabeenyaa kaffaltii gatii liizii %10 lafa hin misoomin irratti erga kaffalaanii booda bu'uraalee misoomaa mootummaan ykn bulchiinsi magaalichaa diriirsuun irra ture ofii isaaniitii baasii dabalataan diriirsaa jiru. Kun immoo lafa Investmentii qofa osoo hin ta'in kan waldaa mana jirenyaa illee kan hammatu ta'uu af-gaaffii qorannoo kanaan adda bahee jira.³⁷⁴

➤ Hanqinnii To'anno fi Hordoffii jiraachuu

Bu'ura dambii fi qajeelfama dhimma kanaaf bahee hojii irra jiruun yoo ilaalamu sadarkaa ijaarsaa dabalatee ijaarsa xiqqaa irraa hamma ijaarsa ol-aanaatti ji'a 9 hanga ji'a 24tti daangaa yeroo ijaarsa eegaluu yoo ta'u, yeroon itti ijaarsa xumuranis ji'a 24 hanga ji'a 48 ta'uu seeraan tumamee jira. Ta'us sababoota adda addaan, keessumaa bu'uraalee misoomaa fi falmii irraa bilisa ta'uu dhabuu lafaan yeroon ijaarsa eegaluu fi xumuruu itti darbee kan adabaman, akkasumas duuchaatti hanga waliigaltee adda kutuu illee magaalota muraasa keessatti mudachaa jira.³⁷⁵

To'anno fi hordoffiin yeroo ijaarsa eegaaluu fi xumuruun walqabatee geggeffamu hanga tokko Godina Addaa keessatti malee magaalotaa fi Godina fageenya irra jiran keessatti hanqina qabaachuu fi Magaalota xixiqqaa keessatti immoo kan hin jirre ta'uu kaafama. Kun immoo hanqina hubannoo, kira sassaabdummaa Hoggansaa fi Ogeessa bira jiruu fi Magaalota xixiqqoo keessatti immoo rakkoo humna namaa irraa kan ka'e hojiin kun raawwatamaa hin jiru.³⁷⁶

Komii sadarkaa naannootti dhuyeffataniin yaada hoggansaa fi ogessota sadarkaa naanno irraa kan dhiyaate ijaarsa yeroon eegaluu fi xumuruun wal-qabatee yeroo baay'ee abbootiin qabeenyaa sababota hudhaa isaanitti ta'an bifaa adda addaan akka ibsachaa turan heeruun yaada isaanii qorannoo kana irratti ibsanii jiru. Isaanis;-

- ✚ bu'uraaleen misoomaa guutamuu dhabuu;
- ✚ qaala'iinsa gatii meeshaalee ijaarsaa;

³⁷⁴ Kanuma, Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame,

³⁷⁵ Akkuma olitti miiljalee 169ff^{aa}

³⁷⁶ Mohammadsaanii Huseen Ogeessa Misoomaa Lafaa G/Arsii

- ✚ liqaa baankii mjiachuufii dhabuu,
- ✚ waajjirri konstraakshinii design yeroon mirkaneessuufii dhabuu deddeebii itti baay'isuu ;
- ✚ Sharafi biyya alaa dhabamuun rakkolee mudatan keessaa warra ijoo ta'u eerama.³⁷⁷

➤ **Tarkanfiiwan fudhataman laafaa ta'u**

Hordoffiin yeroo ijaarsa eegaluu fi xumuruu geggeeffamaa jiru akka waliigalaatti yeroo ilaalamu gadi-bu'aa fi kan itti hojjetamaa jiru miti. Haa ta'u malee, magaalota muraasa keessatti kan geggeeffamaa jiru irra jireessi Waajjira Lafaan yoo ta'u, bakka tokko tokkotti immoo qindoomina Waajjira Investmentii fi Waajjira Lafaan geggeeffamaa jira. Haa ta'u malee, sadarkuma Naannoo irraa kaa'ee yoo ilaalamu qindoominni Biiroolee laman gidduu jiru laafaa ta'u irraan kan ka'e hojiin kun bakka bayyeetti rakkoo kan qabuu fi bifaa haaraan kan walta'iinsa Biiroolee lamaanii barbaadudha.³⁷⁸

➤ **Ulaagaalee tarkaanfii fudhachuun keessa darbuu qabu Hordofuu dhabuu**

Seera dhimma kanaaf bahee hojii irra jiru keessatti seerii adeemsi keessa darbamee tarkaanfin fudhatamuu qabu ifatti kan ibsamee jiru dha. Magaalota muraasa hordoffii geggeessan keessatti rakkoon kun adda bahee koreen dhimma kanaaf ijaarame ragaalee barbaachisoo qulqulleessuun hoggansaaf yeroo itti dhiyeessan ni mul'ata. Haa ta'u malee, tarkanfin fudhatamu kan hin jirre ta'u fi darbee darbee tarkanfin fudhatamus hojiitti hiikamuu irratti hanqina kan qabu dha.³⁷⁹

Rakkoon adeemsa tarkaanfii fudhachuun walqabatee jiru adeemsa tarkaanfin keessa darbuu qabu hordofuu dhabuun tarkaanfii hin malle fudhachuun kan jiru dha. Fakkenyaaf, bu'uura dambii Liizii keewwata 42 fi 43 jalatti ibsameen adeemsa hunda toora isaa eeguun keessa darbuun kan hin jirre dha. Waliigaltee adda kutuun xalayaan beeksisanii garuu immoo laficha baankii lafaatti galchuu dhabuun ni mul'ata. Fakkenyaaf, Magaalota Naannoo fiinfinnee keessatti tarkaanfin Biiroo lafaa fi Biiroon Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa yeroo walfaallessu mula'ata. Keessattuu, Waliigaltee Biiroon Lafaa adda kute Biiroon Inveestimeentii fi Induustirii

³⁷⁷ Af-gaaffii Obbo Lataa Abbabaa I/A/Komishanaraa fi D/Simannaa fi Xiinxala Pirojektii Investimantii waliin gaafa 07/12/2013 taasifame

³⁷⁸ Yesharboo Hayyatoo A/A/G/Gadasteraa/WBIFLG/Arsii, Akkuma olitti miiljalee 169ff^{aa}

³⁷⁹ Xaahir Amaanoo D/G/B/Qabiyyee/WBIFLG/Arsii

Oromiyaa diduu fi kan Biiroon Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa adda kute Biiroon lafaa diduun kan mul'atu dha.³⁸⁰

Akkaataa Labsii keewata 22 fi 23 fi dambii liizii keewwata 42 fi 43 keessatti ibsamee jirutti tarkaanfiiwan fudhatamuu qaban Of-eeggannoo afaanii irraa eegalee of-eeggannoo barreeffamaa hanga marsaa 3ffaatti yeroo isaa eeggatee akka kennamuu fi tarkanfiin xumuraa sana booda ta'uu ifatti kaa'ee jira. Haa ta'u malee, qabatamaan magaalota keessatti hojiirra oolmaa irratti hanqinni kan jiru dha. Qabatamaatti yeroo tokko qofaa of-eeggannoo kennuun yeroo addaan kutamu illee kan mul'atu dha.³⁸¹

Magaalota hedduu keessatti immoo kallattiima hoggansi kaa'een ragaa jiru utuu hin qoratiin projeektota yeroo ijaarsa jalqabuu fi xumuruu hin fixiin duuchaatti waliigaltee adda kutuun kan jiru dha. Gama biraan immoo, kanneen tarkaanfiin waliigaltee adda kutuu irratti fudhatamuu qabu bira darbuun kan jiru dha. Sababni isaas kanneen bira darbaman deeggersa hoggansaa kan qabanii fi haala biraan kanneen walitti dhufeenya uuman ta'uu isaati.³⁸² Qaamni tarkaanfii fudhatu sadarkaa Magaalaa fi Godinaatti koreen dhimma kanaaf dhaabbate Kantiibaa fi B/Godinaan kan hogganamu yoo ta'u, sadarkaa aanaatti bulchiinsa aanaan kan hogganamu dha. Haa ta'u malee, koreen kun sadarkaa barbaadamutti dirqama isaanii kan bahan akka hin taanee fi rakkoon naamusaa fi kira sassaabdummaan hedduu illee kan jiru ta'uun eerama.³⁸³

Adeemsi tarkaanfii fudhachuu baayyee harkifataa fi iftoomina kan hin qabne dha. ta'uu Tarkaanfiin fudhatameera jedhamee garuu immoo hojiitti kan hiikamu miti. Ijaarsa jalqabuu fi xumuruun wal-qabatee hanqinni seeraa jiru lafti kanaan dura seera liiziin ala kennname ijaarsi yoo eegalamuu ykn xumuramuu baate haala kamiin addaan cita kan jedhu ifa miti. Dabalataanis, haala qabatamaa dinagdee amma jiruun yeroon seeraan taa'e gabaabaadha. Mana jirenyaan walqabatee Harka qalleeyyiin waliigaltee seenuun lafa fudhatan rakkoo dinagdee irraan kan ka'e yeroo ijaarsa gaggeessuu dadhaban waan jiraniif daangaan yeroo seeraan taa'e haala qabatama

³⁸⁰ Akkuma olitti miiljalee 169ff^{aa}

³⁸¹ Akkuma olitti miiljalee lakkoofsa 238ff^{aa}

³⁸² Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sulultaa waliin gaafa 06/09/2013 taasifame,

³⁸³ Akkuma olitti miiljalee 169ff^{aa}

hawaasa keenyaa giddu galeessa kan godhate miti. Kana waan ta'eefuu to'annaa fi hordoffiin yammuu gaggeeffamu dhimma kana tilmaama keessa galchuun gaggeeffamuu qaba.³⁸⁴

➤ **Lafa tajaajila yaadameef/ heyyamameef olchuu dhabuu**

Qaamni kara seera qabeessa ta'een lafa argate kamiyyuu heyyama qaama dhimmi ilaaluun ala tajaajila lafichaa jijiiruun hin danda'amu. Rakkoon dirqisiisaan kan mudatu yoo ta'e bu'ura dambii liizii keewata 44 keessatti haalduree taa'een jijiiruun ni danda'ama. Gama kanaan hanqinaaleen adda addaa kan jiru dha. Hordoffiin laafaa ta'u akka hanqina guddaatti kan ka'udha.³⁸⁵

Abbaan qabeenyaa Tajaajila pirojektii heyyama malee magaalota hedduu keessatti jijiiraa kan jiru dha. Sababonni isaan dhiyeffatanis gosa tajaajila duraan gabaa dhabuu, Oomishni isaanii bu'a qabeessa tahuu dhabuu, galtee oomishaa kan ta'an akka salphaatti argachuu dhabuu, fi qaala'insa gatii galtee oomishaatiin kan jijiranii fi too'anno taasifamu laafaa ta'u isaa eerama.³⁸⁶ Akkaataan gaaffii fi keessummeessa jijiiraa pirojeektii wal-xaxaa fi yeroo dheeraa kan fudhatu waan ta'eef adeemsa sana keessa darbanii keessummaa'uuf fedhii dhabuun kan jiru dha. Tarkaanfii fudhachuu irraa of quachuu, qaamni hordoffii geggeessuu utuu arguu callisuu fi faayidaan dalaguun kan jiru ta'u isaa namoonni afgaaffiin taasifameef ni eeru.³⁸⁷

Magaalota Muraasa keessatti Abbootiin qabeenyaa hangi tokko seera eeganii haala heyyamameen hojjechuun ni jira. Haa ta'u malee akka waliigalaatti yeroo ilaalamu Magaalota hedduu keessatti hanqinni kan jiru dha. Kakkeenyaaaf, Projekti 'Diary farm and Milk processing' tiin heyyamamee oomisha biro irratti bobba'uu, Lafa fudhatamee jiru irratti horii muraasa walitti qabuun tiksuan ala qabatamaan hojiin tajaajila gaafatame mul'isu kan hin jirre ta'u. Gama birootiin humna guutuun haala waliigaltee irratti ibsamee jiruun hojiitti seenuun kan hin jirre dha. Fakkeenyaaaf, 'Food Complex' jechuun fudhatamee daakuu qofaa oomishaa

³⁸⁴ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sululta walin gaafa 06/09/2013 taasifame,

³⁸⁵ Afgaaffii Mohammedsaanii Huseen Oggeessa Misooma Lafaa G/Arsii waliin taasifame

³⁸⁶ Akkuma olitti miiljalee ^{169ffaa}

³⁸⁷ Af-gaaffii Obbo Adinoo Tesfaayee D/G/Dabarsa Lafaa W/B/I/Lafaa M/Baddallee walin gaafa 09/10/2013 taasifame.

jiraachuu, haala waliigaltee irratti ibsameen ala yookiin tajaajila heyyamametti dabaluun oomisha biraa dabaluu fi kkf kan jirani ta'uu isaa eerama.³⁸⁸

Magaalaa Asallaa keessatti pirojektoota baay'inaan 14 ta'an lafa tajaajila Investmentiif fudhatan gara mana jirenyaatti jijiiranii kan fayyadaman adda baasuun tarkaanfiin akka fudhatamuuf qaama dhimmi ilaaluuf darbee hanga ammaa murtii tokko malee callisanii taa'aa jiru.³⁸⁹ Magaalaa Jimmaa keessatti illee rakkoon walfakkaatu bal'aan jiraachuu to'annoo yeroo addaa addaa geggeeffameen adda bahee jira.⁴⁰³

➤ Hanqina qindoomina caasaa darkaa sadarkaan jiruu

Lafti liiziin darbe tajaajila lafaa yaadameef irra ooluu isaa hordofuu irratti hanqinni kan jiru dha. Yeroo hedduu abbaan qabeenyaa haala pilaanii magaalaa faallessuun tajaajila lafaa sana jijiiruun kan itti fayyadaman ta'us to'annoo fi hordoffii jiru laafaa akka ta'e dha.³⁹⁰ Qaamni sadarkaa Naannoos projektii simatu dursee qorannoo geggeessuu dhabuunis kan calaqqisu dha. Sababni hordoffiin laafaa ta'eef inni jalqabaa xiyyeeffannoo gahaa kennuu dhabuu Hoggansaa fi Ogeessaa, rakkoo humna namaa fi Loojistikii, faayidaan wal-hidhuu qaama mootummaa fi abbootii qabeenyaa yoo ta'u, hubannoон gama sanaan jiru illee heddu gad-bu'aa akka ta'ee af-gagaffii dhiyaate irraa hubatamee jira. Keessumaa magaalota Godina Addaa fi Magaalota muummee muraasaan alatti kan jiran hojii hordoffii raawwachaa kan hin jirre dha.

³⁸⁸ Afgaaffii Aadde Misiraaq Alamu, D/Garee Babal'ina Inveestimeentii G/A/Lixaa, Obbo Badhaanee Qarshii, D/Garee Bu'aa Qabeessummaa Promooshinii Inveestimeentii G/A/Lixaa, Obbo Afwarq Birhaanuu, Ogeessa Simanna Pirojektootaa Inveestimeentii G/A/Lixaa, Obbo Aliyyii Qixxee, Ogeessa Karoraa W/Inveestimeentii G/A/Lixaa waliin gaafa 11/09/2013 taasifame

³⁸⁹ Afgaaffii Obbo Alamaayyoo Raggaasaa Ho/To/Waliigaltee Lafa Magaalaa Asallaa, Obbo Baayiluu Mangistuu, Dabarsa Lafa Magaalaa Asallaa, Aadde Qaalkidaan Yohaannis, Waliigaltee Liizii Lafaa Magaalaa Asallaa waliin gaafa 03/09/2013 taasifame

⁴⁰³ Marii Obbo Hayiluu Margaa, Ogeessa Seeraa, Aadde Zinnaash G/Waldi, D/B/Q Lafa Magaalaa, Aaadde Booggalech Asaffaa, D/Lafa Magaalaa, Aadde Ababaayee Tafarii, B/b D/Misoomaa fi Baankii Lafaa, Obbo Alamaayyoo Tafarii, B/b Daarikterootii Waldiddaa fi Ijaarsa Seeraan Alaa Biirro Bulchiinsaa fi Itti Fayyadama Lafa Oromiyaa waliin gaafa 5/12/2013 taasifame

³⁹⁰ Af-gaaffii Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa fi Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo waliin gaafa 09/09/2013 taasifame,

3.11. Adeemsa Keessummeessa Projektotaa

Jijiirraa gosa tajaajila jechuun namni tokko tajaajila barbaadeen lafa gaafatee bu'ura seeraa guutee of-harkaan gahuun tajaajila ittiin heyyamameefiin hojiitti galee ykn heyyamameefii utuu yeroon ijaarsa eegaluu seeraan taa'e irratti hin dhumin gara gosa tajaajila biraatti akka jijiiramuuf gaaffii jijiirraa Biiroo Lafaatti dhiyeeffatee adeemsa seeraan kan heyyamamuuf jechuudha. Kun immoo bu'ura Dambii liizii keewwata 44 fi Qaj.lakk. 04/2008 keewwata 51 fi 52 tiin ifatti tumamee jira. Haa ta'u malee adeemsi hojii kanaa raawwii keessatti maal fakkaata kan jedhuuf qorannoo geggeeffameen argannoowwan armaan gadii adda bahee jira.

3.11.1. Adeemsa Heyyama Jijiirraa tajaajilaa

Jijiirraan tajaajila lafaa ykn jijiirraan projektti itti raawwatamu adeemsa mataa isaa kan qabu dha. Kunis kan raawwatamu adeemsi isaa sadarkaa naannoo irraa akka eegaluu fi koreen hundaa'ee bakkatti argamuun bu'ura ulaagaa taa'een madaalee Manajimentii Biiroof dhiyessee murtiin itti kennama. Gama biraan Biiron Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa dambii Bulchiinsa Investmentii Lakk. 208/2012 ifatti kaa'uu baatus bara 2012 irraa eegalee hojicha abbummaan hojjechaa kan jiru dha. Kun immoo seerii fi hojmaanni akka walfaallessu kan taasisu dha.³⁹¹

➤ Hordoffii fi To'annoon walqabatee

Magaalota Godina addaa fi Magaalota itti waamamni isaanii Naannoof ta'e muraasa keessatti hanga tokko adeemsa seeraa eeguun raawwachuuf yaaluun ni mullata. Adeemsa dura tureen Biiroo Lafaa Irraa eegalanjii seera jiruun ilaalamo ulaagaa yoo guutee argame jijiirraan gosa tajaajila raawwatamaa ture. Yeroo ammaas hanga tokko Biiron Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa irraa eegaluun koreen kara Biiroo kanaa bobba'ee murtiin barbaachisaan kennamaa jira. Magaalota Godinaalee jala jiranii fi xixiqqoo keessatti immoo tasuma iyuu hubannoo irraa eegalee jijiirraan tajaajila lafaa seera qabaachuu isaa iyuu kan hin beekne hedduu dha. Sababni isaaas projektootni investimeentii kan hedsummatan Magaalota gurguddoo fi Godina addaa keessatti waan ta'eef magaalotni fageenya irra jiran mudannoo jijiirraa projektotaa hin qaban. Ta'us gosti tajaajila lafaa kamuu akka feetee ta'uu isaa fi hordoffii kan hin qabnedha.³⁹²

³⁹¹ Akkuma olitti miiljalee laccoofsa 169ff^{aa}

³⁹² Kanuma.

➤ Rakkoolee Jijiirraa tajaajila lafaan walqabatan

Jijiirraan gosa tajaajilaa bu'uura seeraa kan hin hordofne yoo ta'e rakkoolee qabaachuu danda'u:

- ✚ Magaalota keessatti rakkoo Pilaanii cabsuu ykn faallessuu ;
- ✚ Gurmaa'insa Projektota Investmentii ykn Kilastera Investmentii faallessuu;
- ✚ Hojii fi projektota walhinsimne ykn rakkoo "Compatibility" fiduu fi
- ✚ Rakkoo dhiibbaa Naannoo uumuu danda'a jechuu dha.

Rakkooleen jijiirraa gosa tajaajila lafaan walqabatani Magaalota keessatti mul'atan harki caalaan rakkoo hoji-maataa ykn hojii irra oolmaa seerotaa akka ta'e dha. Magaalota gurguddoo keessatti rakkoon bal'inaan mul'atan; ³⁹³

- ✓ hanqina humna namaa;
- ✓ Loojistikii, xiyyeffannoo kennuu dhabuu;
- ✓ Qindoomina qaama dhimmi ilaallatuu fi
- ✓ Kira sassaabdummaan kan walqabatu dha.

Hanqinootni seeraa fi hojimaataa hojii jijiirraa tajaajilaa keessati mul'atan irra jireessi isaanii kan hojimaataa akka ta'e qorannoon kun ni argisiisa. Isaanis seerota kana irratti karaa walfakkatuun bakka hundatti hubannoo uumuun dadhabamuu, Hoggansaa fi Ogeessa dabalatee hubannoo seera kanaaf qaban gad-bu'aa ta'uu, Gama biraan gaaffiin jijiirraa tajaajilaa seera isaa eeggatee magaalotuma gurguddoo keessatti gaafatamu baay'ee harkifataa ta'uu, ykn Sadarkaa naannoo irratti gaaffichi dhiyatee yeroon xumuramee waan hin deebineef abbaan dhimmaa eegee dadhabee gara ofiin jijirrachuutti deema kan jiru ta'uu isaati.³⁹⁴

➤ Kaffaltii gatii Liizii duraa fi kan yeroo haara-galfannaa boodaa ilaalchisee

Adeemsi lafti ittiin darbu Caalbaasii fi Ramaddiin ta'uun beekamaa dha. Ta'us Kaffaltii liizii bakka lamatti qoodamee ilaalamta. Kaffaltii duraa kan yeruma lafti harka gahu kaffalamuu fi kan yeroo haara galfannaa booda shallagamee wagga waggaan kaffalamu ta'uu Dambii liizii kewwata 36 fi Qajeelfama lakk. 04/2008 keewwata 43 keessatti ifatti tumamee jira.³⁹⁵

³⁹³ Kanuma.

³⁹⁴ Afgaaffii Obbo Masarat Eebbaa, Ogeessa Mirkaneessa Galmeessa Bulchiinsa W/D/L/Magaalaa, Obbo Alamaayyoo Asaffaa, D/G Waliddaa W/B/Lafaa GANF Waliin gaafa 08/11/2013 taasifame

³⁹⁵ Dambii lafa magaalaa sirna liziin bulchuuf irra deebiin bahee, lak. 182/2008 , Qaj. 04/2008.

Haa ta'u malee haalli qabatamaan yeroo ammaa magaalota keessa jiru kaffaltii duraa kaffalchiisuun walqabatee rakkoon kan hin jirre ta'us kan yeroo haara galfannaa booda waggaa waggaan kaffalamu kaffalchiisuu keessatti daganna fi rakkoon hubannoo bal'aan kan jiru ta'uu isaati.

➤ **Hordoffii kaffaltii Liiziin walqabatan**

Hordoffiin kaffaltii Liiziin walqabatee jiru kan %10 kaffaltii jalqabaan walqabatee yeroo isaa eeganii kaffalchiisaa kan jirani dha. Gama biraan immoo akka rakkotti kan ka'u baajataa irraa kan ka'e %10 isaa ol kaffalchiisutu jira. Magaalota gurguddoo keessatti kaffaltiin haara galfannaa boodaa illee haala qindoomina qabuun yeroo isaa eeggee kan sassabamaa jiru dha. Haa ta'u malee, rakkoo bal'aan kan jiru magaalota fageenya irra jiranii fi kanneen Godinaaf caasaa isaa gadiin hogganaman keessatti irra caalmaan immoo magaalota kiraan bulan keessatti rakkoon bal'aan ni jira.³⁹⁶

Kaffaltii haara galfannaa booda waggaan kaffalamu yeroo isaa eeganii hordofanii kaffalchiisuu keessatti rakkoo kan jiru dha. Dabalataanis Magaalota kira keessatti caalbaasiin walqabatee magaalota sadarkaa gadii keessatti hubannoo utuu hin kennin dorgomsiisanii kaffaltii marsaa tokkoo qofaan kan keessaa bahan itti fakkaatee gatii humnaa oliin bakki itti mo'anii kaffaltii waggaan kaffalamu dadhabanii addaa kan kutan illee kan jiru dha. Gama biraan Kaffaltii liizii waggaan hordofanii kaffalchiisuu keessatti hordoffiin gahaan kan hin jirre dha. Hordoffiin laafaa waan ta'eef eenyutu yeroo isaa eeggatee kaffalaa jira eenyutu kaffalaa hin jiru kan jedhu adda baasuuf ragaa qindaa'aa ta'e qabachuu irrattis hanqinni kan jiru dha.³⁹⁷

Kaffaltii liizii waajjira galii funaanaa jira. Harcaatiin yoo jiraateyyuu kaffaltii liizii hanga ta'e walitti qabamaa kan jiru Magaaloni baay'een bu'uura waliigaltee raawwataniin kaffaltii raawwachiisuu irratti hanqinni kan jiru dha. Kaffaltii liizii duraa kaffalchiisuu ilaachisee magaalota biratti garaagarummaan kan jiru dha. Magaaloni akkuma barbaadanitti kaffaltii duraa kaan 20%, kaan 10% kaffalchiisaa jiru. Gatiin liizii 18.75 jedhu seeraan bahee hin jiru garuu

³⁹⁶ Akkuma olitti miiljalee 169ff^{aa}

³⁹⁷ Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sulultaan walin gaafa 06/09/2013 taasifame,

qabatamaan kaffalchiifamaa kan jiru dha. Gatii kana boordiitu murteesse gatii caalbaasii bara 2002 olaanaa kennamee jiru dha.³⁹⁸

➤ **Tarkaanfii fudhachuun walqabatee**

Tarkaanfin fudhatamu iddo muraasatti warra kaffaltii yeroon hin kaffale % adabbii itti muruun kaffalchiisuun kan jiru ta'us raawwiin isaa baayyee gadi bu'aadha. Rakkoon gama kanaan jiru illee kan Hoji-maataati malee rakkoo bu'ura seeraa ti jechuun hin danda'amu. Sababni isaa seera keenya keessatti ifatti ibsamee waan jiruuf.³⁹⁹

3.12. Haalota Walii galteen Liizii itti adda Citu

Waliigaltee liizii adda cituu kan danda'u ulaagaaleen labsii liizii keewwata 25 jalatti ibsamanii jiran guutamanii yoo argamani dha.

10.12.1. Tarkaanfilee Waliigaltee adda kutuu fi Qindoominaan walqabatee

Waliigaltee liizii addaan kutuu keessatti qindoominni waajjira inveestimeentii fi waajjira lafaa gidduu jiru baay'ee barbaachisaa dha. Haala qabatama jiruun garuu qindoominni qaamolee kana gidduu jiru laafaa dha. Waajjirri kun lamaan akka qaama adda addaa kaayyoo garaagaraa qabanitti ilaalam.⁴⁰⁰ Sadarkaa Naannootti illee Waliigaltee liizii BLO yeroo addaan kutu KIO bifa addaan irra deebi'ee kan ilaaluu fi abbaa qabeenyaaaf yeroon itti deebisu ni jira. Haalli akkanaa jiraachuun qindoominni qaamolee kana gidduu jiruun laafaa ta'uun isaa kan agarsiisu dha. Birooleen lamaan waldeggeranii hojjechuu irra dubbii wal-irra barbaaduutti yeroo isaanii fixu. Kana gidduutti hojiin badaa jira.⁴⁰¹

³⁹⁸ Afgaaffii Obbo Lataa Abbabaa I/A/K Damee Simannaa fi Xiinxalaa, Obbo Birhaanuu Yaadasaa, Biiroo Inveestimeentii fi Induustirii Oromiyaa gaafa guyyaa 11/12/2013 taasifame

³⁹⁹ Afgaaffii Obbo Alamaayyoo Raggaasaa Ho/To/Waliigaltee Lafaa Magaalaa Asallaa, Obbo Baayiluu Mangistuu, Dabarsa Lafaa Magaalaa Asallaa, Aadde Qaalkidaan Yohaannis, Waliigaltee Liizii Lafaa Magaalaa Asallaa waliin gaafa 03/09/2013 taasifame Afgaaffii Obbo Gabii Godaanaa, Itt/G/W/B/I/Lafaa, Obbo Shumbuu Edoo Ogeessa Waliigaltee Lafaa Magaalaa Dheeraa waliin gaafa 04/09/2013 taasifame

⁴⁰⁰ Afgaaffii Obbo Gabii Godaanaa, Itt/G/W/B/I/Lafaa, Obbo Shumbuu Edoo Ogeessa Waliigaltee Lafaa Magaalaa Dheeraa waliin gaafa 04/09/2013 taasifame

⁴⁰¹ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 169ff^{aa}

Waliigaltee liizii addaan kutuu keessati hanqinni guddaan jiru tokko waliigalteen erga addaan cite booda lafa sana battalatti gara baankii lafaatti deebisuu dhabuu dha.⁴⁰² Rakkoon biraan Lafa investimantii waliigaltee liizii adda cite sadarkaa hundatti beeksifamee gabaasaan baankii lafaatti deebi'eera jechuun xalayaa dabalatee erga beeksifamee booda waggaaf dheeraaf qabeenya laficha irra jiruuf furmaata kennuu dhabuun kan jiru dha. Haala qabatamaa yeroo ammaa jiruun waliigalteen citees abbuma qabeenyaa harkatti eegamaa jira. Kanaafuu ammaallee raakkoon kun irra jireessaan rakkoo seeraa utuu hin ta'in kan hoji-maataati⁴⁰³

Rakkoon biraan waliigaltee Liizii adda kutuu keessatti mul'atu qaamni mootummaa bu'uura seeraan ulaagaalee barbaachisoo ta'an utuu hin hordofin qorannoo gahaa malee waliigaltee bifa duulaan kutuun kan jiru dha. Kana keessa projektootni yeroo ijaarsaaf isaaniif kenname utuu hin xumurin adda citan illee ni jiru. Gama biraan projektota waliigaltee kutuun sirrii ta'e sababa adeemsa seeraa hordofuu dhabuun of-eeggannoo fi xalayaa akekkchiisaa dursanii yeroo sadii ittiin gahuu dhabuun kan jiru dha.⁴⁰⁴

BOQONNAA AFUR

4. YAADA GUDUUNFAA FI FURMAATAA

4.1. Yaada Guduunfaa

Sirna ittiin lafti magaalaa tajaajila mana jirenyaa ittiin darbu keessaa tokko akka labsii fi dambii keessatti ibsamee jiruutti sirna caalbaasii fi ramaddii dha. Sirna gaggeessa caalbaasii keessatti hanqinaaleen akka labsii fi dambii walsimuun dhabuu, qaamota hunda walqixa hirmaachisuu dhabuu, ka'umsa gatii liizii yeroo yeroon haala qabatama magaalaa sanaatiin fooyessuu dhabuu, sirni caalbaasii dhaabbachuu, lafti dabarsaaf dhiyaatu falmii irraa bilisa kan hin taane,

⁴⁰² Af-gaaffii Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa, Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa fi Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sululta waliin gaafa 06/09/2013 taasifame,

⁴⁰³ Af-gaaffii Obbo Lataa Abbabaa I/A/Komishanaraa fi D/Simannaa fi Xiinxala Pirojektii Investimantii waliin gaafa 07/12/2013 taasifame

⁴⁰⁴ Akkuma olitti miiljalee lakkofsa 169^{ffaa}

pilaanii magaalaan kan wal hin simne, bu'uuraalee misoomaa kan guutamee fi ulaagaa barbaachisu hunda kan guute qopheessuu irratti hanqinni kan jiru dha.

Sirna ramaddiitiinis lafa magaalaan dabarsuun hanqinaalee akka namni carraa iddo tokkoo olii lafa magaalaan argachuu, loogiin hojjechuu yookiin hanqinni iftoominaa jiraachuu, hanqina dhiyeessii lafa magaalaan jiraachuu, jiraattota haala walqixa ta'een keessummeessuu dhabuu fi kkf akka jiru qorannoo kanaa adda baafamee kan jiru dha.

Lafti magaalaan tajaajila inveestimeentiif oolu caalbaasii yookiin ramaddiitiin kennamuu waliin walqabatees hanqinaaleen akka dhiyeessii lafaa, bu'uuraalee misoomaa guutamuu dhabuu, falmii adda addaa irraa bilisa kan hin taane, daangaan isaa sirnaan kan hin beekamnee fi wantoota barbaachisoo biroo bu'uura seerri jedhuun dhiyeessuu irratti hanqinni kan jiru dha.

Magaalonni bu'uura labsiin liizii jedheen liizii jala galuu kan dadhabaniif ilaalchi dogongoraa sirna liizii irra jiraachuu, seera liizii ilaalcissee hubannoo gahaa dhabuu, qaamni dhimmi isaa ilaalu xiyyeffannoo kennuu dhabuu, hanqina qindoomina Biirroo lafaa fi Misooma magaalaan, magaalonni sirna liizii jala galan kanneen hin galle caalaa hawwataa ta'uu dhabuu fi magaalonni dandeettii ulaagaa sirni liizii barbaadu guutachuu dhabuu dha. Sirna liizii jala galuu dhabuunis magaalonni galiin isaanii akka xiqaatuu fi sadarkaa dhuunfaatti immoo baasiif kan saaxilu ta'uu isaa hubachuun danda'amee jira. Barri liizii haarofamuu akka danda'uu fi qaamni akka haarofamuuf barbaadu osoo barri liizii isaa hin xumuramiin wagga 10 hanga 2 gidduutti iyyannoo isaa qaama dhimmi ilaaluuf dhiyeeffachuu akka qabu seera irratti qaawwi kan jiruu fi hojmaata irratti rakkoo uumaa kan jiru ta'uu isaati.

Namni qabiyyee lafaa akkaata seera liiziitin argate akkuma qabeenya kanneen biroo mirgaa fi dirqama isaa qaama sadaffaatti dabarsuu ni danda'a. Haata'u malee, namni haala kanaan mirga isaa dabarsuu barbaade ulagaalee seera keessa taa'an guututu irraa eegama. Qabatamaan akka naannoo keenyaatti abbaan mirgaa yeroo qabiyyee mirga liizii isaa dabarsu rakkowwaan gama seeraa fi hojmaataa kan jiru dha. Kunis seerichi iftoomina dhabuu, haala bittaaf gurgurtaa ifa hin taaneen dabarsuu, ulagaalee dabarsa lafaa heyyaamoo ta'aan kan seericha keessaatti tumamee guutuu dhabuu fi kkf kan mul'achaa jirani dha.

Namni mirga itti fayyadama lafa magalaan liiziin argatee qabiyyee isaa ijarsa hin qabne yookiin ijarsa qabu wabiin qabsifaachuu ni danda'a. Haala kamiin qabsiifamuu akka qabu seerri keenya

haala iftoomina qabuun kaa'ee jira. Haata'u malee, qabiyyee ijaarsa qabu ulaagaa seeraa malee hanga ijaarsaa irraa jiru ol tilmaamu, rakkoo qindominaa, tarkaanfii seeraa fudhachuu dhabuu, galii mootummaan argachuu qabu namni dhuunfaan akka fudhatu taasisuu, lafa qabiyyeen lijiin qabame irratti misooma gaggeessuu dhabuu, liqeeffataani miliqiu fi seera kana raawwachisu qajeelfaman baha jedhus qajeelfamni bahuu dhabun rakkowwan ijoo addaa bahanidha.

Qabiyyee durii ilaachisee bu'uura seerri jedhuun qoqqoddii taasisuu dhabuu, istandardii lafa jedhamee ol qabachuu, mootummaan galii lafa irraa argachuu dhabuu, ulaagaa seeraan ta'ee guutuu dhabuu, qabatamaan qabiyyee durii ta'us ragaa seerri jedhu guutamuu dhabuu fi kkf kan callaqqisani dha.

Ijaarsi seeraan alaa Magaalota sababoota akka fedhii fi dhiyeessiin lafaa walsimuu dhabuu, lafti baadiyyaa pilaaniin deeggaramee magaalaa jala galuu dhabuu, beenyaa gahaa kaffaluu dhabuu, qabiyyee durii mirkaneessuu dhabuu, bulchiinsi magaalaa ragaa ammayyaa'aa dhabuu, tarkanfii seeraa fudhachuu irratti hanqinni jiraachuu, hanqina qindoomina qaamolee adda addaa, hubannoo dhabuu fi kkf irraa kan ka'e babal'achaa kan jiru dha. Qabiyyee lafaa faayidaa ummataaf gadi lakkisiisuu ilaachisee qaamni komii qabu gara guumiin oliyyaannootti dhiyeeffachuu akka qabu seeraan yoo tumameyyuu hundeffamuu dhabuu fi komii idilee lafa magaalaa irratti dhiyaatu ilaachisee adeemsa seeraa eeggachuun murtii ariifataa kennuu irratti hanqinni kan jiru dha.

Waliigaltee liizii ilaachisee dhimma walfakkaataa irratti waliigaltee lama mallatteessisu, gatii kaffaltii liizii duraa kan seerri jedhuu ol kaffalchiisuu, yeroo haara galfanna booddee waggaan kaffalamu hordofanii kaffalchiisuu dhabuu, lafa falmii irraa bilisa hin taane, beenyaan hin kaffalamnee fi bu'uuraaleen misoomaa hin guutamne dabarsuu fi magaalota kiraan bulan caalbaasii liiziitiin dabarsuun waliigaltee mallatteessisuun kan jiru dha. Akkasumas lafa magaalaa sirna liiziitiin fudhatame tajaajila jedhameef oolchuu irrattis hanqinni kan jiru ta'uu isaa qorannoo kanaan adda bahee kan jiru dha.

4.2.Yaada Furmaataa

Rakkoo gama seeraatiinis ta'ee gama hojmaataatiin qorannoo kanaan xiinxalamuu adda baafamaniif yaadni furmaataa armaan gadii eerameera.

Dabarsa Lafa Magaalaa Ilaalchisee

1. Dabarsi lafa magaalaa tajaajila mana jirenyaatif oolu akka qajeeltootti sirna caalbaasiin osoo hin taane ramaddiin ta'uu qaba. Haala addaatiin lafa mana jirenyaa caalbaasiin darbuu danda'u seeraan ifatti tarreeffamuu qaba. Dorgomaa ilaalchisees labsiin liizii ulaagaa danbii keessatti ibsame haammachuun, ulaagaa dabalataa bakka tokkoo ol irratti mo'achuu akka hin dandeenyee fi ulaagaa kana darbee yoo argame tarkaanfii fudhatamu haala haguugeen fooyya'uu qaba.
2. Qophii lafaa yookiin dhiyeessii lafaa ilaalchisee rakkoon jiru magaalonni beenyaa kaffaluu dhabuu dha. Kana furuuf bu'uura labsii lakkoofsa 1161/2019 keewwata 16(2)'tiin Mootummaan Naannoo Oromiyaa *fandii* beenyaaf barbaachisu hundeessuu qaba.
3. Dabrsi lafa magaalaa tajaajila inveestimeentiif oolu sirna caalbaasiin darbuu qabu ramaddiin dabarfamaa jiraachuun magaalonni galii argachuu qaban akka dhaban taasisaa kan jiru dha. Haalli gaggeessa isaaf iftoominni gahaan akka jiraatuuf seerota bahanii jiran irratti hubannoo kennuun lafa tajaajila inveestimeentiif oolu sirna caalbaasiin darbuu qabu akka hojiirra oolu gochuun barbaachisaa dha.
4. Adeemsa dabarsi lafa magaalaa tajaajila inveestimeentiif oolu sirna gabaabaa fi si'oomina qabu diriiruu qaba. Haala ittiin diriiruu qabu qorannoo/xiinxala biroo gaggeeffamuun ta'uu danda'a.

Sirna Waliigaltee Liizii Lafa Magaalaa

5. Biiron Inveestimeentii fi Induusturii Oromiyaa waliigaltee pirojektootaa mallattesisiisuu dhiisuun waliigaltee Biiron Lafaa waliigaltee liizii mallatteessise irratti hundaa'uun eeyyama inveestimeentii kennuun qaba. Bu'uura waliigalteen raawwachuu fi dhiisuu isaanii ilaalchisee qindoominaan hojjetamuu qaba. Dirqama waliigaltee keessatti

ibsame cabee yoo argame qindoominaan waliigalteen liizii akka addaan citu taasifamuu qaba. Seeronnis haala kana waliin walsimaaniin irra deebi'anii fooyya'uu qabu.

6. Barri liizii haaromfamuu akka danda'uu fi qaamni akka haarofovamuuf barbaadu osoo barri liizii isaa hin xumuramiin wagga 10 hanga 2 gidduutti iyyannoo isaa qaama dhimmi ilaaluuf dhiyeffachuu akka qabu seera irratti ibsamee jiru wagga 10 dursuun iyyannoo dhiyeffateera yoo ta'e gatiin liizii wayitaawaa isa kam akka ta'ee fi wagga sagalan hafan keessatti wantootni waliigaltee haaromsu hin dandeesifne yoo muudatan maal ta'uu qaba isa jedhu irratti iftoomina waan hin qabneef labsiin liizii dhimma kana irratti haala iftoomina qabuun fooyya'uu qaba.
7. Tilmaamni gatii ka'umsa liizii qorannoo fi xiinxala gahaa irratti hundaa'uun yeroo yeroon bu'uura labsii fi dambiitiin foyya'aa deemuu qaba. Tilmaamni gatii liizii kunis haala qabatama magaalaa sanaatiin ulaagaa dursee adda baafameen gaggeeffamuu qaba.

Dabarsaa Mirgaal Lizii ilaachise

8. Haalli dabarsa qabiyyee mirga liizii ijarsii irraa hin jiree ilaachisee seerri hanqina iftoominaa kan qabu dha. Hafuurri seerichaa gatii ka'umsaa malee gatii waliigalaa akka hin taane waan akaakeef dhimma kan ilaachisee dambii lakk.182/2008 kwt.47 fi qajeelfamin dambii liizii raawwachiiisuuf bahe lakk.4/2008 kwt.55 haala iftomina qabuun osoo fooyya'ee gaarii ta'a. Qabatamaan bittaa fi gurgurtaan raawwatamaa jirus bu'uura seerri jedhuun iftoominaan gaggeeffamaa waan hin jirreef osoo srratee mootummaan galii argachuu qabu akka argatu kan taasisu dha.
9. Dabarsa mirga liizii ilaachisee hubannoona seerota liizii irratti qaban laafaa waan ta'eef Biiroo lafaa Oromiyaa fi Biiroo Abbaa Alangaa Waliigala Oromiyaa leenjii kennuu qaba.

10. Dabarsi mirga liizii lafa ijaarsi walakkaa gadii irra qubate ilaalchisee qabatamaatti bittaa fi gurgurtaan raawwatamu bu'uura seera keessatti ibsamee jiruun gatiin mirgi liizii ittiin darbuu, gatii ijaarsaa fi kan biroo adda bahee raawwatamaa kan jiru miti. Kana malees haala raawwii isaa qajeelfama bahuun akka murtaa'u jedhamus hanga ammaatti hin baane. Kanaaf, hanqina gama kanaan jiru furuuf adeemsa seeraa hordofuu fi qajeelfama itti baasuun barbaachisaa dha.
11. Namoonni mirga liizii isaanii faayidaa gabaa yeroo lafaa irraa argamu argachuuf jecha ijaarsa osoo hin jalqabiin yookiin ijaarsa walakkaa fi walakkaa ol osoo hin ijaariin waggaa 3 keessatti yeroo 3 mirga liizii isaa yoo dabarse waggaa lamaaf caalbaasii lafaa hunda irraa ni dhorkama jedhamee tumamee jira. Qabatamaan garuu lafuma ramaddii sirna liiziitiin fudhatan dabarsaa kan jiranidha. Namoota bu'uura seeraa kana osoo hin hordofin mirga liizii dabarsaa jiran irratti hordoffii fi tarkaanfiin fudhatamuu qaba.

Ijaarsa Seeraan Alaa ilaalchisee

12. Ijaarsa Seraan Alaa kanneen babal'isan keessaa tokko feedhii fi dhiyeessiin lafa magaalaa walsimuu dhabuu dha. Kanaaf, Bulchiinsotni Magaalaa qorannoo irratti hundaa'uun haala lafti mana jirenyaa itti dhiyaatu yookiin manni jirenyaa jiraattootaaf mijatu karoorfachuun hojiirra oolchuu qabu.
13. Magaalaan yeroo babal'achuun daangaa baadiyaa of jala galchan pilaanii magaalaa eeggatee ta'uu akka qabu dha. Akkasumas, sirni qabiinsa ragaa lafaa hammayya'aa ta'ee hojii irraa olchuuf magaaloota sirni kaadasteralaatti sirnaan fayyadamuu qabu.
14. Beenyaan qotee bulaaf kaffalamu hawwataa fi gahaa ta'uu qaba. Beenyaan kaffalamu yoo xiqlaate gatii qaama sadafkaatti gurguramu waliin walqixa ta'uu qaba. Akkasumas, qabiyyeen beenyaan itti kaffalame ragaan isaa sirnaan qabamuu fi Baankii lafaatti deebi'uu qaba.

15. Sirni hordoffii, too'annoo fi itti gaafatamummaa hordofsiisu jiraachuu qaba. Kana gochuuf immoo koreen osoo hin taane qaamni addatti Ijaarsa Seraan Alaa hordofuu fi too'atu jiraachuu qaba.

16. Ijaarsa Seraan Alaa amma jiran ilaachiseeakkuma Muuxannoo biyyoota adda addaa irraa hubachuun danda'amu qorannoo/xiinxala addaa Magaalichaaf barbaachisu gaggeessuun ulaagaa dursamee kaa'amuun maadaaluun yeroo daanga'aa keessatti seera qabsiifamuun gaarii ta'a.

Qabiyyee durii ilaachise

17. Qabiyyee durii akkaataa seeraatiin magalaa jala galaan bu'uura kaarooraan itti fayyadama lafa magaalaa yookiin akkaataa pilaanii magaalaatiin walsimuun qoqqoodinsi raawwatamuun akka qabu seerri ni ka'aa. Haata'u malee, guutummaatti akkaataa seeraatiin qoqqoodinsa rawwachuu dhabuun kan mul'atu dha. Kun immoo Ijaarsa Seraan Alaa babal'isaa irra darbee rakkoo bulchiinsaa gaarii, galii mootummaa dhabsiisuu, guddina Magaalaa, rakkoo mirga qabiyyeerraa fayyadamuu fi kkf fidaa waan jiruuf daangaan yeroo kaa'amuun haala qabatama hawaasichaa fi magaalichaa giddugaleessa godhachuun hojiitti galamuu qaba.

18. Qabiyyeen durii sirna kiraatiin akka keessumeeffamu seerri ka'ee jira. Qabiyyeen qonnaan bulaa magaalaa jalatti daangeffames sirna kiraatiin raawwatamuun kan qabu dha. Haata'u malee, ijoolleen qonnaan bulaa lafti bakka bu'insaa yeroo kennamuuf sirna liiziitiin dabarfaamaa jiru bu'uura seeraa waan hin qabneef sirna kiraatiin raawwatamuun qaba. Akkasumas, seerri ijoollee umriin isaanii wagga 18 gadi ta'an fayyadamoo taasisu jiraachuu qaba.

Qabiyyee Faayidaa Ummataaf Gadlakkiisisuu

19. Namni qabiyyeen yookiin qabeenyii isaa irraa faayidaa uummataaf gadlakkisiifame bu'uura seerri jedhuun beenyaan gahaan dursa yookiin bakka bu'iinsi kennamuuffi qaba.

20. Ragaan lafaa beenyaan itti kaffalamee X-Y koordineetiin isaa siritti ibsamee saayit pilaaniin deggeramuun qabamuu qaba.

Haala Dhiyeessii Komii Seerota Liizii

21. Komii dhimmoota seera liizii qabiyyee gadii lakkisiisuu ilaachisee gumiin oliyyaanoo dhagahu akka hundeffamuu seerri akeekhee jiru hundeffamuu qaba. Komiin qaama dhimmi ilaallatu biratti dhiyaatus adeemsa seeraa eggachuun murtiin barbaachisoo yeroon kennamuu qaba.

Af-gaaffii Hooggantootaa fi Ogeessota Biirroo yookiin Waajjira Bul. Itti fayyadama Lafaa

1. Bulchiinsaa fi itti fayyadama lafa magaalaatiif qabatamaan seera kamiin hojjechaa jirtu?
2. Magaalotni sirna kiraatiin bulan gara sirna liiziitiin buluutti ce'uu maaf dadhaban? Sababni isaa maali? Magaaloni kunneen sirna kira jalatti hafuun isaa rakkowwan akkamii qaqqabsiise?
3. Lafti magaalaa mana jirenyaa, investimeentii fi tajaajila kanneen biroof oolan haala kamiin kennamaa jira? Sirni arganna lafaa seera liizii keessatti diriire hammam hojjirra oolaa jira? Sirnoota arganna lafaa keessaa (caalbaasii fi ramaddii) yeroo ammaa kana isa kamtu caalmaatti hojjirra oolfamaa jira? Kamtu hojjirra oolfamaa hin jiru? Sababni isaa maali? Magaaloni yeroo ammaa sirna liiziitiin hin bulle keessatti lafti magaalaa haala kamiin kennamaa jira? Rakkoon gama kanaan jiru maali?

4. Sirni dhiyeessii fi arganna lafa magaalaa kanneen seera liiziin jiraaniin alatti hojiirra oole ni jiraa? maal fa'i? Sababni sirni arganna lafaa seera liiziin alaa hojiirra akka oolu taasifameef maali?
5. Seera liizii keessatti lammileen hundi mirga lafa wal-qixa argachuu ni qabu jettanii yaadduu? Lammileen hundi wal-qixa lafa magaalaa argachuu akka danda'aniif sirna dhiyeessii lafaa qabatama hawaasichaa fi lammilee giddu galeessa godhate diriireera jettanii yaadduu? Sirni dhiyeessii lafa magaalaa diriiree jiru hagam gaaffii lammileen lafa argachuuf qaban deebisa ykn deebise jettanii yaaddu? Seerichi gama kanaan hanqina akkamii qaba jettanii amantu?
6. Sirni jiraattoota waldaan ijaaruun jiraattoota magaalaaf lafa dhiyeessuu hagam gaaffii fedhii lafaa jiru deebisa jettanii amantu? Sirni kun mirga arganna lafaa wal-qixaa akka jiraatu taasisuu keessatti shoora akkamii qaba? Sirni jiraattoota magaalaa waldaaleen ijaaruun lafa dhiyeessuu hagam sirnaan hojiirra oolaa jira? (*istaatiksii ...eenyutu gurmaa'e? hammamtu gurmaa'e? meeqaaf kenname? Fedhii jiruun walgitaa?*)
7. Lafa Magaalaa caalbaasiin qaama barbaaduuf dabarsuun hagam hojjetamaa jira? Qaama kamtu caalbaasii gaggeessa? Sirni caalbaasiin lafa kennuu hojiirra oolaa tureera ykn jira yoo tahe hammam bu'a qabeessa tahe? Rakkoowwan ykn hanqinni sirna caalbaasii keessatti mul'atan maal fa'i? (Adeemsa seeraan hojjetamu, gatii laficha haammachuu, dhiyeessa lafa magaalaa, lafa caalbaasii dursanii karoorsuun uummata beksisuu (sababa), hunda hirmaachisuu, namni tokko lafa iddo adda addaa irratti dorgomuu, haqummaa (fairness), bu'uuraalee misoomaa guutuu fi kkf ilaachisee)
8. Lafti Magaalaa ramaddiin dabarfamaa jiraa? Eenyuuf? Tajaajila akkamiif? Adeemsa kamiin? Gama kanaan qabatamaan hanqinaalee seeraa fi hojimaataa jiru maali?
9. Namootni mana mootummaa ykn gandaa akka gadhiisan yammuu taasifamu haalli lafa ramaddiin kennuu bifaa keessummeeffamaa jira? Rakkoon seeraa fi hojimaataa mul'atu maali?
10. Interpraayizii maayikroo xixiqqa akkamitti keessummeessaa jirtu? Lafti jara kanaaf kennamu jiraa? Rakkoon gama kanaan jiru maali?
11. Namni caalbaasii ykn ramaddiin lafa argate laficha qabachuun dura bu'uura seera liiziin waliigaltee ni mallatteessaa? Rakkoon gama kanaan jiru maali? Mirga nama lafti

dabarfameefii kabajuu fi kabachiisuu keessatti rakkowwan jiran kan akkamiiti? Adeemsi jiru maal fakkaata?

12. Daangaa yeroo seeraan taa'e keessatti ijaarsa jalqabuu fi jalqabuu dhiisuun ykn xumuruun isaanii ni hordofamaa? Qaama kamtu hordofa? Hin hordofamu yoo ta'e sababni isaa maali? Qaamolee bu'uura waliigalteetiin yeroo taa'e keessatti ijaarsa jalqabuu dhaban ykn xumuruu dhaban irratti tarkaanfiin ni fudhatamaa? Tarkaanfiwwan qabatamaan fudhataman kan akkamiiti? Qaama kamtu tarkaanfii kanneen fudhata? Adeemsi tarkaanfii fudhachuu jiru maal fakkaata? Kana keessatti hanqinootni hojimaataa fi seeraa mul'atan maali? (*Istaatiksii*)
13. Abbaan qabiyyee liizii lafa magaalaa haala waliigaltee irratti ibsame bu'uureffachuun tajaajila lafichi yaadameef qofaaf oolchuu irratti haalli qabatama jiru maal fakkaata? Hordoffiin gama kanaan jiru maal fakkaata? Hin hordofamu yoo ta'e sababni maali? Kanneen laficha tajaajila babaadameef hojiirra hin oolchine irratti tarkaanfii akkamiitu fudhatamaa jira? Adeemsi tarkaanfii fudhachuu jiru maal fakkaata? Kana keessatti hanqinoonni seeraa fi hojimaataa mul'atan maalfa'i?
14. Gaaffiin tajaajila lafaa jijiiruu dhiyaatu bifaa kameen keessummeeffama? Adeemsi Tajaajila lafaa jijiiruu bu'uura seeraatiin hojjetamaa jiraa? Hanqinootni seeraa fi hojimaataa fi rakkowwan mul'atan maalfa'i? (*Istaatiksii*)
15. Dabarsi mirga liizii akkaataa seeraan qofa raawwatamaa jiraa? Qaama sadaffaaf haala kameen dabarfamaa jira? Adeemsi isaa maal fakkaata? Gurgurtaa iftoomina qabu raawwachuu fi hordoffiin taasifamaa jiru hagami? Qaamolee seera bira darban irratti tarkaanfiin fudhatamu kana akkamiiti? Dabarsi liizii qonnaan bultoota lafa gara magaalatti dhufuu kennaa fi gurgurtaan raawwachuu daanga'uun isaa sirriidha jettanii amantuu? (*Ragaa kana ibsu istaatiksiis*)
16. Qabatamaan qabiyyeen mirga liizii wabiin haala kameen qabsiifamaa jira? (Hanga Maallaqaa, Qaama tilmaamu, yeroo tilmaamamu ilaalcha keessa qabeenyaa galu) Rakkoon gama kanaan jiru maal fakkaata? Keessattuu baankiin yammuu qabsiifamu qaama kamtu tilmaama (baankiimoo BBIL?)? Mirga liizii wabiin qabsiifamee baankii irraa maallaqni irratti liqeefame yammuu waliigalteen liizii addaan citu akkamitti keesummeeffamaa jira?

17. Ka'umsa gatii liizii lafa magaalaa haala qabatama yeroo fi iddooyisaa giddugaleessa godhate tooftaalee dursanii kaa'aman irratti hundaa'uu tilmaamuu irratti maal fakkaata? Kaartaan zoonii tilmaama keeessa ni galfamaa? Ka'umsa gatii bahe kana haala yeroo irratti hundaa'uun yeroo yeroon haaromsamuu ilaachisee haalli qabatama jiru maal fakkaata? Rakkoon seeraa fi hojimaataa jiru maali? (Qonnaan bultoota gara investimentiitti ce'an?)
18. Ka'umsa gatii kira lafa magaalaa haala qabatama yeroo fi iddooyisaa giddugaleessa godhate tooftaalee dursanii kaa'aman irratti hundaa'uu tilmaamuu irratti magaalaan keessan maal fakkaata? Ka'umsa gatii bahe kana haala yeroo irratti hundaa'uun yeroo yeroon haaromsamuu ilaachisee haalli qabatama jiru maal fakkaata? Rakkoon seeraa fi hojimaataa jiru maali? (Qonnaan bultoota gara investimentiitti ce'an?)
19. Kaffaltii liizii duraa fi kanneen hafan waggaa waggaan kaffalamuu fi kaffalchiisuu irratti qabatamni jiru maal fakkaata? Hordoffiin jiru hoo? Tarkaanfiin fudhatamu kan akkamiiti? Rakkoon seeraa fi hojimaataa jiru maali? (**Istaatiksii**)
20. Waliigalteen liizii dhimmoota akkamii irratti addaan citaa jira? Waliigaltee addaan kutuu qofaa moo tarkaanfiin isin fudhattan jiraa? Keessumaa lafa qabamee turee waliigalteen addaan cite haalli beenyaa kaffalchiisuu ni jiraa? Lafti waliigalteen irratti addaan cite baankii lafaatti deebi'aa? Qindoominni qooda fudhatootaa (KIO fi BBILO) maal fakkaata? Lafa wabiin qabamee turehoo? Rakkoonwan seeraa fi hojimaataa mul'atani maalfa'i? Waliigalteen addaan cite haalli inni itti deebi'ee qaama biroon waliigaltichi bakkatti deebi'u ni jiraa? Qaama kamtu waliigaltee addaan cite bakkatti deebisa? Namoota waliigalteen isaanii addaan cite idaan liizii irra jiru haala kamiin idaan isaan irra jiru haala kamiin kaffalchiifamaa jira? **Istaatiksii**
21. Haalli qabiyyeen al-idilee fi ijaarsa seeraan alaa jiru maal fakkaata? Maddi rakkoo kanaa maali jettanii yaaddu? Sababoota isaa yeroo sadarkeessitanoo kamtu irra hammaataadha? Tarkaanfiin fudhatame jiraa? Tarkaanfiin ni fudhatama yoo ta'e maaliif hundeerraa rakkoo kana dhaabsisuun dadhabame? Tarkaanfiin hin fudhatamu hin jiru ykn hanga barbaadamu yoo ta'u baate sababni maali? Seerri liizii rakkoo kana furuu maaf dadhabe jettanii yaaddu? **Istaatiksii (Magaalaa keessa kan jiru? Tarkaanfiin kan irratti fudhatame? Seeraaf kan dhiyaate? Dabalaa fi hir'achaa demuu isaa kan agarsiisu)**

22. Haala bulchiinsa qabiyee durii waliin walqabatee rakkoon seeraa fi hojimaataa jiru maali? Haala kamiin qulqulleeffamee mirkana'a? Bal'ina seerri jedhuun ol yookiin istandardii kaa'ame yoo hin guunne haala kamiin keessummeesitu? Qabatamni jiru maal fakkaata? Qabiyteen durii mirkana'ee seera qabeessa taasifamu dhabuun dhiibbaa akkamii qaqqabsiise? (guddina magaalaa, nama dhuunfaa...etc irratti) (*Istaatiksii (gaaffii dhiyaate? Kana keessaa kan deebii argate? Kan deebii argachuu hin dandeenye? Sababa deebii argachuu dadhabeef*
23. Qabiyee durii ganda qonnaan bulaa gara magaalatti dhufee keessumeessuun akkaataa isaan itti waraqaa ragaa argatan taasisuu keessatti rakkoon gama seeraa ykn gama hojimaataan jiru maali? Istaandaardiin lafaa kennamu hagam fedhii qabatama qotee bulootaa fi horsiisee bulaa madaala jettu? Ulaagaalee dambii fi qajeelfamaa keessa jiru guutanii keessumeessuun maalfakkaata?
24. Haaromsa bara liizii waliin walqabatee rakkoleen qabatamaan isin quunnaman maali? Keessumaa lafa investimentii labsii liiziin dura kennama haareessuu ilaachisee rakkoon seeraa fi hojimaataa mul'atu maali? Haala kamiin hojjetamaa jira?
25. Namootni qabiyee isaanii akka gadi lakkisan kan taasifaman haala akkamiitiini? Adeemsi isaas maal fakkaata? Lafti faayidaa uummataaf barbaadamuu isaa qaamni murteessu eenu? Namootni qabiyee isaanii gadi lakkisan laficha gadlakkisuun isaaniin dura beenyaan ni kaffalamaafii? Namootni qabiyee isaanii irraa ka'an dursa lafti bakka bu'iinsaan ni kennamaafii? Ni kennama yoo ta'e haala kamiin kennama? Hin kennamu yoo ta'e sababni maali? Gama kanaan rakkoon seeraa fi hojimaataa mul'atu maali?
26. Abbaan mirgaa liizii qabiyee isaa akka gadi lakkisu kan taasiftan yoo maal ta'e dha? Abbaan mirgaa qabiyee liizii, barri waliigaltee liizii xumuramuun dura faayidaa ummataaf jecha laficha akka gadi lakkisiisuu yammuu taasifamu bakka bu'iinsaan lafti ni kennamaafii? Ni kennama yoo ta'e haala kamiini? Miti yoo ta'e sababni maali? Gama kanaan rakkowwan seeraa fi hojimaataa jiran maalfa'i?
27. Lafa magaalaa seeraan ala qabamee haala kamiin gadi lakkisiistu? Akeekkachiisni guyyaa torbaa qofaaf qofa kennamu ga'aadha jettanii yaaduu? Qabatamaan rakkoon mul'atu maali?
28. Namoonni qabiyee lafaa isaanii akka gadilakkisan taasifaman komii isaanii haala kamiinii fi qaama kamitti dhiyeffatu? Gumiin ol-iyyannoo hundaa'e ni jiraa? Hin

hundoofne yoo ta'e sababni isaa maali? Hundaa'uu dhabuun isaa dhiibbaa akkamii qaqqabsiise? Rakkoon seeraa fi hojimaataa mul'atu maali?

29. Adeemsa wal-dhabdee fi wal-diddaan dhimmoota seera liizii irraa maddu kan biroon wal-qabatee ka'u itti hiikamu ilaachisee komiin haala kamiin dhiyaata? Qaama kamtu komii fuudha? Murtii kennamus qaama kamtu ol-iyyannoona ilala? Rakkoon gama kanaan mul'atu maalii? Adeemsichi bu'aa qabeessaa?
30. Hojin lakkaa'insaa fi gurmeessa lafaa magaalaa gaggeeffamee jiraa? Sadarkaa maalii irra jira? Hojiirra ooluu dhabuu hojii lakkaa'insaa fi gurmaa'insa qabiyee lafa magaalaaaf sababonni maali? Gaggeeffamuu dhabuun hojii kanaa dhiibbaa akkamii hordofsiise?
31. Akka waliigalaatti yoo ilaallu seeronni liizii bahan kaayyoo labsii keessatti ibsamee jiru galmaan gaheera jettuu? Maaliif? Furmaanni isaa hoo? Tumaawwan seera liizii rakkoo uumee jira jettan biroon ni jiraa? Maaliif?
32. Sirni Liizii qaamota kam irratti raawwachuu qaba jettu? Maaliif? (tajaajila mana jirenyaaf, daldalaaf, investimentiif fi ykn kan biroo)

Af-gaaffii Koomishinii Investimantii yookiin Waajjira Investimeentiif dhiyaatu

1. Lafti investimantiif ta'u magaalaa keessaa haala kamiin investoraataaf kennamaa jira? Hanqinaaleen gama seeraa fi hojimaataan jiru maali?
2. Kenniinsa lafa investimentii irratti seeri liizii abbotii qabeenya (investeroota) hunda walqixa hirmaachisuu fi dhaqqabamummaa isaa irratti maal fakkaata?
3. Investeroonni qabiyee liizii lafa magaalaa yeroo waliigaltee irratti ibsame bu'uureffachuun tajaajila lafichi yaadameef qofaaf oolchuu irratti haalli qabatama jiru maal fakkaata? Hordoffii fi to'annoona gama kanaan jiruu maal fakkaata? Qindoominni BBILF waliin dhimma kana irratti jiru maal fakkaata? **Istaatiksii**
4. Lafa magaalaa liiziin darbe irratti pirojektootni ijaarsi bu'uura waliigaltee taasifameen hojiitti galuu fi xumuruu ilaachisee rakkolee maaltu jira? Hordoffii fi to'annoona gama

kanaan jiru maal fakkaata? Yoo jiraate tarkaanfiin fudhatame maali? (heyyama haquu, adabbii kaffalchiisuu). Rakkoonwan seeraa fi hojimaataa jiran maali? (**istaatiksii**)

5. Gaaffiin jijiirraa gosa pirojektii dhiyaatu bifa kamiin keessummeeffama? Adeemsi jijiirraa kun bu'uura seeraatiin hojjetamaa jira? Hanqinootni seeraa fi hojimaataa fi rakkoonwan mul'atan maalfa'i? Qindoominni BBILO waliin qabdan maal fakkaata?
6. Gaaffii babal'ifanna lafa pirojektii dhiyaatu haala kamiin keessummaa'a? Qindoominni BBILO waliin dhimma kana irratti qabdan maal fakkaata? Rakkoon seeraa fi hojimaataa gama kanaan jiru maali?
7. Investeroonni qabatamaan qabiyyeen mirga liizii wabiin haala kamiin qabsiifamaa jira? (Hanga Maallaqaa, Qaama tilmaamu, yeroo tilmaamamu ilaalcha keessa qabeenyaa galu) Rakkoon gama kanaan jiru maal fakkaata? Keessattuu Baankiin yammuu qabsiifamu qaama kamtu tilmaama (baankiimoo BBIL?)? Mirga liizii wabiin qabsiifamee baankii irraa maallaqni irratti liqeefame yammuu waliigalteen liizii addaan citu akkamitti keessummeeffamaa jira?
8. Investarri mirga abbaan qabiyyee liizii qaama biroof haala kamiin dabarsaa jira? Gurgurtaa iftoomina qabu raawwachuu fi hordoffiin taasifamaa jiru maal fakkaata? Tarkaanfiin fudhatamu ni jira? Hin jiru yoo ta'e maaliif? Rakkoon seeraa fi hojimaataa gama kanaan jiru nuuf ibsaa.
9. Tarkaanfilee gama keessaniin fudhatame qaama biroo beeksisu yookiin immoo qaama birootiin tarkaanfiin akka fudhatamu gochuu keessatti qindoominni isin qaamolee biroo waliin qabdan maal fakkaata? Maaliif?
10. Seerri liizii qotee bultoonni fi horsiisee bulootni gara investimantiitti akka dhufan gochuu keessatti hudhaalee akkamii qaba? Itti fayyadumummaa hawaasa kanneennii gama investimentiin jiru eegsisuu keessatti seerichi hagam carraa uuma jettanii amantu?
11. Seerri liizii kaayyoo baheef kanneen seensa labsichaa keessatti ibsamee jiru galmaan gaheera jettuu? Maaliif? Akka waliigalaatti rakkoon seerri liizii lafa investimentiin walqabatee jiru maali?

BMM fi MO

1. Seera liizii keessatti lammileen hundi mirga lafa wal-qixa argachuu ni qabu jettanii yaadduu? Lammileen hundi wal-qixa lafa magaalaa argachuu akka danda'aniif sirna dhiyeessii lafaa qabatama hawaasichaa fi lammilee giddu galeessa godhate diriireera jettanii yaadduu? Sirni dhiyeessii lafa magaalaa diriiree jiru hagam gaaffii lammileen lafa argachuuf qaban deebisa ykn deebise jettanii yaaddu? Seerichi gama kanaan hanqina akkamii qaba jettanii amantu?
2. Sirni jiraattoota waldaan ijaaruun jiraattoota magaalaaf lafa dhiyeessuu hagam gaaffii fedhii lafaa jiru deebisa jettanii amantu? Sirni kun mirga arganna lafa wal-qixaa akka jiraatu taasisuu keessatti shoora akkamii qaba? Sirni jiraattoota magaalaa waldaaleen ijaaruun lafa dhiyeessuu hagam sirnaan hojiirra oolaa jira? (*istaatiksii ...eenyutu gurmaa'e? hammamtu gurmaa'e? meeqaaf kenname? Fedhii jiruun walgitaa?*)

3. Magaalotni sirna kiraatiin bulan gara sirna liiziitiin buluutti ce'uu maaf dadhaban? Sababni isaa maali? Magaalonni kunneen sirna kira jalatti hafuun isaa rakkoonwan akkamii qaqqabsiise?
4. Hojii irra olmaa seerota lizii keessaatti rakkoleen mul'atan maalii? Fedhiin magaallonni liizii jala galuuf agarsisaanhoo maal fakkaata? Ulaagaalee sirna liizii jala galchuuf ta'an maal fakkaatu? Magaalonni ulaagaa kana guutuu dhabaniitumoo maali?
5. Magaalota sirna liizii keessa galanii fi kanneen liizii keessa hin galle faana yeroo madalamaan ciminni fi hanqinni gama kanaan jiru maalfakkaata?
6. Seeronni Liizii Laftii magaalaa pilaanii magaalaa eegee qusannoon faayidaa ol'aanaaf akka oolu taasisuu keessatti haqinoonni jiraan maal fakkaatu?
7. Haalli qabiyyeen al-idilee fi ijaarsa seeraan alaa irra jiru maal fakkaata? Maddi rakkoo kanaa maali jettanii yaaddu? Sababoota isaa yeroo sadarkeessitanoo kamtu irra hammaataadha? Tarkaanfiin fudhatamu jiraa? Tarkaanfiin ni fudhatama yoo ta'e maaliif hundeerra rakkoo kana dhaabsisuun dadhabame? Tarkaanfiin hin fudhatamu hin jiru ykn hanga barbaadamu yoo ta'uu baate sababni maali? Seerri liizii rakkoo kana furuu maaf dadhabe jettanii yaaddu? Istaatiksii (Magaalaa keessa kan jiru? Tarkaanfiin kan irratti fudhatame? Seeraaf kan dhiyaate? Dabalaa fi hir'achaa deemuu isaa kan agarsiisu)
8. Seeroonni liizii haala qabatama hawaasaa keenyaa fi magaalaa keenyaa ilaalcha keessa haala galcheen seera baheedha jettu? Hanqinni gama Kanaan jiru maalii?
9. Hojiin lakkaa'insaa fi gurmeessa lafaa magaalaa gaggeeffamee jiraa? Sadarkaa maalii irra jira? Hojiirra ooluu dhabuu hojii lakkaa'insaa fi gurmaa'insa qabiyyee lafa magaalaaf sababonni maali? Gaggeeffamuu dhabuun hojii kanaa dhiibbaa akkamii hordofsiise?

Af-gaaffii W/Prezidaantii fi Caffee

1. Seerri liizii haala qabatama naannoo keenyaa, keessattuu diinagdee fi hawwaasummaa, giddugaleessa godhateera jettanii yaadduu? Maaliif?
2. Sirni liizii qaamolee hundumaa irratti raawwatiinsa qabaachuu qaba jettuu? (dhaabbata, dhuunfaa)
3. Kenniinsa lafaa irratti seerri liizii haala qaamolee hunda walqixa hirmaachisuu fi dhaqqabummaa isaa irratti maal fakkaata?
4. Dhimmoota seera magaalaa fi seerota liiziin wal-qabatee isin biratti bifa komiin dhiyaatu maal fakkaata? Komiiwwan seerota liiziin walqabatee isiniif dhiyaatu haala kamiin keessummeessitu? Adeemsi murtii keessanis maal fakkaata? Rakkoowwan seeraa fi hojimaataa gama kanaan mul'atani maali?

5. Ijaarsa seeraan alaa fi saamicha lafa magaalaatiif maddi rakkoo maali jettu? Furmaanni isaa hoo?
6. Rakkolee seera liiziitiin walqabatanii hawaasa biratti calaqqisan maali? Furmaanni isaa hoo maal ta'uu qaba jettu?

Af-gaaffii Mana Murtii Gaafatamu

1. Seerri liizii haala qabatama naannoo keenyaa, keessattuu diinagdee fi hawwaasummaa, giddugaleessa godhateera jettanii yaadduu? Maaliif?
2. Seera liizii keessatti lammileen hundi mirga lafa wal-qixa argachuu ni qabu jettanii yaadduu? Lammileen hundi wal-qixa lafa magaalaa argachuu akka danda'aniif sirna dhiyeessii lafaa qabatama hawaasichaa fi lammilee giddu galeessa godhate diriireera jettanii yaadduu? Sirni dhiyeessii lafa magaalaa diriiree jiru hagam gaaffii lammileen lafa argachuuf qaban deebisa ykn deebise jettanii yaaddu? Seerichi gama kanaan hanqina akkamii qaba jettanii amantu?

3. Sirni jiraattoota waldaan ijaaruun jiraattoota magaalaaf lafa dhiyeessuu hagam gaaffii fedhii lafaa jiru deebisa jettanii amantu? Sirni kun mirga arganna lafaa wal-qixaa akka jiraatu taasisuu keessatti shoora akkamii qaba?
4. Falmiin dhimmoota seerota liizii waliin walqabatee jiru yoo dhiyaatu akkamiin keessummeessaa jirtu (ol-iyyannoон moo aangoo jalqabaatiin ilaala jirtu)? Rakkoon seeraa fi hojimaataa gama kanaan jiru maali?
5. Ijaarsa seeraan alaa fi saamicha lafa magaalaatiif maddi rakkoo maali jettu? Furmaanni isaa hoo?
6. Ijaarsa seeraan alaa ilaachisee itti gaafatatummaa yakkaa mirkaneessuu irratti qabatamni jiru maal fakkaata? Sababa? Rakkoon seeraa fi qabatama hojii jiru maali?
7. Malaammaltummaa fi al-seerummaa qabeenya lafaa waliin walqabatee jiru irratti ittigaafatatummaan yakkaa hagam mirkana'aa jira? Sababni? Hanqinni gama kanaan jiru maali?
8. Manneen murtii seerota liizii hiikuu keessatti rakkowwan waliigalaa isa mudatu maal fakkaata? Seerota kanneen hiikuu keessatti haalli qabatamaa manneen murtii keessa jiru maal fakkaata? Dhimmootni ragaa lafaan walqabatee jiru maal fakkaatu?
9. Seerri liizii kaayyoo isaa seensa keessatti ibsee jiru galmaan gaheera jettuu? Maaliif?
10. Akka waliigalaatti rakkoo seerri liizii qabu maali?

Af-gaaffii Farra Malaammaltummaa, Qorattoota Poolisii fi A/A'f dhiyaatu

1. Seerri liizii haala qabatama naannoo keenyaa, keessattuu diinagdee fi hawwaasummaa, giddugaleessa godhateera jettanii yaadduu? Maaliif?
2. Seera liizii keessatti lammileen hundi mirga lafa wal-qixa argachuun ni qabu jettanii yaadduu? Lammileen hundi wal-qixa lafa magaalaa argachuun akka danda'aniif sirna dhiyeessii lafaa qabatama hawaasichaa fi lammilee giddu galeessa godhate diriireera jettanii yaadduu? Sirni dhiyeessii lafa magaalaa diriiree jiru hagam gaaffii lammileen lafa argachuuf qaban deebisa ykn deebise jettanii yaaddu? Seerichi gama kanaan hanqina akkamii qaba jettanii amantu?

3. Sirni jiraattoota waldaan ijaaruun jiraattoota magaalaaf lafa dhiyeessuu hagam gaaffii fedhii lafaa jiru deebisa jettanii amantu? Sirni kun mirga argannaalafaa wal-qixaa akka jiraatu taasisuu keessatti shoora akkamii qaba? Sababiin weerara lafa magaalaa fi ijaarsa seeraan alaa maali jettanii yaaddo? Rakkoo seeraa? Rakkoo hojmaataa?
4. Ijaarsa seeraan alaa fi saamicha lafa magaalaatiif maddi rakkoo maali jettu? Furmaanni isaa hoo?
5. Ijaarsa seeraan alaa ilaachisee itti gaafatatummaa yakkaa mirkaneessuu irratti qabatamni jiru maal fakkaata? Sababa? Rakkoon seeraa fi qabatama hojii jiru maali?
6. Malaammaltummaa fi al-seerummaa qabeenya lafaa waliin walqabatee jiru irratti itti gaafatatummaan yakkaa hagam mirkana'aa jira? Sababni? Hanqinni gama kanaan jiru maali?
7. Seerri liizii kaayyoo isaa galmaan gaheera jettuu maaliif? Maaliif?
8. Akka waliigalaatti rakkoo seerri liizii qabu maali dha jettu?

Inisitutiyuutii Pilanii Magaaloota Oromiyaa

1. Magaalotni lafa magaalaa seera liiziin bulchuuu keessatti bu'uura pilaanii magaalotaan raawwachuun wal-qabatee hanqinoota akkamiiitu mul'ata? Hanqinni kan mul'atu taanaan ka'umsi isaa maali jettanii yaaddu?
2. Magaalonni haala pilaanii magaalaa eeganii deemuu dhabuun isaan rakkoo maalii qaqqabsisee? Furmaatni isaahoo maalii jettu?

Afgaaffii Bu/Godinaaf Dhiyaatu

1. Magaalotni sirna kiraatiin bulan gara sirna liiziitiin buluutti ce'uu maaf dadhaban? Sababni isaa maali? Magaalonni kunneen sirna kiraal jalatti hafuun isaa rakkooowwan akkamii qaqqabsiise?
2. Lafti magaalaa mana jireenyaa, investimeentii fi tajaajila kanneen biroof oolan haala kamiin kennamaa jira? Sirni argannaa lafaa seera liizii keessatti diriire hammam hojiirra oolaa jira?
3. Seera liizii keessatti lammileen hundi mirga lafa wal-qixa argachuu ni qabu jettanii yaadduu? Lammileen hundi wal-qixa lafa magaalaa argachuu akka danda'aniif sirna dhiyeessii lafaa qabatama hawaasichaa fi lammilee giddu galeessa godhate diriireera jettanii yaadduu? Sirni dhiyeessii lafa magaalaa diriiree jiru hagam gaaffii lammileen lafa argachuuf qaban deebisa ykn deebise jettanii yaaddu? Seerichi gama kanaan hanqina akkamii qaba jettanii amantu?
4. Sirni jiraattoota waldaan ijaaruun jiraattoota magaalaaf lafa dhiyeessuu hagam gaaffii fedhii lafaa jiru deebisa jettanii amantu? Sirni kun mirga argannaa lafaa wal-qixaa akka jiraatu taasisuu keessatti shoora akkamii qaba? Sirni jiraattoota magaalaa waldaaleen ijaaruun lafa dhiyeessuu hagam sirnaan hojiirra oolaa jira?
5. Haalli qabiyyeen al-idilee fi ijaarsa seeraan alaa jiru maal fakkaata? Maddi rakkoo kanaa maali jettanii yaaddu? Sababoota isaa yeroo sadarkeessitanoo kamtu irra hammaataadha? Tarkaanfin fudhatame jiraa? Tarkaanfin ni fudhatama yoo ta'e maaliif hundeerra rakkoo kana dhaabsisuun dadhabame? Tarkaanfin hin fudhatamu hin jiru ykn hanga barbaadamu yoo ta'uu baate sababni maali? Seerri liizii rakkoo kana furuu maaf dadhabe jettanii yaaddu?
6. Magaalonni Godina keessanii hojii lakkaiiinsaa fi gurmeessa lafa magaalaa gaggeessanii jiruu? Hagamtu gaggesse? Hin gaggeessine yoo ta'e sababni maali? Gaggeeffamuu dhabuun isaa dhiibbaa akkamii qaqqabsiise jettu?
7. Haala waliigalaan magaalonni godina keessan jala jiran seerota liizii raawwachiisuun wal-qabatee rakkooowwan akkamii qabu? Maddi rakkooowan kanaa maali? Rakkooowan seera liizii bulchiinsa lafa magaalaa irratti dhiibbaa uuman kanneen kami jettanii amantu?

Af-Gaaffii EHMKDD f dhiyaatu

1. Hawaasa misoomaaf jecha qabiyee lafa magaalaa irraa ka'an ilaalchisee rakkooowwan qabatamaan mul'atan maal fa'i? Sababni rakkooowwan kanaa maali jettanii amantu?
2. Hawaasni misoomaaf qabiyee lafa magaalaa akka gadi lakkisan taasifaman lafa gadi lakkisuu isaaniin dura beenyaan ni kaffalamaafii? Kanaan wal qabatee rakkoon jiru maali?
3. Namootni qabiyee lafa magaalaa gadi lakkisan bakka lafa gadi lakkisaniilafti bakka bu'iinsaa ni kennamaa? Kanaan wal-qabatee rakkooowwan mul'atan maal fa'i?
4. Namootni qabiyee lafa magaalaa akka gadi lakkisan komii kan qaban yoo ta'e komii isaanii eessatti dhiyeeffataa jiru? Kanaan wal-qabatee qaamni komii dhagahu (platform) gahaan ni jira jettanii amantuu? Kanaan wal-qabatee rakkoon seeraa fi hojimaataa mul'atu maali?
5. Hawaasni misoomaaf kaafaman ilaalchisee qaawwa seeri liizii akka waliigalaatti qabu maali jettu?

Afgaaffii Bu/Aanaaf Dhiyaatu

1. (Gaaffii Aanaa Magaalaan isaanii kiraan buluuf dhiyaatu) Magaalaan keessan sirna kiraatiin buluu irraa gara sirna liiziitiin buluutti ce'uu maaf dadhabe? (Sababni isaa maali? Magaalaan kun sirna kiraalatii hafuun isaa rakkowwan akkamii qaqqabsiise?)
2. Lafti magaalaa mana jireenyaa, investimeentii fi tajaajila kanneen biroof oolan haala kamiin kennamaa jira? Sirni argannaa lafaa seera liizii keessatti diriire hammam hojiirra oolaa jira?
3. Seera liizii keessatti lammileen hundi mirga lafa wal-qixa argachuu ni qabu jettanii yaadduu? Lammileen hundi wal-qixa lafa magaalaa argachuu akka danda'aniif sirna dhiyeessii lafaa qabatama hawaasichaa fi lammilee giddu galeessa godhate diriireera jettanii yaadduu? Sirni dhiyeessii lafa magaalaa diriiree jiru hagam gaaffii lammileen lafa argachuuf qaban deebisa ykn deebise jettanii yaaddu? Seerichi gama kanaan hanqina akkamii qaba jettanii amantu?
4. Sirni jiraattoota waldaan ijaaruun jiraattoota magaalaaf lafa dhiyeessuu hagam gaaffii fedhii lafaa jiru deebisa jettanii amantu? Sirni kun mirga argannaa lafaa wal-qixaa akka jiraatu taasisuu keessatti shoora akkamii qaba? Sirni jiraattoota magaalaa waldaaleen ijaaruun lafa dhiyeessuu hagam sirnaan hojiirra oolaa jira?
5. Haalli qabiyyeen al-idilee fi ijaarsa seeraan alaa magaalaa Aanaa keessanii keessa jiru maal fakkaata? Maddi rakkoo kanaa maali jettanii yaaddu? Sababoota isaa yeroo sadarkeessitanoo kamtu irra hammaataadha? Tarkaanfin fudhatame jiraa? Tarkaanfin ni fudhatama yoo ta'e maaliif hundeerraa rakkoo kana dhaabsisuun dadhabame? Tarkaanfin fudhatamu hin jiru ykn hanga barbaadamu yoo ta'uu baate sababni maali? Seerri liizii rakkoo kana furuu maaf dadhabe jettanii yaaddu?
6. Magaalaan gara lafa baadiyyaatti babal'achuu fi ijaarsa seeraa alaa gidduu hariroon jiru kan akkamii? To'anno fi hordoffiin yammuu magaalooni gara baadiyyaatti babal'atan ijaarsa seeraa alaa gaggeeffamu irratti jiru maal fakkaata? Rakkowwan mul'atan kan akkamii?
7. Magaalaan Aanaa keessanii lakka'iinsaa fi gurmeessa lafa magaalaa gaggessee jiraa? Hin gaggeessine yoo ta'e sababni maali? Gaggeeffamu dhabuun isaa dhiibbaa akkamii qaqqabsiise jettu?

6. Haala waliigalaan magaalaa Aanaa keessanii seerota liizii raawwachiisuun wal-qabatee rakkooowan akkamii qaba? Maddi rakkooowan kanaa maali? Rakkoowan seera liizii bulchiinsa lafa magaalaa irratti dhiibbaa uuman kanneen kami jettanii amantu?

Bar-gaaffii Ogeessotaa

Inistiitiyuttiin Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qo'annoo Seeraa Oromiyaa, Biiroo Bulchiinsaa fi Itti-fayyadama Lafaa Oromiyaa waliin ta'uun haala bulchiinsaa fi itti fayyadama lafa magaalaa ilaalchisee rakkolee jiran adda baasuun yaada furmaataa akeekuuf Qorannoo mata dureen isaa “**Sakatta'a Seeraa fi Hojimaata Sirna Liizii: Haala Qabatama Naannoo Oromiyaa**” jedhu gaggeessuu irratti argama. Bar-gaaffiin isiniif dhiyaate kunis kaayyoo qorannoon kun qabatee jiru galmaan gahuu keessatti shoora olaanaa waan qabuuf of-eeggannoo guddaa fi miira itti gaafatatummaan bakka duwwaa taa'e kana irratti akka nuuf guuttan kabajaan isin gaafanna.

1. Qabatamaan Lafti magaalaa mana jirenyaaaf, investimeentii fi tajaajila kanneen biroof oolan haala kamiin kennamaa jira? Rakkoon gama kanaan jiru maali?

2. Sirni dhiyeessii lafa magaalaa diriiree jiru hagam gaaffii lammileen lafa argachuuf qaban deebisa ykn deebise jettanii yaaddu? Seerri Liizii gama kanaan hanqina akkamii qaba jettanii amantu?

3. Seera liizii keessatti lammiileen hundi mirga lafa wal-qixa argachuu ni qabu jettanii yaadduu? Maaliif?

4. Lafa Magaalaa caalbaasiin qaama barbaaduuf dabarsuun hagam hojetamaa jira? Hanqinaaleen gama kanaan jiran maali?

5. Maddi rakkoo qabiyyee al-idilee fi ijaarsa seeraan alaa maali jettanii yaaddu?

-
-
6. Sababoota qabiyyee al-idilee fi ijaarsa seeraan alaa akka babal'atu taasisan yeroo sadarkeeffamu kamtu irra hammaataadha? Rakkoo kana hambisuuf gufuu kan ta'e maalii? Seera moo hojmaata?

7. Haala bulchiinsa qabiyyee durii waliin walqabatee rakkoon seeraa fi hojimaataa jiru maali? Haala kamiin qulqulleeffamee mirkana'a?

-
-
8. Qabiyyee faayidaa uummataatiif jecha gadlakkisiisuu ilaachisee hanqinaaleen jiran maali?

9. Lafa magaalaa seeraan ala qabame gadi lakkisiisuun walqabatee hanqinaaleen jiran maali?

10. Wal-dhabdeen dhimmoota seera liizii irraa maddu keessummeessuu ilaachisee rakkoon seeraa fi hojmaataa jiru nuuf ibsaa.

11. Seeronni Liizii kaayyoo bahaniif galmaan gahaniiru jettanii yaadduu? Maaliif?

12. Sirni Liizii qaamota kam irratti raawwachuu qaba jettu? Maaliif? (namoota dhuunfaa, mana jirenyaa, daldalaay ykn investimentii)

13. Tumaawan seera liizii rakkoo uumee jira jettan sababa isaa waliin nuuf eera.

Bar-gaaffii Jiraattota Magaalaa

Inistititiyuutiin Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qo'annoo Seeraa Oromiyaa, Biiroo Bulchiinsaa fi Itti-fayyadama Lafaa Oromiyaa waliin ta'uun haala bulchiinsaa fi itti fayyadama lafa magaalaa ilaachisee rakkolee jiran adda baasuun yaada furmaataa akeekuuf Qorannoo mata dureen isaa "**Sakatta'a Seeraa fi Hojimaata Sirna Liizii: Haala Qabatama Naannoo Oromiyaa**" jedhu gaggeessuu irratti argama. Bar-gaaffiin isiniif dhiyaate kunis kaayyoo qorannoon kun qabatee dhiyaate galmaan gahuu keessatti shoora olaanaa waan qabuuf of-egganno fi miira itti gaafatamummaan akka nuuf guuttan kabajaan isin gaafanna.

Hub: Deebii keessan saanduqa xixiqqaa filannoowwan dhiyaatan jalatti mallattoo '**X**' ka'aa.

Odeeffanno dhuunfaa

- a. Teessoo _____ c. Sadarkaa Barnootaa_____
b. Hojii_____

Lak k	Gaaffii	Daran olaanaa	Olaanaa	Giddugal eessa	Gadaan aa	Daran gadaana a
1.	Magaalaa isin keessa jiraattan keessatti dhiyeessii lafa magaalaa jiru sadarkaa kamin madaaltu?					
3.	Sirni dabarsa lafaa magaalaa keessan keessa jiru jiraataan magaalaa hunda wal-qixa hirmaachisuu kan danda'u dhaa?					
2	Jiraattonni magaalaa hundi haala salphaadhaan lafa argachuu akka danda'aniif sirni argannaa lafaa mijataa ta'e jiraachuu sadarkaa kamitti madaaltu?					
4	Seerri liizii amma jiruu fi hojimaanni					

	qaamolee lafa bulchanii mirga hawaasa hunda walqixa kan kabachiisuu danda'u ta'uu isaa sadarkaa kamiin madaaltu?				
5.	Sirni dabarsa ykn arganna lafaa jiru lammilee sadarkaa diinagdee gadi aanaa irra jiran hammachuu kan danda'u ta'uu isaa sadarkaa kamiin madaaltu?				
6	Namoonni qabiyyee lafaa isaaniirraa akka hin buqqaanee fi qabeenya isaaniitti fayyadamuuf eegumsi gahaan seeraan taasifamuu isaa sadarkaa kamitti madaaltu?				
7	Adeemsi abbootii qabiyyee qabiyyee akka gadi lakkisan taasisaa jiru ulaagaa seeraa fi beenyaa gahaa ta'e dursanii kaffaluu irratti kan hundaa'e ta'uu isaa haala kamiin madaaltu?				
9	Qaamni walabaa komii lafa magaalaa ilaalcisee lammileen qaban itti dhiyeeffachuun furmaata argachuu danda'an jiraachuu sadarkaa kamitti madaaltu?				
10	Caaseffamnii fi hojimaatni qaamolee lafa bulchanii fedhii tajaajilamtootaa kan guutuu danda'u ta'uu sadarkaa kamitti madaaltu?				
12	Adeemsi kenna tajaajilaa qaamolee lafa bulchanii salphaa fi ifa ta'uu ilaalcisee bifaa kamiin madaaltu?				
13	Adeemsii fi murtiwwan qaamolee				

	bulchiinsaatiin itti fayyadama lafaa irratti murtaa'an lammilee hunda walqixa ilaaluu fi ifa ta'uu ilaachisee sadarkaa kamiin madaaltu?				
14	Qaamolee tajaajila itti fayyadama lafaan wal-qabtu kennan haala seeraan taa'een ala tajaajila akka hin kennine too'achuuf sirni itti gaafatatumummaa gahaa ta'e jiraachuu isaa haala kamiin madaaltu?				
15	Kenniinsi tajaajila qaamolee lafa magaalaa bulchanii istandardii tajaajilaa walfakkataa bu'uura kan godhate ta'uu isaa sadarkaa kamitti madaaltu?				
16	Murtiwwan itti fayyadama lafaa irratti taasifaman marii fi yaada hawaasaatiin kan deeggaraman ta'uu isaa haala kamiin madaaltu?				
18	Babal'inaa fi rakkoon ijaarsa seeraan alaa magaalaa keessanii sadarkaa kamirra jira?				
19	Ijaarsi seeraan alaa akka babal'atu taasisuu keessatti shoora qaawwaan ykn rakkoon seeraa sadarkaa kamitti madaaltu?				
20	Ijaarsi seeraan alaa akka babal'atu taasisuu keessatti shoora rakkoo sirni arganna ykn dabarsa lafaa jiru qabu sadarkaa kamitti madaaltu?				
21	Ijaarsi seeraan alaa akka babal'atu				

taasisuu keessatti shoora itti gaafatatumumaan mirkanaa'uu dhabuu fi tarkaanfiin gahaa ta'e fudhatamuu dhabuu qabu sadarkaa kamitti madaaltu?					
---	--	--	--	--	--

Reference

Tarree Afgaaffii

1. Obbo Habtamuu ABdisaa D/Garee Magalootaa -Biiroo Misoomaa Magaalaa fi Manneenii Oromiyaa guyyaa 20/11/2013
2. Obbo Kumarraa Gomoroo -O/Pilaanii Magaalaa- Biiroo Misoomaa Magaalaa fi Manneenii Oromiyaa guyyaa 20/11/2013
3. Obbo Muluugeetaa Magarsaa -I/G/ Waajjira Bulchiinsaa Aanaa Amboo Guyyaa 11/09/2013
4. Addee Tsiggee Qalbeessaa B/B D/Komii Uummaataa Waajjira Bulchiinsaa Aanaa Amboo Guyyaa 11/09/2013
5. Obbo Zarhuun Fayyeeraa - I/A/Waajjira BILM Burraayyu Guyyaa 05/10/2013
6. Obbo Xilahuun Geetachew- D/Dhimma Beenyaa fi Qophii Lafaa W/I/L/M/Burraayyu Guyyaa 05/10/2013
7. Addee Laayilaa A/Jobiir – O/Babal’inaa Investimentii Waajjira Investimetii Magaalaa Jimmaa
8. Obbo Tsagguu Simee- I/G waajjiraa Bulchiinsaa fi Ittifayyadaama Lafaa Magaalaa Shanoo
9. Obbo Taaddalaa Tasfayee O/kaatoota Misoomaa Bulchiinsaa fi Ittifayyadaama Lafaa Magaalaa Shanoo
10. Obboo Saamu’eel Adinoo -I/G/W/Investmeentii Magaalaa Shanoo
11. Obbo Mogoos Nagaash Bulchaa Aanaa Qombibiit guyyaa 02/09/2013
12. Obbo Balaay Lammaa - B/B/I/G Mana qopheessaa M/Shanoo
13. Obbo Lataa Geetahuun D/G/Bul/Qa Waajjira Bul/I/L/Magaalaa Adaamaa guyyaa 30/10/2013
14. Obbo Addisuu Asaffaa D/G/Dabarsaa Lafaa Waajjira Bul/I/L/Magaalaa Adaamaa guyyaa 30/10/2013
15. Obbo Hasaan Dafoo D/G/T/O/lafaa Waajjira Bul/I/L/Magaalaa Adaamaa guyyaa 30/10/2013
16. Obbo Birhaanuu Margaa -D/g/Bu’uralee Misoomaa Waajjira Misoomaa Manneeni Go/A/N/Finfinnee

17. Obbo Wubisheet Zannabaa- D/G/Bulchinsaa Manneenii Waajjira Misooma Manneeni Go/A/N/Finfinnee
18. Obbo Xabushee Dabalaa - D/G/Bal/Investmentii Waajjira Investmentii Godinaa A/N/Finfinnee
19. Adde-Addis Mokonniin Og/Deg/Hor/Laf/Investmentii Waajjira Investmentii Godinaa A/N/Finfinnee
20. Isp/Waaqjira Tolaa Waajjira Poolisii Go/A/N/Finfinnee
21. Obbo Buzunaa Gammachuu- I/G/Waajjira Mana qopheessaa Magaalaa Fichee
22. Obbo Wasanee Fayyee –Odiitii lafaa Waajjira Mi/Ma/Go/Sh/Kaabaa
23. Obbo Gannaat Abbabaa–O/Seeraa Waajjira Mi/Ma/Go/Sh/Kaabaa
24. Obbo Jabeessaa Mulatuu –I/G Waajjira Bul/I/L/Magaalaa Fichee
25. Obbo Geetuu Fayyee D/L/Magaalaa Waajjira Bul/I/L/Magaalaa Fichee
26. Obbo Haayiluu Tasfayee –I/G/Waajjiraa Waajjira Investmentii Magaalaa Fiichee
27. Adde Firee Gugsaa – D/G/To’anna Pirojeektii Waajjira Investmentii Magaalaa Fiichee
28. Obbo Abbabaa Tolaa I/G Waajjira Bu/Aa/Gi/Jaarsoo –guyyaa 02/10/2013
29. Saj/Tarreessaa Baay’isaa Hogganaa Qajel/Poolisii Magaalaa Burrayyuu guyyaa 03/10/2013
30. Obbo Takkaalaa Jifaaraa B/B- Prezidaantii Mana murtii A/Magaalaa Burraayyuu guyyaa 03/10/2013
31. Obbo Darajee Yaa’ii, Hojii gaggeessaa Mana qopheessa Magaalaa Sulultaa
32. Obbo Girmaa Dachaasaa D/garee Misoomaa fi bulchiinsaa manneenii Waajjira Bul fi Misoomaa Magaalaa Sulultaa
33. Obbo Mangistuu Abarraa –D/Garee misoomaa manneenii Waajjira Bul fi Misoomaa Magaalaa Sulultaa
34. Obbo Dachaasaa gabbisaa I/G/waajjiraa Waajjira Investmentii Magaalaa Sulultaa
35. Obbo Shimallis Nagaash D/G/babal’inaa Investmentii Waajjira Investmentii Magaalaa Sulultaa
36. Obbo Obsinaan Girmaa A/A/Dhi/Bul/Iyyannoo fi Komii Uummataa Waajjira Bulchiinsaa Magaalaa Sulultaa
37. Obbo Amanu’eel Tasammaa O/Kaatota Misoomaaaf Bulchiinsaa Lafaa Gandaa Qasoo Wasarbii

38. Obbo Dabalee Fayyisaa –D/Garee Dabarsaa Lafaa Waajjira Bu/It/Lafaa Magaalaa Amboo afgaaffii gaafa guyyaa 09/09/2013
39. Obbo Tasfayee Beeksisa- D/Garee Qophii Lafaa fi Beenyaa Waajjira Bu/It/L/Magaalaa Amboo afgaaffii gaafa guyyaa 09/09/2013
40. Obbo Tasfayee Dirirsaa Q/Garee Bu’uralee Misoomaa fi Manneenii Magaalaa Amboo
41. Obbo Baay’isaa Ukaa –I/G/Waajjira Misoomaa Manneenii Magala Amboo
42. Obbo Naggasaa Bareechaa ---B/B I/G waajjira Waajjira Investmeentii Go/Sh/Lixaa – 10/09/2013
43. Obbo Salamoon Taaddasaa _D/G/Bu’aa qabeessummaa Projektii Investmentii Waajjira Investmeentii Go/Sh/Lixaa – 10/09/2013
44. Obbo Lammeessaa Dheeressaa B/B I/G Waajjira BILAanaa Amboo
45. Obbo Sarbeessaa Yaadasaa O/Seeraa BILAanaa Amboo
46. Obbo Magarasaa Fayyeraa –I/G/Waajjia Mis/Ma/Godina Lixaa Shawaa
47. Obbo Girmaa Gaarradoo B//B/I/G fi dursaa garee babal’ina lafa investimeentii Waajjira Investimeentii Godina B/Baddallee
48. Adde Zumaraa Aliyyii O/Pootenshaala Investimeentii Waajjira Investimeentii Godina B/Baddallee
49. Obbo Tsaggayee Maammoo I/G/W/Kantiibaa Bul/Magaalaa Baddallee
50. Obbo Darajjee Shifarraa A/A/Komii Uummataa Waajjira Bul/Magaalaa Baddallee
51. Obbo. Tasfayee Gamteessaa Pr.MMA M/M/A/Beddellee
52. Obbo. Tasfayee Kumalaa A/seeraa M/M/A/Beddellee
53. Obbo Tafarraa Abdiisaa gahee I/Gaafatamaa M/Hojii A/A/M/Beddellee
54. Obbo Sanyii Mitikkuu Gahee A/A/ADh/Yakkoota addaa M/Hojii A/A/M/Beddellee
55. Obbo Geetaachoo Dinqaa– Bakka Bu’aa I/Gaaffatamaa Waajjira fi Dur/Gare/To’annoo fi Hordoffii Lafa Magaalaa Waajjira B/I/L/Godinaa B/Baddallee
56. Obbo Faantahuun Anteenee – Dur/Dabarsaa Lafa Magaalaa Waajjira B/I/L/Godinaa B/Baddallee
57. Obbo Mangistuu Wubsheet –Dur/Bul/Qab/La/Magaalaa Waajjira B/I/L/Godinaa B/Baddallee
58. Obbo Gammadaa Saaqqataa –Dur/Ga/Qab/Qub/Ija/Seeraan Alaa Waajjira B/I/L/Godinaa B/Baddallee

59. Obbo Ismaa'eel Sambii- I/G/Waajjiraa Waajjiraa Bu/I/L/Magaalaa Jimmaa
60. Obbo Ahimaad Abdulwaahiid - D/Garee Dabarsa Lafaa Waajjiraa Bu/I/L/Magaalaa Jimmaa
61. Obbo Muhammad Hasaan- Waajjiraa Bu/I/L/Magaalaa Jimmaa
62. Addee Saharaa Maammoo- Waajjiraa Bu/I/L/Magaalaa Jimmaa
63. Obbo Kadiir A/ Jamaal – A/A/Karoraa Mana qopheessaa Magaalaa Jimmaa
64. Obbo Kamaal Sufiyaa _A/A/To'annoo Pilaanii Mana qopheessaa Magaalaa Jimmaa
65. Obbo Abdul Razaag – A/A Hirmanna Ummaataa Mana qopheessaa Magaalaa Jimmaa
66. Obbo Jibiriil Jamaal _D/G/Istandaadazeshinii Mana qopheessaa Magaalaa Jimmaa
67. Obbo Ibiraahim Garramuu- D/G/Kennaa Tajaajilaa Mana qopheessaa Magaalaa Jimmaa
68. Obbo Wandimmuu Saqaataa –B/B I/G Waajjiraa Waajjira B/I /L/Godinaa Shawaa Lixaa
69. Obbo Isheetuu Disasaa – D/Garee M/Qabiyyee/ Lafaa Waajjira B/I /L/Godinaa Shawaa Lixaa
70. Obbo Mulunaa Camadaa D/Garee Qophii Lafaa fi Beenyaa Waajjira B/I /L/Godinaa Shawaa Lixaa
71. Obbo Miliyoon Kababuu D/Mana qopheessaa Mana qopheessaa B/Magaala Beddellee
72. Obbo Habtaamuu Waggaa D/Garee M/Q/L Mana qopheessaa B/Magaala Beddellee
73. Obbo Naa'ol Alamaayyoo D/G Bu'uueaalee misooma magaalaa Mana qopheessaa B/Magaala Beddellee
74. Obbo Birhaanuu Abarraa B/B I/A Waajjirichaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Itti fayyadama Lafaa Godinaa Jimmaa
75. Obbo Muusaa Kusuuf D/Garee T/H/O//L/M Waajjira Bulchiinsaa Fi Itti fayyadama Lafaa Godinaa Jimmaa
76. Obbo Katamaa Inniyyoo G/BLQ/L/Magaalaa Waajjira Bulchiinsaa Fi Itti fayyadama Lafaa Godinaa Jimmaa
77. Yaadasaa Usmaan Dursaa garee keessumeessa komii **Waajjira Bulchiinsa G/Arsii**
78. Obbo Mohaammad Shukkaaraa Ogeessa Iyyannoo fi Komii **Bulchiinsa Aanaa Dodotaa**
- 79. Obbo Sorraalee Waajji I/A/H/W/Bulchiinsa Godinaa **Waajjira Bulchiinsa Godina Gujii****
- 80. Obbo Badhaasoo Moqonnaa A/A/IY/Ko/Uummataa **Waajjira Bulchiinsa Godina Gujii****

- 81.** Obbo Fiqaduu Kaasaa B/B/ Waajira Bulchiinsaa **Waajjira Bulchiinsa Godina Gujii**
- 82.** Xilaahun Balaay Ogeessaa **Waajjira Bulchiinsa Godina Gujii**
- 83.** Arbaa Borolee D/G/Q/Naamusaa/A/B/Horaa **Waajjira Bulchiinsa Godina Gujii**
- 84.** Zallaqaa Makaashaa Ogeessa Komii Uummataa /A/B/Horaa **Waajjira Bulchiinsa Godina Gujii**
- 85.** Aadde Ayyantuu Muudii Ogeessa Iyyonnoo fi komii W/B/G/A/Lixaa
- 86.** Obbo Huseen Tuffisaa dursa garee Hordooffii Raawwii W/B/G/A/Lixaa
- 87.** Obbo Waritu Tubbessoo Ogeessa Iyyannoo fi komii W/B/G/A/Lixaa
- 88.** Obbo Abdallaa Barisoo Ogeessa Keessummessaa Iyyannoo W/B/G/A/Lixaa
- 89.** Fiqaduu Amantee D/G/Iyyannoo Komii Uummataa **Waajjira Bulchiinsa Aanaa Dugdaa**
- 90.** Marshaal Tolasaa Ogeessa Seeraa **Waajjira Bulchiinsa Aanaa Dugdaa**
- 91.** Aadde Qonjiit Addaame D/G/K/W/B/G/H/Lixaa
- 92.** Obbo Alamuun Gannatii Og/Keessu/Komii W/B/G/H/Lixa
- 93.** Aadde Netsanet Waaqjiraa Og/Keessu/Komii W/B/G/H/Lixa
- 94.** Obbo Yaayyaa Huseen I/G/Waajjira Bulchiinsa Aanaa Ciroo
- 95.** Obbo Abdii Ibroo Dursaa garee komii Bulchinsa aanaa ciroo
- 96.** Abdulaziz Rashid Ogeessa seeraa Waj/Bul/A/Ciroo
- 97.** Obbo Muusaa Ahmad Dursaa Garee Q/Naamusaa W/B/M/Baddeessaa
- 98.** Mohammadsaanii Huseen Oggeessa Misooma Lafaa G/Arsii
- 99.** Mohammad Umar B/Bu'aa WaajjiraaBIFLG/Arsii
- 100.** Yesharboo Hayyatoo A/A/G/Gadasteraa/WBIFLG/Arsii
- 101.** Xahir Amaanoo D/G/B/Qabiyyee/WBIFLG/Arsii

- 102.** Obbo Manaa Saalii I/A/I/G/Waajjira Lafaa M/B/Horaa
- 103.** Obbo Girjaa Golochaa Dursaa garee Mirk/Qabiyee WBIFLM/B/Horaa
- 104.** Obbo Waddeessaa Safayii Hogganaa Waajjiraa A/B/Horaa
- 105.** Obbo Soraa Diidaa I/A/H/W/B/I/F/L/A/B/Horaa
- 106.** Obbo Sabboonaa Girmaa D/G/Hordoffii Waligaltee lafa Magaalaa
- 107.** Obbo Tewdiros Fiqaaduu D/garee Seeraa
- 108.** Obbo Dassaaleny Ogeessa Bulchiinsa Qabiyye
- 109.** Aadde Aannaa Ogeessa Ordoffii Waliigaltee Liizii Waajjira
B/I/F/L/M/Laga Xaafuu
- 110.** Obbo Tasfaa G/Hundee Ogeessa W/G/Liizii M/L/L Daadhii
- 111.** Obbo Ifaa Tarrafaa Dursaa garee bulchiinsa Qabiyee M/L/L Daadhii
- 112.** Obbo Zannabaa Shifarraa Og/W/Liizii M/L/L Daadhii
- 113.** Obbo Asmaraa Magarsaa Ogeessa seeraa M/L/L Daadhii
- 114.** Obbo Hasan Nuuree I/A/I/G/W/BIFLG/A/Lixaa
- 115.** Obbo Daawwit Turaa D/G/B/Qabiyee G/A/Lixaa
- 116.** Siraaj Hayyoo Ogeessa Seeraa WBIFLG/A/Lixaa
- 117.** Obbo Badhaasoo Dagaagaa I/A/Waajjira Lafaa Mag/Maqii
- 118.** Obbo Toofik Nuuree Ogeessa waajjira lafaa Aanaa Ciroo
- 119.** Obbo Jamaal Aliyyii Ogeessa waajjira lafaa Aanaa Ciroo
- 120.** *Obbo Asamminew Burqaa B/Bu'aa WBIFLM/Ciroo*
- 121.** *Obbo Girmaa Yaayyaa D/g/Bulchinsa qabiyee M/Ciroo*
- 122.** *Obbo efreem Baacaa Ogeessa karooraa WBIFLM/Ciroo*
- 123.** *Obbo Mohammad Abraham D/G/Mirkaneessa Qabiyee WBIFLM/ciroo*

- 124.** *Obbo Hashim Aliyyii O/Kaatota Misoomaa WBIFLM/ciroo*
- 125.** *Obbo Reediwan Ashiim Og/Qiyaasa Kadasteraa WBIFLM/ciroo*
- 126.** Obbo Dubaay Jamaal Hogganaa WBIFLM/Baddeessaa
- 127.** Obbo Mohammed Huseen D/G/B/Q/WBIFL/M/Baddeessaa
- 128.** Jawaar Ibraahim Og/Karooraan WBIFL/M/Baddeessaa
- 129.** Obbo Mogos Shimallis OG/Bank/L/ WBIFL/M/Baddeessaa
- 130.** Obbo Balgu Mangistuu D/G/Q/Beenyaa/ WBIFL/M/Baddeessaa
- 131.** Obbo Nasiraddin Abdush B/b WBIFLG/Harargee Lixaa
- 132.** Obbo Xibabuu Amdamariyaam Og/Oditi/L/WBIFLG/H/Lixaa
- 133.** Obbo Abdii Arseen Ogeessa Q/Lafaa WBIFLG/H/Lixaa
- 134.** Aadde Qamariyaa Saanoo Hoggantuu Waajjira Investmentii M/Asallaan
- 135.** Obbo Abaatee Ayyalee B/Bu'aa Waajjira Inv/G/A/Lixaa
- 136.** Obbo Sulemaan Bashir Hogganaa Waajjira INV/A/Doddotaa
- 137.** Obbo Biraanuu Maakijaa A/A/B/Investmentii/G/Gujii
- 138.** Obbo Booruu Katamaa D/G/B/ Investmentii/G/Gujii
- 139.** Obbo Hajii Shankuu A/ Ad/ Hojii Bulchiinsa Q/Investmentii/M/Shashamannee
- 140.** Aadde Madiinaa Ariibaa Ogeessa kenna Heyyama Investmentii/M/Shashamannee
- 141.** Aadde Amiinaa Hajii Og/Hord/ fi degg/ projektii Investmentii/M/Shashamannee
- 142.** Aadde Simoonaa Amsaaluu Hoggantuu W/Inves/ Mag/L/X/L/Daadhi
- 143.** Obbo Biraanuu Asaffaa Dursaa garee Baballina Invest/M/L/X/L/Daadhi
- 144.** Obbo Haaile Ingidaa D/G/B/Inve/Maga/Baddeessaa
- 145.** Obbo Hasan Nuuree Og/Q/Poteentiala Inve't Mag/Baddeessaa
- 146.** Obbo Ariif Aliyyii Ogeessa Karoora W/Inv/M/Baddeessaa

- 147.** Aadde Altaayew Ayyaalew D/G/Promotionii Investmentii M/Ciroo
- 148.** Obbo Taaddasee Shifarraaw Og/ Kar/ fi Hord fi Gam/W/K/M/Asallaa
- 149.** Obbo Dajanee Guutaa Dursaa Garee Q/Naamusaa/M/Asallaa
- 150.** Obbo Hasan Jamaal I/A/Hog/W/K/M/Dheeraa
- 151.** Obbo Shimallis Nagaash Qindeessaa Koree Komii /M/L/Xaafuu
- 152.** Obbo Soloomoon Taaddasee Og/ k/ komii uum/M/L/Xaafuu
- 153.** Obbo Ganamoo Nagawoo Hoganaa Mana Qopheessaa mag/Asallaa
- 154.** Obbo Caalaa Jiiloo D/G/K/M/B/Horaa
- 155.** Obbo Taammiruu Goosaa Itti gaafatamaa Mana Qopheessaa Magaalaa galaan
- 156.** Maqaa Obbo Musxefaa Gammadaa I/ G/ Mana Qopheessaa M/Shashamannee
- 157.** Obbo Ahmed Mohaammed B/bu'a W/Mana Qoph/M/Ciroo
- 158.** Obbo Jamaal Burqaa B/b waajjiraa G/A/Lixaa
- 159.** Obbo Tafarii Kishaa Abbaa adeemsaa hojji G/A/Lixaa
160. Obbo Mohaammad Irreessoo, Dursaa Garee M/Q/Namaa A/Xiyoo
161. Obbo Jambaruu Buniisaa, Ogeessa Kennaa Tjaajila A/Xiyoo
162. Obbo Mohaammad Roobaa, A/A/T/H/Ijaarsa Seeraan Alaa fi waliddaa lafaa
A/Xiyoo
163. Obbo Malkee Lammaa, Ogeessa Sarveeyii A/Xiyoo
164. Obbo Asnaaqee Kabbadaa, I/G/M/H AA M/Asallaa
165. Obbo Gammachuu Raggaasaa, A/Adeemsaa MHAA M/Asallaa
166. Obbo Shaaloo Huseen, Qindeessaa KTAS G/Arsii
167. Obbo Mallasaa Hayilee, D/G HH G/Arsii
168. Obbo Eeliyas Kaasaa, D/G Dhimma Yakkaa G/Arsii
169. Obbo Qaasim Jaarsoo, PMM A/Xiyoo
170. Obbo Abazzuu Mangistuu, D/Garee A/S A/Xiyoo
171. Obbo Alamaayyoo Raggaasaa, Ho/To Lafa Magaalaa Asallaa

172. Obbo Baayiluu Mangistuu Dursaa Waliigaltee Lafa Magaalaa Asallaan
 173. Aadde Qaalkidaan Yohaannis, Waliigaltee Liizii M/Asallaan
 174. Obbo Gabii Bariisoo, Yaakkoota Adda Addaa MHAA G/Arsii
 175. Obbo Mangistuu, Daarikteera Farra Malaammaltummaa MHAA G/Arsii
 176. Kom. Gaaddisaa Hundee, H/Q/Poolisii M/Asallaan
 177. Obbo Gishuu Ayyalee, Karooraan fi Baajata W/MMM G/Arsii
 178. Obbo Gabii Godaanaa, I/G/W/B/I/Lafaa Magaalaa Dheeraa
 179. Obbo Shumbuu Edoo, Ogeessa Waliigaltee Magaalaa Dheeraa
 180. Obbo Taaddasaa Lammaa, PMMA Dodotaa
 181. Obbo Zarihun Waaqaa, Dursa Garee Wldiddaa fi Ijaarsa Seeraan Alaa G/G/Lixaa
 182. Obbo Abdumaan Mi'eessaa, Ogeessa Waldiddaa B/b Bulchiinsa Qabiyyee
 G/G/Lixaa
 183. Obbo Tashoomee Zagayyee, Garee B/qabiyyee Lafaa G/G/Lixaa
 184. Obbo Tanassa'aa Waldee, Dursaa GareeItti fayyadama B/L/I G/G/Lixaa
 185. Obbo Turee Ashannaafii, Dursaa Garee Riifoormii Lafa Magaalaa G/G/Lixaa
 186. Obbo Araarsoo Badhaasoo, Hoogganaa MHAA A/Bulee Horaa
 187. Obbo Darajjee Daddafoo, A/A Qorannaakkaa fi Yakka malaammaltummaa
 MHAA G/G/Lixaa
 188. Obbo Fayisaa Zamuu, AA MHAA G/G/Lixaa
 189. S. Dajanee Warqaa, Q/P/G/G/Lixaa
 190. Ko. Abarraa Elema, A/D/Q/Y/M/H/K Q/P/G/G/Lixaa
 191. S/o Tashoomee Alamaayyoo, Divisinii Qorannoo Yadda adda addaa G/G/Lixaa
 192. Obbo Hayiluu Margaa, Ogeessa Seeraa BLO
 193. Aadde Zinnash G/Waldi, D/B/Q Lafa Magaalaa BLO
 194. Aadde Boggaalewch Asaffaa, D/L/Magaalaa BLO
 195. Aadde Ababaayee Tafarii, B/b Daariktaraa BLO
 196. Obbo Alamaayyoo Tafarii, Waliddaa fi Ijaarsa Seeraan Alaa BLO
 197. Obbo Birhaanuu Taaddaluu, Ogeessa Kenne eeyyamaa fi Pirojeekti
 W/I/G/SB/Bahaa
 198. Obbo Gammachuu Abbabaa, D/G/Babal'ina Inveestimeentii G/Sh/Bahaa

199. Obbo Masarat Eebbaa, Ogeessa Mirkaneessa Galmeessa Bulchiinsa
W/L/Magaalaa G/A/N/F
200. Obbo Alamaayyoo Asaffaa, D/G Waldiddaa G/A/N/F
201. Obbo Darajjee Magarsaa, I/G Bulchiinsaa fi Mana Maree Kaabinee
G/A/N/Finfinnee
202. S. Birhaanuu Mangistuu, Divisinii Yakka Ajjeechaa fi Blaa M/Shaashamannee
203. Obbo Biiniyaam Birhaanuu, H,G B/Gandaa araadaa M/Shaashamannee
204. Obbo Ibsaa Ibraahim, B/b Waajjira Misooma Magaalaa fi Manneenii G/H/Lixaa
205. Obbo Jamaal Ahmad, Ab. Adeemsaa Too'annaa Pilaanii fi Walitti Hidhamiinsa
Magaalaa G/H/Lixaa
206. Obbo Taakkalaat Taaddasaa, D/G Bu'a qabeessumaa Porjektii inveestimeentii
W/I/G/H/Lixaa
207. Obbo Birhaanuu Shifarraaw, Ogeessa deeggarsaa fi Hordoffii Projektootaa W/I/G
h/Lixaa
208. Ins. Usmaali Aliyyii, Divisinii Qo/Tek fi Foreensikii
209. Kom. Girmaa Laggasaa, Divisinii Qorannoo Yakkaa
210. Obbo Sisaay Zawdee, Hoogganaa MHAA A/Ciroo
211. Obbo Isheetuu Wandiraaf, Hoogganaa MHAA A/O/Bultum
212. Obbo Biruk Kuraabbaachoo, AA MHAA A/O/Bultum
213. Obbo Eeliyaas Jamaal, P/M/M/A/O/Bultum
214. Obbo Indaalaa Ayyalaa, MMO KTAS MM A/O/Bultum
215. Obbo Yilmaa Ballaxaa, MMO A/Seeraa Dhimma Yakkaa G/G/Lixaa
216. Obbo Sanyii Ayyalaa, MMO A/seeraa G/G/Lixaa Dhimma H/H
217. Obbo tasfaayee Magarsaa, A/Seeraa B/b Pirezidaantii A/Bulee Horaan
218. S/o. Akiliiluu Tasfaa, Qorataa Q/P/M/Bulee Horaan
219. G/Sajjin Galaanaa Hirbaayyee, Qorataa Q/P/M/Bulee Horaan
220. Obbo Hayilee Ayyalaa, B/b Hoogganaa W/M/M/M G/G/Lixaa
221. Obbo Tsaggaayee Amanaa, Abbaa Adeemsaa Misooma Bulchiinsaa fi Dabarsa
Manaa G/G/Lixaa
222. Aadde Misiraaq Alamuu D/Garee B/Inveestimeentii G/A/Lixaa

223. Obbo Badhaanee Qarshii, Dursaa Garee Bu'a Qabeessummaa P/Inveestimeentii
G/A/Lixaa
224. Obbo Afwarq Birhaanuu, Ogeessa Simannaa Pirojektoota Inveestimeentii
G/A/Lixaa
225. Obbo Aliyyii Qixxee, Ogeessa Karooraan W/I G/A/Lixaa
226. Obbo Hirphoo Irreessoo, PMM M/Shaashamannee
227. Obbo Sa'id Awwal, Raawwataa, Hordoffii fi W/Inveestimeentii
M/Shaashamannee
228. Obbo Gammadaa Waarituu, Dursaa Garee Bulchiinsa Qabiyee Lafa
M/Shaashamannee
229. Obbo Kadir Huseen, D/G Too'annoo fi Hordoffii Qabannaa Seeraan alaa fi walitti
bu'iinsa daangaa lafaa M/Shaashamannee
230. Obbo Mohaammad Nashoo, A/Seeraa G/G Dhimma Yakkaa MMO G/A/Lixaa
231. Obbo Gosee Galatoo, G/Dhimma HH fi A/Seeraa MMG A/Lixaa
232. Obbo Mohaammada Abdallaa, A/A MHAA G/A/Lixaa
233. Obbo Seenaa Zawdee, AA MHAA G/A/Lixaa
234. Obbo Kadir Miidhaksoo, I/G MHAA A/Dugdaa
235. Obbo Midoo Fittaala, A/Adeemsaa MHAA A/Dugdaa
236. Obbo Henook Maammuyyee P/M/M/A/Dugdaa
237. Obbo Habiib Huseen, A/Seeraa fi D/g HH MM A/Dugdaa
238. Obbo Shaambal Tufaa, A/S HH MM A/Dugdaa
239. Obbo Fiqaaduu Amantee, D/G Iyyannoo fi Komii Ummataa W/B/A/Dugdaa
240. Obbo Marshaa Tolasaa, Ogeessa Seeraa W/B/A/Dugdaa
241. Obbo Haabtaamuu Lammeessaa, D/Yakka Malaammaltummaa fi Taaksii MHAA
G/A/Lixaa
242. Obbo Ashannaafii Nigaatuu, Ab.Ad. Yakkoota adda addaa MHAA G/A/Lixaa
243. Obbo Faasikaa Darajjee, PMM A/Ciroo
244. Obbo Elsaabeet Taaddasee, A/seeraa MM A/Ciroo
245. Obbo Idiriis Ismaa'eel KATS MM A/Ciroo
246. Ins. Ahmaddiin Mohaammad, W/P/A/Ciroo
247. Ins. Hayilee Xibabuu, Ab.Ad. M.H.K fi qorannoo yakkaa W/P/A/Ciroo

248. Obbo Lataa Abbabaa, I/A/K Damee Simannaa fi Xiinxalaa KIO
249. Obbo Birhaanuu Yaadasaa, Ogeessa KIO
250. Obbo Guyyoo Waariyaa, I/A Perezidaantii MMWO
251. Obbo Dobee Dhaabaa, Q/Dh/I MMWO
252. Obbo Barreessaa Baqqalaa, Gorsaa Koomishinaraa KNFMO
253. Ins/o. Alamuu Tarrafaa, A/A/Q/Y/M/H/K W/P/M/Galaan
254. Ins. Addunyaa Hayiluu, Divisinii Q/Teekinikaa W/P/M/Galaan
255. Obbo Masarat Yaaddessaa, Hoogganaa MHAA M/Galaan
256. Aadde Yubdaar Tarrafaa, Ab. Ad. MMAA M/Galaan
257. Obbo Yeroosan Birhaanuu, B/b. Perezidaantii M/M/M/Galaan
258. Aadde Makiyaa Ahmad, Hooggantuu W/I/M/Galaan
259. Aadde Yaadanii Taayyee, D/G Deeggarsaa fi Hordoffii Inveestimeentii M/Galaan
260. Aadde Caaltuu Guutamaa, Ogeessa Poromoshinii Inveestimeentii M/Galaan
261. Obbo Dassaalenyi, Ogeessa B/Qabiyyee M/Galaan
262. Obbo Sabboonaa Girmaa, D/G/H/Waliigaltee Lafa Magaalaa Galaan
263. Obbo Taammiruu Gosaa, Hojii gaggeessaa M/Qopheessaa B/M Galaan
264. Obbo Tashoomaa Hordofaa, D/G Ijaarsa Waldaalee M/Galaan
265. It/Komaandaraa Obbo Warquu Baanee, Hoogganaa Q/P/M/Laga Xaafuu fi Laga
Daadhii
266. Obbo Urgeessaa Tsaggaayee, Hoogganaa MHAA M/L/L/Daadhi
267. Obboo Baayiluu Abdiisaa, Ab.Ad. MMAA M/L/L Daadhii
268. Obbo Abdiisaa Dinqaa, B/b Pirezidaantii MM M/L/L/Daadhi
269. Obbo Tasfaayee Taaddaluu, A/Seeraa MM M/L/LDadhi
270. Obbo Daffaaruu Tafarraa, A/Seeraa MM M/L/LDadhi
271. Obbo Girmaa Kabbadaa, It/G I/Aanaa Waajjira Kaantibaa M/Adaamiaa
272. Obbo Mokonnon Wanduu, AA G/A/Adaamiaa
273. Obbo Tasfaayee Kumaa, Ab.Ad. MMAA G/A/Adaamiaa
274. Obbo Urgaa Sabsibee, PMM A/M/Adaamiaa
275. Obbo Katamaa Taaddalaa I/G/Waajjiraa fi Qindeessaa Kaadastaraa
Wa/Bu/I/L/M/Sululta
276. Obbo Addisu Shuumii Du/G/T/H/Q/Seeraan alaa Wa/Bu/I/L/M/Sululta

277. Obbo Dajanee Gaarii Ogeessa waliigaltee liizii Wa/Bu/I/L/M/Sululta
 278. Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa
 279. Obbo Biraanuu Wassanee D/Garee Mirkaneessa Rifoormii Lafaa
 W/B/I/L/G/Sh/Bahaa
 280. Obbo Nugusee Hayilee D/Garee Dabarsa Lafa Magaalaa W/B/I/L/G/Sh/Bahaa
 281. Obbo Addisuu Asaffaa D/Garee D/Lafaa fi Obbo Hasan Dafoo D/Garee
 H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa
 282. Obbo Mulugeetaa Tolchaa Bulchaa Ganda Gafarsa Buraayyuu
 283. Obbo Warquu Waaqtolee Qindeessaa Ejensii Lafaa G/G/Buraayyuu
 284. Obbo Daamxoo Kabbadaa D/G/ M/Bu/Manneenii Wa/Mi/Ma/Manneenii
 Go/Sh/kaabaa
 285. Obbo Guyyoo Waariyoo I/A/Pirezidantii M/M/W/Oromiyaa
 286. Obbo Jifaaraa Diriirsaa I/A/I/Gaafatamaa Wa/Bu/I/L/M/Amboo
 287. Obbo Tashoomaa Dhugaasaa D/G/Bu/Qabiyyee Wa/Bu/I/L/M/Amboo
 288. Obbo Margaa Wadaajoo I/Gaafatamaa Wajjira Bu/M/Amboo
 289. Obbo Hasan Dafoo D/Garee H/Waliigaltee Liizii Wa/Bu/I/L/M/Adaamaa
 290. Obbo Duubee Dhaabaa W/Q/DH/Ijibbaataa M/M/W/Oromiyaa
 291. Obbo Abdiisaa Margaa I/Gaafatamaa Wa/ Investimantii M/Amboo
 292. Obbo Nigaatuu Quriis Qi/G/B/Investimantii Wa/ Investimantii M/Amboo
 293. Obbo Abdii Magarsaa I/G/W/Investimantii M/Buraayyuu
 294. Obbo Sulxaan Hasan B/B/I/G/Wa/Investimantii M/Jimmaa
 295. Obbo Abdulkariim A/Jamaa B/B/I/G fi A/Ad/Poteenshi'aalaa fi Qo'annoo
 Wa/Investimantii Go/Jimmaa
 296. Obbo Darajjee Sammaa, I/G/Wa/I/Investimantii G/Sh/Kaabaa
 297. Obbo Abdii Magarsaa I/G/W/Investimantii M/Buraayyuu
 298. Obbo Lataa Abbabaa I/A/Komishanaraa fi D/Simannaa fi Xiinxala Pirojktii
 Investimantii K/I/Oromiyaa
 299. Obbo Maatiwoos Yiggazuu, Pirezidantii M/M/Olaanaa Go/Sh/Lixaa
 300. Obbo Sirneessaa Kumala Pirezidantii M/M/A/Amboo
 301. Obbo Abdallaa Xahaa R/H/Bulchiinsa Magaalaa taasifame.
 302. Obbo Mallasaa Miidhaksaa I/G/M/H/A/Alangaa A/M/Amboo

303. Obbo Kumalaa Buusaa Pirezidantii M/M/Olaanaa G/A/N/Finfinnee
304. Obbo Lataa Boonsaa P/M/M/Olaanaa G/Sh/Kaabaa
305. Obbo Siisay Iddoosaa I/G/M/H/A/A/Go/Jimmaa
306. Obbo Guyyoo Waariyoo I/A/Pirezidantii M/M/W/Oromiyaa
307. Obbo Duubee Dhaabaa W/Q/DH/Ijibbaataa M/M/W/Oromiyaa
308. Obbo Ejjennaa Gizaw I/Gaafatamaa MHAA G/SH/Lixaa
309. Obbo Adinoo Tesfaayee D/G/Dabarsa Lafaa W/B/I/Lafaa M/Baddallee
310. Obbo Dajanee Wayyumaa G/Dh/Sivilii M/M/Olaanaa G/Jimmaa
311. Obbo Mallasaa Miidhaksaa I/G/M/H/A/Alangaa A/M/Amboo
312. Obbo Naggaa A/Maccaa B/B/I/G/Wa/Mi/M/Manneennii Go/Jimmaa
313. Obbo Gaaddisaa Buttullee Bulchaa Ganda Yaa'ii Gadaa
314. Obbo Sanyii Damee A/Alangaa M/H/A/A/M/Buraayyuu
315. Obbo Gaddafaa Abdii D/Garee Misooma Manneenii M/Qopheessaa
M/Buraayyuu
316. Obbo Guyyoo Waariyoo I/A/Pirezidantii M/M/W/Oromiyaa
317. Obbo Taammiraat Alamaayyoo, Ogeessa Deggarsaa fi Hordoffii P/Investimantii
Wa/I/G/Sh/Kaabaa
318. Aadde Laxiifaa A/Nagaa I/Aantuu I/G/Wa/BU/Godina Jimmaa
319. Obbo Fiqaaduu Jimaa A/Ad/H/Rifoormii W/B/I/L/A/Giraar Jaarsoo
320. Obbo Dabalaa Higguu A/Ad/Qo/Ya/Mu/H/Kennisiisuu M/H/A/A/M/Jimmaa
321. Kom Baqqaanaa Miidhagsaa A/Ad Qo/Ya/Mu/Kennisiisaa Qa/Po/G/SH/Lixaa
322. Obbo Goshuu Naggasaa, I/G/M/H/A/A/G/Sh/Kaabaa
323. Obbo Girmaa Baqqalaa D/Garee Bu/Qabiyyee W/B/I/L/M/Baddallee
324. Obbo Xibabuu Kumsaa Da/Dinagdee fi D/G/Qorannoo Ejensii Hawaasa Kaatota
Misoomaa Oromiyaa
325. Obbo Asaffaa Guutaa Pirezidantii M/M/A/S/Bakkee
326. Obbo Tesfaayee Taayyee G/Dh/H/Hawaasaa M/M/A/G/Jaarsoo
327. Obbo Mangistuu Hayiluu Gaggeessaa KTAS M/M/O/G/A/N/Finfinnee
328. Obbo Mohaammad Abdallaa Abbaa Adeemsa M/H/A/A/G/A/Lixaa
329. Obbo Seenaa Zawdee A/A M/H/A/A/G/A/Lixaa
330. Obbo Tsagguu Simee I/G/Waajjira I/Bu/Lafaa M/Shanoo

331. Obbo Taaddalaa Tesfaayee Ogeessota K/Misooma Waajjira I/Bu/Lafaa M/Shanoo
332. Obbo Dubbaalee Tafarraa Ogeessa Qophii Dabarsa Lafaa Waajjira I/Bu/Lafaa
M/Shanoo
333. Obbo Isheetuu Damissee I/G/M/H/A/A/A/Qimbibiit
334. Obbo Geetaa Abarraa A/Ade/M/H/A/A/A/Qimbibiit
335. G/Insp Tuulee Ahimad A/Ad/Qo/Ya/Mu/Ha/Kennisiisaa Wa/Poolisii
A/Qimbibiit
336. G/Kom Silashii H/Mikaa'el A/Ad/Qo/Ya/Kennisiisaa Wa/Poolisii M/Shanoo
337. Obbo Cimdeessaa Sanbatoo Pi/M/M/A/Qimbibiit
338. Obbo Caalchisaa Dhugaasaa I/G/M/H/A/A/M/Sandaafaa
339. Obbo Gizaachoo Asaffaa A/Ad/Dh/Yakkaa fi H/Hawaasaa
M/H/A/A/M/Sandaafaa
340. Saj/Ol Dessaaley Taakkalaq Qorataa Yakkoota adda addaa Wa/Po/M/Sandaafaa
341. Saj/Ol Tamasgeen Qumbii A/Ad/Qo/Ya/MU/H/Kennisiisaa Wa/Po/M/Sandaafaa
342. Obbo Mangistuu Abbabaa I/G/Wa/Kantiibaa M/Sandaafaa
343. Obbo Daanyee Maaruu Ra/Ho/Ko/Iyyannnoo Bu/M/Sandaafaa
344. Aadde Dastaa Hata'uu Pi/M/M/A/M/Sulultaa
345. Obbo Fiqaaduu Alamaayyoo Ga/Dh/Siivilii M/M/A/M/Sulultaa
346. Aadde Warqinash Shifarraawu I/G/M/H/A/A/M/Sulultaa
347. Obbo Koolansiif Shibbiruu A/Alangaa M/H/A/A/M/Sulultaa
348. Obbo Caalaa Igguu Qi/G/Dh/Beenyaa fi Qophii fi Baankii Lafaa M/Sulultaa
349. Aadde Dabriituu Yilmaa G/Seeraa Wa/Kantiibaa M/Buraayyuu
350. Obbo Hacaaluu Lachiisaa I/A/I/Gaafatamaa Wa/K/M/Buraayyuu
351. Obbo Taaddasaa Birruu Ogeessa G/Bu/Qabiyyee Lafaa Magaalaa W/Lafaa
G/Sh/Bahaa
352. Aadde Abiyoot Nigaatuu Du/Garee Dh/Be/Q/Baankii L/Magaalaa W/Lafaa
G/Sh/Bahaa
353. Obbo Fayyeeraa Waaqjiraa A/Ad/Ya/Ma/Taaksii M/H/A/A/G/A/N/Finfinnee
354. Obbo Katamaa Nugusee A/Alangaa M/H/A/A/G/A/N/Finfinnee
355. Aadde Beekii Shunqee A/Alangaa M/H/A/A/G/A/N/Finfinnee
356. Obbo Hundee Horataa A/Alangaa M/H/A/A/G/A/N/Finfinnee

357. Obbo Xibabuu Kumsaa Da/Dinagdee fi D/Garee Qorannoo Ejensii H/Kaatota Misoomaa Oromiyaa
358. Obbo Soloomoon Taaddasaa Gaggeessaa KTAS M/M/Olaanaa G/Sh/lixaa
359. Obbo Zerihun Taaddasaa A/Alangaa M/H/A/A/M/Amboo
360. Obbo Beezaa Dhufeeraa O/seeraa Wa/Bu/M/Amboo
361. Obbo Shallamaa Gammachuu I/G/W/Lafaa Ganda Yaa'ii Gadaa
362. Obbo Ilaalaa Kabbabawu D/G/R/H/Uumataa Wa/Mi/Ma/Mannenii G/Sh/Bahaa
363. Obbo Baqqalaa Daffaraa O/Q/H/Namaa Wa/Mi/Ma/Mannenii G/Sh/Bahaa
364. Saj Alamuu Abarraa I/A/Da/Wa/Poolisii M/Fiichee
365. Saj/Ol Mangistuu Asaffaa A/Ad/Q/Y/Mu/H/Kennisiisaa Wa/Po/M/Fiichee
366. Obbo Bokonaa Fiixaa I/G/M/H/A/A/M/Fiichee
367. Obbo Taammiruu Tolchaa A/Ad/Qo/Ya/Mu/H/Kennisuu M/H/A/A/M/Fiichee
368. Obbo Taarikuu Fiilaa Gaggeessaa KTAS m/M/O/Sh/Kaabaa
369. Obbo Roobaa Baayisaa O/R/Pi/Investimantii Wa/Investimantii Go/Sh/Kaabaa
370. Obbo Darajjee I/Gaafatamaa Wa/Investimantii Go/Sh/Kaabaa
371. Obbo Hayiluu Abbabaa Ogeessa T/H/P/Investimantii Wa/Investimantii Go/Sh/Kaabaa
372. Obbo Abarraa Tasammaa A/Seeraa M/M/A/M/Fiichee
373. Obbo Mul'ataa Daadhii A/Seeraa M/M/A/M/Fiichee
374. Obbo Tesfaayee Taayyee B/B/Gaggeessaa Dhi/Siivilii
375. Obbo Mazgabuu Mootummaa O/I/F/Lafaa Wa/Bu/I/L/A/G/Jaarsoo
376. Obbo Laggasee Tarrafaa D/Garee D/H/Pi/Investimantii W/I/M/Buraayyuu
377. Aadde Zebiibaa Haashim Ogeessa G/D/H/P/Investimantii Wa/I/M/Buraayyuu
378. Obbo Shimallis Mulugeetaa A/ad/Qo/Y/Mu/H/Kennisiisuu M/H/A/M/Buraayyuu
379. Obbo Taakkalee Jifaaraa B/B/Pirezidantii M/M/A/M/Buraayyuu
380. Obbo Abdulkariim A/Jamaa B/BI/Gaafatamaa Wa/I/Go/Jimmaa
381. Obbo Sulxaan Jaafar O/H/D/Pi/Investimantii Wa/I/Go/Jimmaa
382. Obbo Ahmad A/Diggaa A/Ad/K/Uummataa Wa/Bu/Go/Jimmaa
383. Obbo Alamuu Toleeraa Ogeessa Pilaanii Wa/Mi/Ma/Manneenii /Go/Jimmaa

384. Aadde Fetleworq Geetaachoo Ogeessa M/Manneenii Wa/Mi/Ma/Manneenii /Go/Jimmaa
385. Obbo Siisay Iddeesaa I/G/M/H/A/A/Go/Jimmaa
386. Aadde Zaaraa Mohaammad A/Ad/Yakkoota Adda addaa M/H/A/A/Go/Jimmaa
387. Obbo Zelaalem Knniisaa I/G/M/H/A/A/M/Jimmaa
388. Obbo Damissoo Ittafaa A/Seeraa M/M/O/Go/Jimmaa
389. Aadde Mintiwwaab Tafarraa Ogeessa Ad/Qophii Lafaa Wa/I/Bu/Lafaa M/Baddallee
390. Obbo Wanduu Tafarraa I/G/Wa/I/Bu/Lafaa M/Baddallee
391. Obbo Kumarraa Bakkashoo Og/Q/P/Investimantii Wa/I/M/Baddallee
392. Aadde Ababaayee Solomoon A/Ad/D/H/P/Investimantii Wa/I/M/Baddallee
393. Obbo Fiqaaduu Makuriyaa Pi/M/M/O/Go/Bu/Baddallee
394. Obbo Cimdeessaa Lammeessaa Gaggeessaa KTAS M/M/O/Go/Bu/Baddallee
395. Obbo Sanyii Namoomsaa I/G/M/H/A/A/Go/Bu/Baddallee
396. Obbo Aschaalew Alamaayyoo A/Ad/Ya/Malammaltummaa M/H/A/A/Go/Bu/Baddallee
397. Obbo Tseggaayee Hordofaa D/G/Istaandaardaayizeeshinii Wa/Mi/M/Manneenii G/Bu/Baddallee
398. Obbo Silashii Tesfaayee D/Garee M/Da/Bu/Manneenii Wa/Mi/M/Manneenii G/Bu/Baddallee